

PRIRUČNIK

Seminar ``Monitoring i dokumentacija ljudskih prava u Srbiji``

Priručnik je sačinjen od prevoda delova *Training Manual on Human Rights Monitoring, United Nations Publications*

Niš, septembar 2003
Ovaj projekat je finansijski podrzao Freedom House

Sadržaj:

POGLAVLJE I

UVOD.....	1
A. Ciljevi.....	1
B. Definicija ključnih pojmova.....	1
C. Zakonska snaga instrumenata za zaštitu ljudskih prava i humanitarno pravo	5
D. Relevantnost međunarodnih standarda	6

POGLAVLJE II

PREGLED MEĐUNARODNIH STANDARDA ZA LJUDSKA PRAVA I ZA HUMANITARNO PRAVO

A. Uvod.....	12
B. Zabrana proizvoljnog lišavanja života.....	12
C. Pravo na lični integritet.....	20
D. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti.....	23
E. Prava u procesu sprovođenja pravde.....	26
F. Sloboda mišljenja i izražavanja.....	34
G. Sloboda okupljanja i udruživanja.....	35
H. Sloboda kretanja i nastanjivanja.....	35
I. Pravo na imovinu.....	36
J. Pravo na smeštaj i ostala ekonomska, socijalna i kulturna prava.....	37
K. Prava izbeglica i interno raseljenih lica.....	39
L. Ljudska prava žena.....	41
M. Prava manjina.....	43
N. Prava deteta.....	43
O. Pravo na nediskriminatorni postupak.....	44
P. Pravo na razvoj.....	47
Q. Načela nekažnjavanja.....	48
R. Drugi standardi međunarodnih zakona o ljudskim pravima.....	50

POGLAVLJE III

MONITORING, OSNOVNI PRINCIPI MONITORINGA

A. Uvod.....	51
B. Monitoring kao metoda zaštite ljudskih prava.....	51
C. Nemoj naškoditi.....	52
D. Poštuj svoja ovlašćenja.....	52
E. Dobro poznavanje standarda.....	52
F. Dobro prosuđivanje.....	52
G. Traži savet.....	52
H. Poštuj vlasti.....	53
I. Kredibilitet.....	53

J. Poverljivost.....	53
K. Sigurnost.....	54
L. Razumevanje situacije u zemlji.....	54
M. Doslednost, upornost i strpljivost.....	54
N. Tačnost i preciznost.....	54
O. Nepristrasnost.....	55
P. Objektivnost.....	55
Q. Osetljivost.....	55
R. Integritet.....	55
S. Profesionalnost.....	55
T. Vidljivost.....	55

POGLAVLJE IV

IDENTIFIKACIJA I POSTAVLJANJE PRIORITETA U NAPORIMA VEZANIM ZA POVREDU LJUDSKIH PRAVA

A. Proces utvrđivanja koja su prava povređena.....	57
B. Proces odlučivanja na koja prava će se usmeriti pažnja.....	57
C. Intervju.....	59
D. Tok intervju.....	59
E. Izveštaj o vođenom intervjuu.....	62
F. Nastavak istraživanja.....	63

POGLAVLJE V

POSETE OSOBAMA U PRITVORU

A. Međunarodni standardi vezani za pritvor i postupak sa pritvorenicima.....	64
--	----

POGLAVLJE VI

MONITORING I ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA IZBEGLICA I INTERNO RASELJENIH LICA KOJA ŽIVE U KAMPOVIMA

A. Uloga, ciljevi i ograničenja operacija zaštite ljudskih prava izbeglica i interno raseljenih lica u kampovima.....	71
B. Međunarodni standardi i zaštita izbeglica.....	74
C. Načela koja se odnose na povratak, ponovno naseljavanje i reintegraciju.....	75

POGLAVLJE VII

PRAVA DECE

A. Zaštita dece po međunarodnim standardima ljudskih prava i humanitarnog prava.....	76
B. Komisija za prava deteta.....	79

POGLAVLJE VIII

MONITORING EKONOMSKIH, SOCIJALNIH I KULTURNIH PRAVA

A. Kratak pregled ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.....	81
B. Pristup monitoringu, posledice povreda, moguće mere.....	84

POGLAVLJE I

UVOD

A. CILJEVI

1. Sveobuhvatni cilj ovog Priručnika je da *poboljša efikasnost, profesionalizam i uticaj/dejstvo monitoringa ljudskih prava* na terenu. Posebni ciljevi ovog priručnika su sledeći:

a) pružanje informacija o međunarodnim standardima ljudskih prava relevantnim za osobe koje vrše monitoring

b) pružanje informacija o tehnikama za monitoring ljudskih prava i podsticanje razvoja relevantnih veština kod osoba koje vrše monitoring i ostalih profesionalaca iz oblasti ljudskih prava.

2. Priručnik je prvenstveno namenjen za obuku osoba koje se bave ljudskim pravima i rade na terenu i gde *borave relativno dugo* (npr. najmanje šest meseci) i rade sa *većim brojem osoblja/saradnika* (npr. najmanje deset a obično više) i prvenstveno vrše monitoring. Većina poglavlja ovog Priručnika se, međutim, bavi tehnikama koje se takođe mogu primeniti u manjim, kraćim ili užim aktivnostima vezanim za ljudska prava.

3. Korisnici Priručnika treba da imaju na umu da on nije namenjen samo za jedno područje ili zemlju. Svaki terenski rad se razlikuje od prethodnog budući da su mandati različiti, što se odnosi i na probleme i stanje ljudskih prava u svakoj zemlji. Isto tako, Priručnik je fokusiran samo na jedan mogući oblik rada na terenu, tj. na monitoring povreda ljudskih prava.

4. Konačno, *Priručnik i terenski rad na ljudskim pravima* ne daju univerzalno rešenje za povrede ljudskih prava ili za sukobe. Osobe koje se bave monitoringom ne smeju smetnuti s uma, da one veoma često nemaju uticaja na događaje i ne treba da se osećaju odgovornim za stvari koje ne mogu izmeniti. Akcije osoba koje vrše monitoring su isto toliko limitirane međunarodnim normama za ljudska prava, čije se sprovođenje traži, kao i osnovnim principima monitoringa (ne čini štetu, pridržavaj se svojih ovlašćenja, obavi dobro i pravično prosuđivanje itd.).

B. DEFINICIJA KLJUČNIH POJMOVA

I. «Ljudska prava» i «međunarodno humanitarno pravo»

5. Ljudska prava su univerzalne pravne garancije koje štite pojedince i grupe protiv akcija vlada koje sprečavaju ostvarivanje fundamentalnih sloboda i ljudskog dostojanstva. Zakon o ljudskim pravima obavezuje vlade da preduzmu određene mere, a sprečava ih da sprovode neke druge. Neke od najčešće navođenih karakteristika ljudskih prava su sledeća:

- u centru pažnje je dostojanstvo ljudskog bića
- zakonom zaštićena
- međunarodno zajemčena
- štite pojedinca i grupe
- obavezuju Države i Državne aktere
- ne može se odreći od njih/ne mogu se oduzeti
- jednaka su i međuzavisna
- univerzalna su .

6. Ranije u 20. veku, definicija pojma «ljudskih prava» se odnosila na ona prava koja su zajemčena Međunarodnom poveljom ljudskih prava (koja se sastoji od Univerzalne deklaracije o pravima čoveka, Međunarodne konvencije o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima sa Fakultativnim protokolima). Vremenom su, međutim, međunarodni i regionalni instrumenti za ljudska prava učinili eksplicitnijim prava izložena u Međunarodnoj povelji o ljudskim pravima. Definicija «ljudskih prava» je danas već mnogo detaljnija i specifičnija. Međunarodni zakon o ljudskim pravima, stoga više štiti ranjive pojedince i grupe, uključujući decu, starosedelačke grupe, izbeglice i raseljena lica i žene. Uz to, neki od instrumenata za ljudska prava su, razvijanjem novih prava, proširili definiciju.¹

7. «Međunarodno humanitarno pravo» se može definisati kao onaj deo međunarodnog prava koji je izrađen tako da obezbedi poštovanje opštih principa čovečnosti u situacijama međunarodnog oružanog sukoba i (u manjem obimu) unutrašnjeg oružanog sukoba. Razvijajući se iz međunarodnog običajnog prava, ranih napora na kodifikaciji i sporazumima usvojenih na Haškim mirovnim konferencijama 1899. i 1907. međunarodno humanitarno pravo ima glavne izvore u četiri Ženevske konvencije iz 1949. godine i u dva protokola dodatih ovim konvencijama 1977. godine.

8. Dok se na većinu ljudskih prava gleda kao individualna prava *vis-à-vis* Vlade, norme ljudskih prava mogu se primeniti i na ne-državne aktere (kao što su *oružane opozicione grupe*, korporacije, međunarodne finansijske institucije i pojedinci koji vrše porodično nasilje) koji sprovode zloupotrebu ljudskih prava. Kampanja za ukidanje ropstva, jedan od najranijih napora na polju zaštite ljudskih prava, bio je pokušaj da se privatni akteri spreče da drže ili da trguju robovima.² Na osnovu odredaba Zajedničkog člana br. 3 Ženevskih konvencija iz 1949. godine i njihovih Protokola iz 1977.god., međunarodno humanitarno pravo se primenjuje i na oružane opozicione grupe. Nadalje, postoji već čitav niz međunarodnih sporazuma, koji se odnose na otmičare, kidnapere diplomata itd. Odnedavno, međunarodne norme za ljudska prava odnose se i na obaveze vlada da sprečavaju pojedince da povređuju ljudska prava u oblastima porodičnog nasilja, sakaćenja ženskih polnih organa itd. Smernice iz Mastrihta o povredi ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava (usvojene 26. januara 1997. od strane grupe od 30 eksperata za međunarodno pravo)³ konstatuju da postoji:

...Obaveza da se zaštite prava zahteva od država da sprečavaju da treće strane povređuju iste. Na primer, ako privatnim poslodavcima nije omogućeno da zadovoljavaju osnovne zahteve za rad, to može dovesti do povrede prava na rad ili prava na pravedne i povoljne uslove rada... (smernica 6).

9. Rezimirajući: pojam «*ljudskih prava*» treba smatrati, u ovom Priručniku, kao pojam koji obuhvata i *prava tradicionalno definisana u Međunarodnoj povelji o ljudskim pravima*, a i proširenje te definicije koja obuhvata *prava zajemčena međunarodnim humanitarnim pravom*. Dalje, *danas se već smatra da su norme za ljudska prava sprovodljive/primenljive i na neke ne-državne aktere*, ili bar obavezuju vlade na sprečavanje takvih povreda od strane pojedinca.⁴ Ipak, svakako treba istaći, da se mandat (ovlašćenja) osoba koje vrše monitoring ljudskih prava mogu i moraju odrediti u pogledu onih ljudskih prava koja su najkritičnija u nekim zemljama i kojima

¹ Vidi na primer Deklaraciju o pravima osoba sa invaliditetom, Rezolucija GS br. 3447 (XXX), 30 UN GAO, prilog (br. 34) u 88, UN Dok. A/10034 (1975); i Deklaraciju o pravu na razvoj, rezol. GS br. 41/128, aneks 41, UN GAOR, Prilog (br. 53) kod 186, UN dok. A/41/53 (1986).

² idi Opšto Zakon i deklaracija iz Brisela 1890, Konvencija iz Sen-Žermen-an-laj iz 1919 i Konvencija o eliminaciji ropstva iz 1926, 60 L.N.T.S. 253, stupio na snagu 9. marta 1927.

³ Objavljen u HRQ, februara 1991. vol. 20, br. 1

⁴ Vidi Andrew Clapham, *Human Rights in the Private Sphere* 95-133 (1993)

jedan ograničeni broj osoba koje vrše monitoring može da se bavi na najbolji način.

II «Monitoring»

10. «Monitoring» je široki pojam koji opisuje aktivno prikupljanje, verifikaciju i momentalno korišćenje informacija radi skretanja pažnje na probleme vezane za ljudska prava. Monitoring ljudskih prava uključuje prikupljanje informacija o incidentima, praćenje događaja (izbori, sudski procesi, demonstracije itd.), obilazak lokacija, kao što su pritvori, izbeglički kampovi, razgovori sa vlastima radi dobijanja informacija i nalaženja rešenja i ostale neposredne, naknadne (follow-up) aktivnosti. Pojam obuhvata i aktivnosti evaluacije u centralnoj kancelariji kao i prikupljanje podataka iz prve ruke i terenski rad. Uz to, monitoring ima vremenski kvalitet u smislu da se uglavnom odvija u jednom dužem vremenskom periodu.

III «Utvrđivanje činjenica»

11. «Utvrđivanje činjenica» opisuje proces formiranja zaključaka na osnovu činjenica prikupljenih tokom monitoringa. Zato je «utvrđivanje činjenica» nužno daleko uži pojam od «monitoringa». Utvrđivanje činjenica uključuje veliki deo *prikupljanja podataka*, kako bi se *utvrdili i verifikovali* podaci vezani za navodnu *povredu ljudskih prava*. Šta više, utvrđivanje činjenica znači *stalnu pouzdanost* kroz korišćenje opšte prihvaćenih procedura i postizanje reputacije pravičnosti i nepristrasnosti.

IV «Posmatranje»

12. «Posmatranje» se obično odnosi na jedan pasivniji proces posmatranja događaja kao što su sastanci, suđenja, izbori i demonstracije. To je jedan aspekt monitoringa ljudskih prava, koji zahteva prisustvo na licu mesta.

V «Povrede ljudskih prava» i «zloupotreba ljudskih prava»

13. «Povrede ljudskih prava» znače i službene povrede prava zajemčenih nacionalnim, regionalnim i međunarodnim zakonima o ljudskim pravima i radnje i propusti koji se direktno mogu pripisati Državi i koji obuhvataju neispunjavanje zakonskih obaveza koje proizilaze iz standarda o ljudskim pravima. Do povrede dolazi onda kada su zakon, politika ili praksa namerno protivrečni obavezama dotične Države ili ih ignorišu ili ako Država ne postiže zahtevani standard ponašanja ili rezultat. Do dodatnih povreda dolazi onda, kada Država povlači ili ukida postojeće zaštite ljudskih prava.

14. Sva ljudska prava – građanska, kulturna, privredna, politička i socijalna – nameću tri različite vrste obaveza vladama: obavezu poštovanja, zaštite i ispunjenja. Ako vlada ne uspeva da izvrši bilo koju od ovih obaveza to čini povredu ljudskih prava.

15. Mada se potpuno ostvarivanje određenih aspekata nekih od prava može postići samo progresivno, to ne menja prirodu zakonskih obaveza Država, niti znači da sva prava u sebi imaju komponente koje uvek treba odmah implementirati.

16. S posebnim osvrtom na ekonomska, socijalna i kulturna prava, do povrede može doći i onda kada Država ne ispunjava «minimalni osnovni nivo prava» koji se mogu naći u Međunarodnoj konvenciji o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, i tako ta Država u kojoj «bilo koji značajan broj pojedinaca koji su lišeni osnovnih namirnica, osnovne, primarne zdravstvene zaštite ili osnovnog skloništa ili smeštaja, ili najosnovnijih oblika obrazovanja, *prima facie*, povređuje

Međunarodnu konvenciju o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.» Ovaj minimalni obim obaveza se primenjuje bez obzira na raspoloživost resursa u dotičnoj zemlji ili na druge aktere i poteškoće.

17. Povredu ljudskih prava predstavlja i bila kakva diskriminacija na osnovu rase, boje kože, pola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovnog stanja, rođenja ili drugog statusa sa ciljem ili efektom poništenja ili ukidanja ravnopravnog uživanja ili primenjivanja bilo kojeg ljudskog prava.

18. Fraza «zloupotreba ljudskih prava» se koristi u ovom Priručniku kao pojam šireg značenja od «povrede», i obuhvata *nasilno ponašanje od strane ne-državnih aktera*.

VI Osobe koje vrše monitoring

19. Osoba koja vrši monitoring daje izveštaj, tehničku pomoć, promociju ili vrši bilo koju drugu profesionalnu funkciju. Kao što je već spomenuto, ovaj Priručnik se fokusira samo na jednu od mogućih funkcija osobe koje vrše monitoring na terenu, a to je monitoring stanja ljudskih prava. U ovom Priručniku pojam «osobe koje vrše monitoring » se koristi upravo u ovom kontekstu.

20. Glavni posao osobe koja vrši monitoring uglavnom nije sekretarskog karaktera ili da pruža kompjutersku, logističku ili drugu administrativnu asistenciju onima koji rade na terenu. Ove zadatke obavlja administrativno osoblje.

21. Pored veoma pažljivo fokusirane procene mandata, osoba koja vrši monitoring može da ima puno koristi i od **dodatnih informacija o zemlji** i stanju u pogledu ljudskih prava u njoj. Shodno tome, na osnovu mapiranih potreba i ostalih izvora, treba prikupiti informacije iz sledećih oblasti i iste rezimirati radi prezentacije novim osobama koje vrši monitoring :

- geografija (uključujući topografiju, klimu i mape);
- kratka istorija zemlje
- privreda (njena struktura, proizvodnja, zaposlenost-nezaposlenost);
- populacija (uključujući raspoređenost, relevantni etnički i drugi sastav);
- značajne izgnane grupe – vidi niže i izbeglice:
- državno uređenje:
 - ustav
 - zakonski sistem
 - nacionalne, regionalne, pokrajinske i lokalne strukture vlasti
 - zakonodavne strukture
 - pravosudni sistem;
 - komisije za ljudska prava ili kancelarije ombudsmana;
 - odbrambene snage i snage unutrašnje bezbednosti;
 - struktura zatvora (broj zatvorenika, osoblje, uslovi, prakse);
 - krivično pravo i primena zakona
 - krivični zakoni
 - zakon o krivičnom postupku i praksa
 - politički sistem i situacija:
- religije i tenzije vezane za istu:
- jezici i tenzije vezane za iste;
- situacija sa grupama kojima je potrebna posebna zaštita, uključujući žene, decu, manjine, osobe sa invaliditetom, starosedeoce i ostalo;

- unutrašnje stanje – grupe od uticaja, uključujući miliciju, revolucionarne pokrete, etničke konflikte itd.;
- status, broj i položaj izbeglica i interno raseljenih osoba (i unutar i van zemlje);
- kultura i običaji (relevantni za rad osobe za ljudska prava).
- godišnjice od političkog, istorijskog ili drugog značaja;
- kako su primljene akcije vezane za ljudska prava i ostale međunarodne agencije
- ili kako se procenjuje da će ih lokalno stanovništvo primiti;
- ratifikacije ili druge veze sa ljudskim pravima i ostali relevantni međunarodni sporazumi (uključujući Povelju UN i privilegije i imunitet UN);
- druge međunarodne organizacije prisutne u zemlji;
- međunarodne, domaće i lokalne organizacije za ljudska prava ili slične NVO (npr. ženske asocijacije, omladinske organizacije, manjinske organizacije) u zemlji, i
- ostale informacije o stanju ljudskih prava.

C. ZAKONSKA SNAGA INSTRUMENATA ZA LJUDSKA PRAVA I ZA HUMANITARNO PRAVO

22. Osobe koje se bave monitoringom će primetiti da se multilateralim sporazumima često daju različita imena, npr. povelja, sporazum, konvencija i protokol. Svi su oni sporazumi između nacija i shodno svom sadržaju **su zakonski obavezujući**. Sem Povelje UN, koja po članu 103 prevladava u slučaju protivrečnosti sa drugim sporazumom, ostali sporazumi su istog zakonskog dejstva. Pojam «protokol» se koristi za multilateralni sporazum koji proširuje ili menja dejstvo konvencije, ugovora ili sporazuma na koji se nadovezuje.

23. Ostali međunarodno prihvaćeni tekstovi se nazivaju deklaracijama, osnovnim principima, smernicama itd. Osnovna razlika između sporazuma i ove druge vrste dokumenata je da vlade mogu formalno prihvatiti sporazume (ratifikovanjem ili pristupanjem) pa se zato smatraju zakonski obavezanim sporazumima među nacijama. Dokumenti kao što su **deklaracije, smernice, minimum pravila, osnovni principi su različiti u smislu njihovog efekta obavezivanja**, zavisno, na primer, od stepena službenog tumačenja obaveza iz sporazuma, odražavanja međunarodnog prava ili opštih načela prava, odražavanja međunarodnog običajnog prava u procesu obrazovanja, ili se smatra da odražavaju najbolju praksu a da pri tome nemaju veći zakonski obavezujući efekat.

24. Pojam «*instrument*» se često koristi kao generički pojam bilo za sporazum bilo za neki drugi dokument koji postavlja standarde, i tu spadaju deklaracije, osnovna načela(skup načela), smernice itd.

D. RELEVANTNOST MEĐUNARODNIH STANDARDNA

25. Osoba koja vrši monitoring treba dobro da poznaje *međunarodne standarde za ljudska prava* jer ove norme određuju njegov/njen mandat, daju međunarodni identitet operacijama UN, uvode zakonske obaveze za vladu, i tako stvaraju osnovu za to da se zahteva poštovanje ljudskih prava od strane vlada i drugih aktera.

26. Međunarodni standardi za ljudska prava su osnovne normativne referentne tačke za osobu koja vrši monitoring. Bez obzira da li se vrši monitoring da li vlada zadovoljava zahteve, ili se izveštava o nasilju, vrši intervencija kod lokalnih vlasti ili se nudi savet, legitimna osnova za bilo kakvu akciju osobe koja vrši monitoring su međunarodne norme i standardi ugrađeni u čitavu strukturu UN i u regionalne instrumente za ljudska prava.

1. ODREĐIVANJE OVLAŠĆENJA PREMA POVELJI UN, OSTALIM SPORAZUMIMA I RELEVANTNIM NORMAMA

a. Povelja UN

27. Povelja UN je najprominentniji sporazum među nacijama i sadrži odredbe o fundamentalnim ljudskim pravima (Vidi Povelju UN članove 1, 55, 56, 103). Član 55 Povelje UN određuje osnovne ciljeve UN u pogledu ljudskih prava:

Ujedinjene nacije će promovirati:

- a. viši standard života, potpunu zaposlenost i uslove za ekonomski i socijalni progres i razvoj;
- b. rešenja za međunarodne ekonomske, socijalne, zdravstvene i slične probleme; i međunarodnu kulturnu i obrazovnu saradnju; i
- c. univerzalno poštovanje i pridržavanje ljudskih prava i fundamentalnih sloboda za sve, bez obzira na rasu, pol, jezik ili veru.

28. Ratifikovanjem Povelje UN, Države članice se članom 56 «obavezuju da preduzimaju zajedno i pojedinačno akcije na saradnji sa Organizacijom UN radi postizanja ciljeva predloženih u Članu 55.»

29. Međunarodni sporazumi, uključujući Povelju, čine **primarni izvor međunarodnog prava**, uključujući međunarodni zakon o ljudskim pravima. Zato, ukoliko mandat upućuje na to da osoba koja vrši monitoring treba da prati i unapredi zaštitu ljudskih prava, «ljudska prava» će se definisati po Povelji UN kao i ostalim međunarodnim sporazumima i relevantnim instrumentima koje je međunarodna zajednica donela. Ako je mandat precizirao (npr. monitoring slobodnih i poštenih izbora, povratak izbeglica, ili etnička diskriminacija) prava koja ista identifikuje mogu se naći i objasniti preko međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima ili drugim instrumentima za ljudska prava kao i relevantnim međunarodnim običajnim pravom i opštim pravnim načelima.

b. Međunarodna povelja o ljudskim pravima

30. Generalna skupština UN definisala je obaveze Država članica UN u pogledu ljudskih prava u Međunarodnoj povelji o ljudskim pravima, koja se sastoji od:

- Univerzalne deklaracije o pravima čoveka
- Međunarodne konvencije o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima; i
- Međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima i njenog prvog Fakultativnog protokola.

c. Međunarodna konvencija o građanskim i političkim pravima

31. *Konvencija o građanskim i političkim pravima* utvrđuje minimalne međunarodne standarde ponašanja za sve Države potpisnice, obezbeđuje prava na samoodređenje; zakonsku harmonizaciju; jednakost; život; slobodu; slobodu kretanja; pravično, javno i brzo suđenje po krivičnim optužbama;

privatnost; slobodu izražavanja, misli, savesti i religije; slobodno okupljanje; slobodu udruživanja (uključujući sindikalna prava i političke partije); pravo na porodicu; učestvovanje u javnom životu; ali zabranjuje mučenje; «svirepo, nečovečno i ponižavajući postupak ili kaznu»; ropstvo; proizvoljno hapšenje: da neko bude dva puta kažnjavan za isto delo; i pritvor zbog dugova.

d. Međunarodna konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

32. Konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima utvrđuje minimalne međunarodne standarde za Države koje su ratifikovale ovaj tekst, da preduzmu mere za poštovanje, zaštitu i sprovođenje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Ova Konvencija traži od Država potpisnica da od raspoloživih sredstava, na najefikasniji i najbrži način izdvoje maksimum kako bi obezbedile potpuno, i u nekim slučajevima progresivno sprovođenje prava koje Konvencija priznaje. Prava obezbeđena u Konvenciji uključuju: pravo na život od svog rada; bezbedne i zdrave uslove za rad; sindikalna prava; pravo na socijalnu bezbednost; na zaštitu porodice; na adekvatni smeštaj i odeću; da se ne gladije; na zdravstvenu zaštitu; na besplatno javno obrazovanje; i na učestvovanje u kulturnom životu, u kreativnim aktivnostima i naučnim istraživanjima. Ova Konvencija striktno zabranjuje diskriminaciju u pogledu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i garantuje jednaka prava za muškarce i žene u uživanju.

e. Posebni sporazumi

33. UN su dalje kodifikovale i specifičnije definisale međunarodni zakon o ljudskim pravima *u nizu međunarodnih sporazuma* vezanih za razne oblasti, koji su inicijalno utvrđeni u Međunarodnoj povelji o ljudskim pravima. Međunarodni sporazumi su zakonske obaveze za one nacije koje pristupaju istima ali, generalno, nisu obavezujući za međunarodnu zajednicu kao celinu. Međunarodni sporazumi, međutim, mogu kreirati opšte međunarodno pravo - koje je obavezujuće za *sve* Države - kada je namena ovih sporazuma da ih se Države generalno pridržavaju, i u stvari, su široko prihvaćeni i reafirmišu opšta pravna načela.

34. Pored Povelje UN i Međunarodne Povelje o ljudskim pravima, najznačajniji međunarodni sporazumi UN koji su ratifikovani od strane dovoljnog broja zemalja ili kojima su pristupile u dovoljnom broju da bi isti stupili na snagu uključuju (po redosledu stupanja na snagu):

- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida;
- Konvencija o statusu izbeglica;
- Protokol o statusu izbeglica;
- Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije;
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama;
- Konvencija o eliminaciji mučenja i ostalih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja;
- Konvencija o pravima deteta; i
- Drugi fakultativni protokol Međunarodnoj konvenciji o građanskim i političkim pravima, usmeren na ukidanje smrtne kazne (Drugi MKGPP protokol).

35. Da bi neki *međunarodni sporazum postao primenljiv* na jednu zemlju, *Država* (tj. zemlja) treba da *ratifikuje* isti ili da se na neki drugi način formalno pridržava sporazuma. Zato je od značaja za osobu koja vrši monitoring da proveriti da li je Država ratifikovala međunarodni sporazum. Neke Države zadržavaju rezerve ili druga ograničenja uz ratifikaciju. Shodno tome, važno je proveriti i to da li je Država podnela takve zahteve za rezerve/ograničenja u pogledu nekih prava, jer to može biti relevantno za osobu koja vrši monitoring. Treba napomenuti, da čak i ako je zadržana rezerva, ista *može biti nevažeća/nevalidna* ukoliko povređuje predmet i svrhu

međunarodnog sporazuma.

f. Komisije

36. Shodno odredbama šest osnovnih međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima, formirane su komisije koje nadgledaju njihovo sprovođenje. Ovih šest tela su Komisija za ljudska prava (za praćenje Konvencije o građanskim i političkim pravima); Komisija za ekonomska, socijalna i kulturna prava; Komisija za eliminaciju rasne diskriminacije; Komisija za eliminaciju diskriminacije nad ženama; Komisija za eliminaciju torture i Komisija za prava deteta. Ovih šest komisija redovno pregledaju **izveštaje koje su podnele Države potpisnice** o pridržavanju relevantnih međunarodnih sporazuma. Većina ovih komisija izdaje *opšte komentare i preporuke* koje odražavaju njihovo iskustvo u razmatranju državnih izveštaja. Na ovaj način mogu dati merodavno tumačenje odredaba sporazuma. Uz to, nakon periodičnih proučavanja dokle su Države stigle u primeni međunarodnih sporazuma putem analize državnih izveštaja, ove komisije objavljuju svoje zaključke u kojima opisuju i usmeravaju pažnju na pojedine oblasti gde Države treba da menjaju svoje zakonodavstvo, politiku i praksu kako bi unapredile sprovođenje odredaba referentnog sporazuma. Ove završne opservacije su često dragoceni izvori informacije za osobe koje vrše monitoring. Šta više, tri od šest komisija – Komisija za ljudska prava, Komisija za eliminaciju rasne diskriminacije i Komisija za eliminaciju mučenja – mogu pod određenim uslovima **razmotriti predstavke pojedinaca** koji tvrde da su žrtve povrede odredaba ovih sporazuma i na osnovu toga izriču osuđujuću odluku, tumačeći i primenjujući odredbe međunarodnih sporazuma. Dok ostale komisije za sada ne mogu razmotriti predstavke pojedinaca ali mogu izdati mišljenje tumačeći i primenjujući odredbe međunarodnog sporazuma i ukazujući – mada često na ad hoc način – na to da bi Države potpisnice trebalo da promene ponašanje kako bi obezbedile ispunjavanje svojih obaveza iz sporazuma.

g. Ostali relevantni instrumenti UN

37. *Pored međunarodnih sporazuma*, Ujedinjene nacije su nadgledale razvoj i usvajanje više desetina *deklaracija*, kodeksa, pravila, smernica, načela, rezolucija i *ostalih instrumenata koji služe za tumačenje i proširenje* obaveza vezanih za opšta ljudska prava Država članica shodno članovima 55 i 56 Povelje UN i odražavaju međunarodno običajno prava. Opšta deklaracija o pravima čoveka je najistaknutija od svih instrumenata za ljudska prava koja ne samo da daje merodavno, sveobuhvatno i skoro savremeno tumačenje obaveza u pogledu ljudskih prava shodno Povelji UN, već sadrži i odredbe koje su priznate kao odraz međunarodnog običajnog prava obavezujućeg za sve Države bez obzira da li su potpisnice međunarodnih sporazuma koje isto sadrže ove odredbe. Među ostalim istaknutim instrumentima koji nisu sporazumi ali su od velikog značaja za oblast ljudskih prava (po redosledu datuma usvajanja) su:

- Minimum standardnih pravila za postupak sa zatvorenima;
- Deklaracija o pravima osoba sa invaliditetom;
- Kodeks ponašanja za lica odgovorna za primenu zakona («Kodeks policijske etike»);
- Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zaloupotrebe sile;
- Standardna minimalna pravila za sprovođenje maloletničke pravde («Pekinška pravila»)
- Deklaracija o pravu na razvoj;
- Osnovna načela o zaštiti svih osoba u bilo kom obliku pritvora i zatvora;
- Načela o efikasnom sprečavanju i istraživanju van-zakonskih, proizvoljnih pogubljenja i pogubljenja bez sudske presude;
- Osnovna načela o upotrebi sile i vatrenog oružja od strane lica odgovornih za primenu zakona;
- Deklaracija o zaštiti svih osoba od prisilnog nestanka;

- Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim, etničkim, verskim ili jezičkim manjinama;
- Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama;
- Deklaracija o pravima i obavezama pojedinaca, grupa i organa društva da unapređuju i zaštićuju univerzalno priznata ljudska prava i fundamentalna slobode.

h. Ostali sporazumi i instrumenti Ujedinjenih nacija

38. Ujedinjene nacije nisu jedina globalna organizacija koja je izradila ili pružila pomoć u izradi svetskih standarda za prava čoveka. Među ostalima su *specijalizovane agencije UN* (kao što je Međunarodna organizacija za rad (ILO) i Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) kao i Međunarodni komitet crvenog krsta (ICRC).

39. Kao jedna od najstarijih postojećih međuvladinih organizacija, ILO je objavila 183 preporuka i 176 konvencija, uključujući nekoliko sporazuma vezanih za ljudska prava. UNESCO je objavio nekoliko sporazuma vezanih za ljudska prava, na primer, Konvenciju protiv diskriminacije u obrazovanju, 429 U.N.T.S. 93, koja je *stupila na snagu* 22. maja 1962. godine.

i. Ženevske konvencije i protokoli

40. *Međunarodni komitet Crvenog krsta* je, od sredine 19. veka, okupljao vlade da izrade nacрте međunarodnih sporazuma za zaštitu vojnika i mornara ranjenih u oružanim sukobima, ratnih zarobljenika i civila za vreme ratovanja. Ove konvencije čine srž međunarodnog humanitarnog prava koje je zamišljeno da garantuje poštovanje opštih principa čovečnosti tokom perioda međunarodnih i ne-međunarodnih oružanih sukoba. U kontekstu oružanih sukoba, međunarodno humanitarno pravo pruža jaču i mnogo detaljniju osnovu za zaštitu ljudskih prava nego Međunarodna povelja o ljudskim pravima i ostali instrumenti UN za ljudska prava.

41. Osnovne multilateralne konvencije koje uređuju *međunarodno humanitarno pravo* – četiri *Ženevske konvencije* iz 1949. godine – ratifikovalo je više vlada nego bilo koji drugi međunarodni sporazum o ljudskim pravima, sem Povelje UN i Konvencije o pravima deteta. Dva *Dopunska protokola* iz 1977. godine proširuju i više specificuju odredbe zaštite iz *Ženevskih konvencija* iz 1949. na međunarodne i ne-međunarodne oružane sukobe. Konvencije i Protokoli su sledeći:

- *Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu* (I *Ženevska konvencija*)
- *Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru* (II *Ženevska konvencija*);
- *Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima* (III *Ženevska konvencija*);
- *Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata* (IV *Ženevska konvencija*)
- *Dopunski protokol uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba* (Protokol I)
- *Dopunski protokol uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba* (Protokol II).

42. Mnoge odredbe četiri *Ženevske konvencije*, dva *Protokola* i *Haška konvencija* iz 1899. i 1907. su široko prihvaćene kao reafirmacija međunarodnog običajnog humanitarnog prava primenljivog u svim zemljama. Humanitarno pravo se posebno odnosi na *situacije oružanog sukoba*, koje bi se obično kvalifikovale kao «*vanredno stanje*.»

j. Ograničenja prava

43. Pod određenim *posebnim uslovima* ustanovljenim u relevantnim međunarodnim sporazumima o ljudskim pravima, Države mogu uvesti ograničenja primene određenih ljudskih prava. Međutim, treba da bude jasno, da na ograničenja prava treba gledati kao na izuzetak a ne kao na pravilo. Ograničenja prava su, tamo gde su ona dozvoljena, **specifikovana u tekstovima** raznih međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima. Uopšteno, takva ograničenja i restrikcije moraju biti ona koju su određena zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu kako bi se:

- obezbedilo poštovanje prava i sloboda drugih; i
- zadovoljili pravedni zahtevi javnog reda, zdravlja ili morala, nacionalne bezbednosti i javne bezbednosti.

Ograničenja prava nametnuta spolja i zbog razloga različitih od gore spomenutih se ne tolerišu prema međunarodnom zakonu o ljudskim pravima.

k. Vanredna stanja i ograničavanja

44. Pod specifičnim i striktnim uslovima navedenim u članu 4 (1) Međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima, *međunarodno humanitarno pravo dozvoljava Državama da stave van snage* (to jest, privremeno suspenduju) prava tokom perioda «vanrednog stanja». Član 4(1) Međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima kaže:

Za vreme vanrednog stanja kada je opstanak države ugrožen i čije je postojanje zvanično proglašeno, Države Potpisnice ove konvencije mogu preduzeti mere koje stavljaju van snage njihove obaveze preuzete ovom Konvencijom striktno samo do one mere koju vanrednost situacije zahteva, s tim da takve mere nisu ne-saglasne sa ostalim obavezama po međunarodnom pravu i ne uključuju diskriminaciju po osnovu rase, boje kože, pola, jezika, vere ili socijalnog porekla.

45. Međutim, postoji jedna grupa prava koja se nikada ne može ograničiti niti staviti van snage ni u slučajevima opisanim u Članu 4. MKGPP. Ova **nederogabilna prava** uključuju: zabranu proizvoljnog lišavanja života, mučenja i nečovčnih postupaka, porobljavanja; zatvaranja zbog dugova; retroaktivnog kažnjavanje; nepriznavanja zakona; i kršenja slobode misli, savesti i religije (Član 4 (2)).

46. Odredbe MKGPP ističu iznimni karakter derogacije Konvencijom zagwarantovanih prava. Treba pažljivo uzeti u obzir suštinske i proceduralne uslove pod kojima je dozvoljeno stavljanje prava van snage prema međunarodnom pravu, a to su:

- postojanje opasnosti po opstanak nacije;
- zvanično proglašenje vanrednog stanja;
- stavljanje van snage striktno iziskuje vanrednost situacije;
- ograničenja ne smeju biti nekonzistentna sa ostalim međunarodnim obavezama Države;
- ograničenja ne smeju biti diskriminatorna
- treba poštovati prava koja se ne smeju staviti van snage.

47. Nadalje, član 4(3) zahteva da Države prilikom uvođenja derogacije prava odmah obaveste, preko generalnog sekretara UN, ostale Države potpisnice MKGPP o odredbama koje su stavile van snage te o razlozima za takav postupak.

I. Primenljivost međunarodnih ljudskih prava i humanitarnog prava

48. Kao što je u Poglavlju I objašnjeno, međunarodno humanitarno pravo je onaj korpus međunarodnog prava koji se odnosi na situacije oružanog sukoba – i na međunarodne i na nemeđunarodne. Ona utvrđuje zaštitu pojedinaca i ograničava metode i sredstva ratovanja među zaraćenim Državama.

49. Sa primenom zakona o ljudskim pravima se nastavlja i u vreme sukoba. Međutim, budući da bi se situacije oružanog sukoba mogle tipično kvalifikovati kao «vanredna stanja» prema definiciji iz člana 4 MKGPP, moguće je i verovatno da Države ograničavaju ili stavljaju van snage ljudska prava u takvim situacijama (u gore navedenim uslovima). Verovatno je, dakle, da najveći nivo zaštite pojedinaca u situacijama oružanog sukoba obezbeđuju odredbe međunarodnog humanitarnog prava.

POGLAVLJE II

PREGLED MEĐUNARODNIH STANDARDNA ZA LJUDSKA PRAVA I ZA HUMANITARNO PRAVO

A. UVOD

1. Ovo poglavlje daje kratak rezime međunarodnih standarda ljudskih prava i humanitarnog prava koji se može primeniti u radu osobe koja vrši monitoring. Osim toga, u Trećem delu ovog Priručnika, «Funkcija monitoringa» mogu se naći detalji o standardima za specifične oblasti međunarodnih ljudskih prava u poglavljima koja se odnose na izbore, pritvor, ekonomska, socijalna i kulturna prava, interno raseljena lica, izbeglice, pravično suđenje i slično.

2. Osoba koja vrši monitoring treba, međutim, da zna da ovaj rezime daje *samo kratak pregled* jedne šire konstelacije međunarodnih normi za ljudska prava i za humanitarno pravo. Ovaj Priručnik za obuku fokusiran je *samo na neke od osnovnih međunarodnih normi za ljudska prava* i za humanitarno pravo bez sugerisanja da su one jedina prava od interesa za osobe koje vrše monitoring. Kako bi se suzio obim ovog poglavlja, prava kojima se ovde bavimo, izabrana su prvenstveno zbog njihove povezanosti sa oblastima mogućeg monitoringa. Osobe koje vrše monitoring se ohrabruju da pogledaju i druge tekstove koji sadrže opširnije informacije o ljudskim pravima i o humanitarnom pravu.

3. U ovom poglavlju ćemo razmotriti sledeća međunarodna načela ljudskih prava i humanitarnog prava: zabrana proizvoljnog lišavanja života; pravo na lični integritet; pravo na ličnu slobodu i bezbednost; prava u sprovođenju pravde; sloboda misli i izražavanja; sloboda okupljanja i udruživanja; sloboda kretanja i stanovanja; prava izbeglica i interno raseljenih lica; ljudska prava žena; prava manjina; zabrana diskriminacije; pravo na vlasništvo; pravo na smeštaj i ostala ekonomska, socijalna i kulturna prava; nekažnjivost i ostali standardi za ljudska prava.

B. ZABRANA PROIZVOLJNOG LIŠAVANJA ŽIVOTA

I Međunarodni standardi

a. Međunarodni zakon o ljudskim pravima

4. Shodno članu 3. Opšte deklaracije o pravima čoveka: «Svako ima pravo na život, ličnu slobodu i bezbednost». Član 5 Konvencije o civilnim i političkim pravima kaže: «Svako ljudsko biće ima inherentno pravo na život. Ovo pravo treba da bude zaštićeno zakonom. Nikome se ne sme samovoljno oduzimati život.» Komisija za ljudska prava je primetila da član 6. to jasno određuje kao «pravo koje se ne sme usko tumačiti»⁵ Član 4 Konvencije o građanskim i političkim pravima predviđa da je zabrana proizvoljnog ubijanja **nederogabilna** to jest, ne može se staviti van snage ni u vreme vanrednog stanja.

5. Član 4 (1) Američke konvencije deklarira: «Svaka osoba ima pravo da se njen život poštuje. Ovo pravo je zaštićeno zakonom... Nikome se ne može proizvoljno oduzeti život». Nadalje, Član 4. Povelje iz Bandžula garantuje da su «ljudska bića nepovredljiva. Svako ljudsko biće ima pravo da mu se život i integritet poštuju. Nikome se ovo pravo ne može samovoljno oduzeti.» Član 2(1) Evropske konvencije predviđa da «Pravo svakoga na život se štiti zakonom.»

b. Međunarodno humanitarno pravo

6. Međunarodno humanitarno pravo takođe štiti i pravo da se ne bude proizvoljno lišen života. *Zajednički član br. 3 u sve četiri Ženevske konvencije* zabranjuje «u svako doba i na svakom mestu ...povrede koje se nanose životu i telesnom integritetu, naročito sve vrste ubistava» osoba koje ne učestvuju aktivno u oružanom sukobu koji nije međunarodnog karaktera. Član 4 Dodatnog protokola II isto zabranjuje «nasilje nad životom, zdravljem i fizičkim ili mentalnim integritetom ljudi (koji ne učestvuju direktno ili koji su prestali da učestvuju u nemeđunarodnim neprijateljstvima), naročito ubistvo...»

7. Što se tiče perioda međunarodnih oružanih sukoba, namerna ubijanja zaštićenih osoba (civilni, ratni zarobljenici i vojnici *hors de combat*) po Ženevskim konvencijama predstavljaju tešku povredu međunarodnog humanitarnog prava. (Vidi I Ženevsku konvenciju, član 50; II Ženevska konvenciju, Član 51; Treću Ženevsku konvenciju, član 130; Četvrtu Ženevsku konvenciju, član 147; Dodatni protokol I, član 85).

8. Član 12 I Ženevske konvencije i II Ženevske konvencije navodi da pripadnici oružanih snaga i drugih ranjenika ili bolesnika «s njima će se čovečno postupati ... Strogo je zabranjeno svaka povreda njihovog života i njihove ličnosti i između ostalog, njihovo ubijanje ili istrebljenje...»

9. Član 13 III Ženevske konvencije kaže da se sa «ratnim zarobljenicima mora u svako doba postupati čovečno. Svaki čin ili nedozvoljeni propust od strane Sile koja ih drži a koji izaziva smrt ili dovodi u ozbiljnu opasnost zdravlje ratnog zarobljenika koji se nalazi u njenoj vlasti, zabranjen je i biće smatran kao teška povreda ove Konvencije.»

10. Član 32 IV Ženevske konvencije zabranjuje sve mere koje uzrokuju «bilo telesne patnje ili istrebljenje zaštićenih lica (civila koji se nalaze u vlasti neke strane u međunarodnom oružanom sukobu) u njihovoj vlasti. Ta zabrana obuhvata ne samo ubistvo... nego i sve ostale surovosti bilo da ih čine civilni službenici ili vojna lica.»

II Povreda prava da se ne bude samovoljno lišen života /Povreda zabrane samovoljnog lišenja slobode

⁵ Komisija za ljudska prava, Opšti komentari br. 6, Član 6, (Šesnaesta sesija, 1982.) Zbirka Opštih komentara i opštih preporuka u adaptaciji Komisija za konvencije o ljudskim pravima, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev. 1 at 6 (1994).

a. Samovoljno pogubljene

11. Samovoljno pogubljene je ubijanje lica počinjeno od strane predstavnika Države ili bilo koje druge osobe koja postupa u ime vlasti ili uz njeno učešće, toleranciju, prećutnu saglasnost, ali bez ikakvog ili valjanog sudskog procesa. Pogubljenja izvršena na osnovu smrtne kazne izrečene od strane suda, su isto tako somovoljna pogubljenja ukoliko garancije za pravedno suđenje shodno članovima 14 i 15 Konvencije o građanskim i političkim pravima nisu poštovana.

12. Proizvoljna pogubljenja (treba da se razlikuju od pogubljenja izvršenog nakon pravičnog suđenja) često predstavljaju ubistva pod sumnjivim okolnostima sa sledećim karakteristikama:

- (1) Smrt koja se dogodila kada je lice bilo u rukama lica odgovornih za primenu zakona (na primer, u policijskom pritvoru), službenih lica ili drugih lica koja nastupaju po službenoj dužnosti;
- (2) Nakon smrti nije usledila zvanična istraga. Vlasti nisu izvršile adekvatnu autopsiju žrtve niti su preduzele potrebne mere za pribavljanje relevantnog dokaza (lekarški izveštaji, znaci prethodne torture itd.).

13. Samovoljna pogubljenja uključuju ubijanje iz političkih razloga, smrt koja je usledila nakon mučenja ili drugog svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupka i ubijanja nakon kidnapovanja ili prisilnog nestanka, ukoliko su spomenute okolnosti prisutne.

b. Istraživanje samovoljnih pogubljenja

14. Načela Ujedinjenih nacija o efikasnom sprečavanju i istraživanju van-zakonskih, samovoljnih pogubljenja i pogubljenja bez sudskih procedura⁶ sadrže važne smernice za Države i za osobe koje vrše monitoring. Načela su utvrđena u tri poglavlja: Prevencija, Istraživanje i Zakonski postupak. Shodno načelu br. 1, vlade su dužne da **zakonom zabranjuju** sva ne-zakonita, proizvoljna pogubljenja i pogubljenja bez sudskog procesa. Nadalje, vlade su dužne da obezbede da se svako takvo pogubljenje prizna kao zločin po krivičnim zakonima te da bude kažnjivo odgovarajućim kaznama koje uzimaju u obzir ozbiljnost ovih zločina. Načela reafirmišu dužnost Vlada da istražuju sva samovoljna pogubljenja i pogubljenja bez sudskog procesa. Načela, nadalje, predviđaju:

Načelo 7. Kvalifikovani inspektori, uključujući i medicinsko osoblje ili ekvivalentni nezavisni organ redovno vode **istragu** na mestu pritvora i oni imaju ovlašćenja da vrše nenajavljene istražne postupke po vlastitoj inicijativi s punim garancijama nezavisnosti u izvršavanju ove funkcije. Inspektori imaju slobodan pristup svim osobama na takvim mestima pritvora kao i svim njihovim dosijeima.

Načelo 8. Vlade su dužne da učine sve napore radi **sprečavanja** nelegalnih, proizvoljnih pogubljenja i pogubljenja bez sudskog procesa, preduzimanjem mera kao što su diplomatska posredovanja, poboljšani pristup podnosioca pritužbi međuvladinim i sudskim organima i javno osuđivanje. Treba primeniti međuvladine mehanizme **za vodenje istrage po** izveštajima o svim takvim pogubljenjima i radi preduzimanja efikasnih akcija protiv takve prakse. Vlade, uključujući one zemlje gde se sumnja da je došlo do pojave nelegalnog, samovoljnog pogubljenja i pogubljenja bez sudskog procesa, dužne su da u potpunosti

⁶ Ova načela su preporučena 1988. godine od strane Komisije za prevenciju i kontrolu zločina. Načela je usvojila ekonomski i socijalni savet svojom rezolucijom br. 1989/65, aneks of 24. maja 1989 i odobren je rezolucijom br. 44/162 od 15. decembra 1989. od strane Generalne Skupštine.

sarađuju na međunarodnim istragama takvih predmeta...

Načelo 12. Telo umrlog se ne sme sahraniti sve dok nije izvršena odgovarajuća **autopsija**... Lica koja vode autopsiju imaju pravo pristupa svim istražnim podacima, mestu gde je otkriveno telo i mestu gde se pretpostavlja da je došlo do smrti...

Načelo 13. Telo umrlog će dovoljno vremena biti na raspolaganju licima koja vode autopsiju, kako bi se omogućilo sprovođenje temeljite istrage. Autopsijom će se, u najmanju ruku, pokušati utvrditi identitet umrlog i uzrok i način smrti. Vreme i mesto smrti će takođe biti određeni do mere do koje je to moguće ustanoviti. Uz izveštaj o autopsiji treba priložiti detaljne fotografije umrlog u boji, kako bi se dokumentovali i potkrepili nalazi istrage. Izveštaj o autopsiji mora da opisuje sve i svaku povredu na umrlom uključujući i svaki dokaz o mučenju.

15. Primenom ovih procedura tokom istraživanja nastanka smrti treba doći do potrebnih dokaza za intenzivnije detektovanje i razotkrivanje ostalih pogubljenja. Ovi standardi isto daju međunarodnim posmatračima *smernice za procenu istraživanja sumnjivih slučajeva smrti*. Načela su afirmisana i objašnjena u Priručniku Ujedinjenih nacija o efikasnom sprečavanju i istraživanju nezakonitih, samovoljnih pogubljenja i pogubljenja bez sudskog procesa⁷. Smernice Ujedinjenih nacija za sprovođenje istražnog postupka Ujedinjenih nacija za navodni masakr isto sadrže relevantne informacije.⁸

c. Ograničenje upotrebe sile od strane službenih lica u sprečavanju samovoljnih pogubljenja

16. Komisija za ljudska prava u komentaru člana 6 Konvencije o građanskim i političkim pravima navodi da:

Zaštita od samovoljnog lišavanja života koja se izričito zahteva u trećoj rečenici člana 6 (1) je od ogromnog značaja. Komisija smatra da Države potpisnice treba da preduzimaju mere ne samo na sprečavanju i kažnjavanju lišavanja života zločinačkim činom, već i u sprečavanju samovoljnih ubijanja od strane snaga bezbednosti. Lišavanje života od strane službenih lica je stvar od izutene ozbiljnosti. Zato zakon treba striktno da kontroliše i da ograničava okolnosti pod kojima se nekoj osobi može oduzeti život od strane službenih lica.

17. Ubistva počinjena shodno legitimnoj upotrebi sile po zakonu ne smatraju se za samovoljna pogubljenja. Lica odgovorna za primenu zakona u izvršavanju svojih dužnosti, treba, da u mogućoj maksimalnoj meri, primenjuju **nenasilne načine** pre pribegavanja upotrebi sile ili vatrenog oružja. Silu i vatreno oružje mogu da upotrebe samo ako su ostala sredstva neefikasna ili ne obećavaju postizanje željenih rezultata. Kadgod se legalna upotreba sile i vatrenog oružja može izbeći, lica odgovorna za primenu zakona treba da nastoje da **svedu na minimum štetu i ozlede** i da poštuju i štite ljudski život.

18. Član 3 Kodeksa ponašanja Ujedinjenih nacija za lica odgovorna za primenu zakona⁹ utvrđuje da « Lica odgovorna za primenu zakona mogu pribegavati uporebi sile samo kada je to **striktno**

⁷ UN Doc. ST/CSDHA/12 (1991)

⁸ UN Doc. DPI/1710 (1995)

⁸ Komisija za ljudska prava, Opšti komentar 6, Član 6 (Šesnaesta sesija, 1982), Zbirka Opštih komentara i opštih preporuka, usvojen od strane Komisija za međunarodne sporazume o ljudskim pravima, UN doc. HRI/GEN/1/Rev.1. pri 6 (1994) .

⁹ Usvojen na Generalnoj skupštini rezolucijom 34/169 od 17. decembra 1979.

neophodno i u meri koju zahteva izvršavanje njihovih dužnosti.» Šta više komentar na član 3 kaže:

(a) Ova odredba naglašava da upotreba sile od strane lica odgovornih za primenu zakona treba da bude izuzetno dobro procenjena; iako odredba implicira da odgovorni za primenu zakona mogu biti ovlašćeni da u cilju sprečavanja nekog krivičnog dela ili radi hapšenja ili pružanja pomoći da legalno budu uhapšeni prestupnici ili pretpostavljeni prestupnici, pribegavaju upotrebi sile u meri u kojoj se to smatra racionalno potrebnim s obzirom na okolnosti, i sila ne može biti primenjivana preko te granice.

(b) Nacionalno pravo obično ograničava upotrebu sile od strane odgovornih za primenu zakona, shodno principu proporcionalnosti. Podrazumeva se da tumačenje ove odredbe mora voditi računa o tim nacionalnim principima proporcionalnosti. Ova odredba ne sme ni u kom slučaju biti tumačena kao ovlašćenje za upotrebu sile koja je nesrazmerna legitimnom cilju koji treba postići.

(c) Upotreba vatrenog oružja smatra se za krajnju meru. Neophodno je preduzeti sve da se isključi upotreba vatrenog oružja, naročito protiv dece. Uopšte uzev, vatreno oružje ne treba koristiti osim kada pretpostavljeni prestupnik pruža oružani otpor ili na bilo koji drugi način dovodi u opasnost tuđi život, kao i kada radikalnim sredstvima nije moguće savladati i uhapsiti pretpostavljenog prestupnika. O svakoj upotrebi vatrenog oružja treba neodložno obavestiti nadležne vlasti.

19. Osnovna načela Ujedinjenih nacija o upotrebi sile i vatrenog oružja od strane lica odgovornih za primenu zakona, daju sledeće smernice po ovom pitanju: ¹⁰

i. Opšti principi o upotrebi sile

Prvo da se pokuša sa upotrebom nenasilnih sredstava¹¹

Da se sila upotrebi samo kada je striktno neophodna¹²

Da se sila upotrebi samo u zakonite svrhe primene zakona¹³

Za nezakonitu upotrebu sile nema izuzetaka ili opravdanja¹⁴

Upotreba sile uvek treba da bude proporcionalna zakonskim ciljevima¹⁵

Kod upotrebe sile treba primeniti odmerenost¹⁶

Štetu i povredu treba svesti na minimum¹⁷

Na raspolaganju treba da bude dijapazon sredstava za diferenciranu upotrebu sile¹⁸

Sva lica odgovorna za primenu zakona treba da su obučena za korišćenje različitih sredstava diferencirane upotrebe sile¹⁹

Sva lica odgovorna za primenu zakona treba da su obučena za upotrebu nenasilnih

¹⁰ Ovaj rezime međunarodnih standarda o upotrebi sile i vatrenog oružja od strane lica odgovornih za primenu zakona je sačinjen na osnovu publikacije: *International Human Rights Standards for Law Enforcement – A Pocket Book on Human Rights for the Police*, Visoki Komesar za ljudska prava Ujedinjenih nacija, 1996.

¹¹ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 4

¹² Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načela 4 i 5

¹³ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načela 5 i 7

¹⁴ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 8

¹⁵ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načela 2 i 5(a)

¹⁶ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načela 2, 5(a) i 9

¹⁷ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 5(b)

¹⁸ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 2

¹⁹ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načela 4, 9 i 20

sredstava²⁰

ii. Odgovornost za upotrebu sile i vatrenog oružja

Svaki slučaj upotrebe sile i vatrenog oružja treba prijaviti starešinama koji treba da ispituju slučaj.²¹

Starešine snose odgovornost za akcije policije pod njihovom komandom ukoliko su znali ili je trebalo da znaju za zloupotrebe, ali su propustili da preduzmu konkretne mere.²²

Lica odgovorna za primenu zakona koja odbiju nezakonita naređenja svojih starešina dobiće imunitet.²³

Lica odgovorna za primenu zakona koja zloupotrebljavaju ova pravila neće biti oslobođena odgovornosti na osnovu toga da su sledila naredbe svojih starešina.²⁴

iii. Dozvoljene okolnosti za upotrebu vatrenog oružja

*Upotreba vatrenog oružja je dozvoljena samo u ekstremnim prilikama.*²⁵

Upotreba vatrenog oružja je dozvoljena isključivo u samoodbrani ili u odbrani drugih od neposredne smrtno opasnosti ili ozbiljne povrede,²⁶

ili

radi sprečavanja posebno ozbiljnog zločina koji uključuje veliku opasnost po život,²⁷

ili

radi hapšenja ili sprečavanja bekstva osobe koja izaziva takvu opasnost i koja pruža otpor otklanjanju pretnje,²⁸

i

u svakom slučaju, kada manje ekstremna sredstva nisu efikasna.²⁹

*Namerna smrtonosna upotreba sile i vatrenog oružja se dozvoljava samo kada je to striktno neizbežno radi zaštite ljudskog života.*³⁰

iv. Procedure za upotrebu vatrenog oružja

Lice odgovorno za primenu zakona treba da se identifikuje kao policijac/ka³¹

i

²⁰ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načela 4 i 20

²¹ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načela 6,11(f) i 22.

²² Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 24.

²³ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 25.

²⁴ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 26.

²⁵ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 4

²⁶ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 9

²⁷ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 9

²⁸ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 9

²⁹ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 9

³⁰ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 9

³¹ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 10

da daje jasno upozorenje³²

i

da daje dovoljno vremena da se postupi po upozorenju³³

ali

takve mere predostrožnosti se ne zahtevaju ako bi odlaganje imalo za rezultat smrt ili tešku povredu policajca ili drugih³⁴

- ili –

je jasno da je besmisleno ili neadekvatno da se pod datim okolnostima tako postupa.³⁴

v. Nakom upotrebe vatrenog oružja

Svakoj povređenoj osobi treba pružiti lekarsku pomoć.³⁵

Treba obavestiti porodicu ili prijatelje pogođenih osoba³⁶

Treba dozvoliti istraživanje gde se to zahteva ili traži³⁷

Treba pripremiti potpun i detaljan izveštaj o incidentu.³⁸

20. Po međunarodnom pravu, **obaveza je Država da sprovedu nepristrasnu i iscrpnu istragu svih tvrdnji o samovoljnim pogubljenjima**, uključujući ubistva, upotrebu vatrenog oružja, sa ciljem razjašnjenja okolnosti, identifikovanja odgovornih i njihovog dovođenja pred lice pravde, kompenzacije žrtvama i njihovim porodicama i preduzimanja svih potrebnih akcija radi sprečavanja da se slični događaji ponove. **Rezultate ovih istraživanja treba javno objaviti** (Načela UN o efikasnoj prevenciji i istraživanju nezakonitih, samovoljnih pogubljenja i pogubljenja bez sudskog procesa).

21. Budući da prekomerna upotreba sile i vatrenog oružja može rezultirati samovoljnim ubijanjem, ovom temom se bavi i poglavlje «Zabrana samovoljnog lišavanja života». Treba napomenuti, međutim, da prekomerna upotreba sile i vatrenog oružja može da dovode i do povrede ostalih fundamentalnih sloboda, uključujući i pravo na lični integritet.

d. Genocid

22. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine zahteva od Država potpisnica da «kazne... genocid, bez obzira da li je izvršen za vreme mira ili rata» (Član I). Konvencija definiše genocid kao izvršenje jednog od sledećih dela učinjenih u *nameri potpunog ili delimičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe*:

(a) ubijanje pripadnika grupe;

(b) nanošenje teške telesne ili duševne povrede pripadnicima grupa;

(c) namerno nametanje takvih životnih uslova pripadnicima grupe kojima je cilj njeno potpuno ili delimično uništenje;

(d) nametanje mera koje imaju za cilj sprečavanje rađanja u okviru grupe;

³² Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 10

³³ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 10

³⁴ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 10

³⁴ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 10

³⁵ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 5(c)

³⁶ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 5(d)

³⁷ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načela 6, 11(f) 22 i 23.

³⁸ Načela o upotrebi sile i vatrenog oružja, načelo 22

(e) prisilno premeštanje dece iz jedne u neku drugu grupu.

23. Treba napomenuti, da za genocid nije potrebno ubijanje već može da obuhvati i druga dela identifikovana u Konvenciji, ukoliko su počinjena sa genocidnom namerom i posebno, ako su obuhvatila veliki broj ljudi.

e. Pokušaj samovoljnog pogubljenja

24. Pokušaj izvršenja samovoljnog pogubljenja, koji ne uspe iz razloga mimo prvobitne namere jednog ili više službenih lica, čini pokušaj samovoljnog pogubljenja. Bilo koji od ovakvih pokušaja **treba istražiti** uzimajući u obzir sledeće elemente:

- (a) moguće političke, sindikalne, verske aktivnosti ili organizovanje okupljanja koje je žrtva obavljala,
- (b) uloga ili obim aktivnosti pretpostavljenog izvršitelja pokušaja samovoljnog pogubljenja,
- (c) bilo kakvo iznuđivanje, zlostavljanje, pretnja ili zastrašivanje kojima su žrtva ili njegova porodica bili izloženi pre pokušaja pogubljenja,
- (d) upotreba, u pokušaju ubistva, sredstava pomoću kojih se može doći do očekivanog rezultata,
- (e) oblik i sredstva korišćena u pokušaju pogubljenja.

f. Pretnje smrću

25. Bilo kakva dela ili izjave, eksplicitne ili implicitne, koje verovatno mogu usaditi u osobu **opravdani strah od toga da će postati žrtva** samovoljnog pogubljenja je pretnja smrću. Osobe koje se bave monitoringom treba da obrate pažnju na pretnju smrću:

- (a) koje dolaze od članova oružanih snaga ili bilo koje druge javne ustanove,
- (b) koje dolaze od pojedinaca ili paravojskih grupa povezanih sa vlastima ili deluju uz saučesništvo vlasti ili uz njihovo prećutno odobrenje,
- (c) kada postoji razlog da se poveruje da su ovakve pretnje deo prakse samovoljnog pogubljenja; kada je pretnja precizna; i kada postoji razlog da se poveruje da će posle pretnji uslediti akcija.

26. Shodno tome, osoba koja vrši monitoring treba da daje prioritet istraživanju slučajeva u kojima je ljudski život doveden u opasnost. Istraživanjima treba pokušati da se ustanovi da li je došlo do samovoljnog pogubljenja, pokušaja samovoljnog pogubljenja ili do pretnje smrću putem identifikacije elementa povrede prava.

C. PRAVO NA LIČNI INTEGRITET

I Međunarodni standardi

a. Međunarodni zakoni o ljudskim pravima

27. Shodno članu 5 Opšte deklaracije o pravima čoveka Ujedinjenih nacija, « Niko ne sme biti podvrgnut **mučenju ili svirepom, nečovečnom ili ponižavajućem postupku ili kazni**». Član 7 Konvencije o građanskim i političkim pravima isto zabranjuje mučenje. U Opštem komentaru na član 7, Komisija za ljudska prava navodi da se čak i u situacijama vanrednih mera, od ove odredbe **ne može odstupati** (nederogabilna je).³⁸

28. Uz to, član 10(1) Konvencije o građanskim i političkim pravima utvrđuje da «sa svakom osobom lišenom slobode treba postupati čovečno i uz poštovanje neprikosnovenog dostojanstva ljudskog bića.» Komisija za ljudska prava u svojim Opštim komentarima 21, tumači član 10(1) kao takav da se primenjuje «na svakog lišenog slobode po zakonima i vlasti države i koji se drži u zatvoru, bolnici – posebno u psihijatrijskim bolnicama – kampovima pritvora ili vaspitno-popravnim ustanovama ili drugde.»³⁹ Komentarišući povezanost između članova 7 i 10 Konvencije o građanskim i političkim pravima, Komisija za ljudska prava utvrđuje u Opštem komentaru 21:

Ne samo da se osoba lišena slobode ne sme podvrgnuti postupku koji je u suprotnosti sa članom 7, uključujući medicinsko ili naučno eksperimentisanje, već se ona ne može izložiti mukama ili ograničavanju slobode izvan onog što je rezultat lišenja slobode; poštovanje dostojanstva takvih osoba treba garantovati pod istim uslovima koji važe za slobodna lica.

29. Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka u članu 1(1) definiše mučenje ovako:

Za svrhe ove Konvencije, pojam «**mučenje**» znači svaku radnju kojom se nekom licu **namerno nanose veliki bol ili patnja**, bilo fizički ili duševno, **s ciljem da** se od njega ili od nekog trećeg lica dobiju obaveštenja ili priznanja, da se kazni za neko delo koje je ono ili neko treće lice počinilo, ili se sumnja da ga je počinilo, da se ono ili neko treće lice zaplaši i prinudi ili iz bilo koje druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije, kada takav bol ili takve patnje nanosi službeno lice koje **deluje po službenoj dužnosti** ili na osnovu izričitog naloga ili pristanka službenog lica. Ovo se ne odnosi na bol ili patnju koji proističu iz primene zakonskih sankcija ili su njihov deo ili su sa njima povezani.

30. Izuzetak od « zakonskih sankcija» se odnosi na zakonitost i prema nacionalnim i prema međunarodnim zakonima. Zato, ne bi bilo zakonito nametnuti sankcije koje povređuju Pravilo 31 Minimuma standardnih pravila za postupak sa zatvorenicima, koji *inter alia*, zabranjuje telesno kažnjavanje. Slično tome, u tumačenju Komisije za ljudska prava člana Konvencije o građanskim i političkim pravima, navodi se da « **zabrana mora da se proširi i na telesnu kaznu**, uključujući prekomerno disciplinsko kažnjavanje kao pedagošku ili disciplinsku meru. Čak i mera kao što je mera usamljenja može, prema okolnostima, i posebno kada se osoba drži bez kontakta sa spoljnim svetom, da bude u suprotnosti sa ovim članom.»

³⁸ Komisija za ljudska prava, Opšti komentar 7, Član 7 (Šesnaesta sesija, 1982.) Zbirka Opštih komentara i opštih preporuka u adaptaciji Komisija za međunarodne konvencije o ljudskim pravima, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev. 1 pri 7 (1994).

³⁹ Komisija za ljudska prava, Opšti komentar 21, Član 10 (Četrdesetčetvrta sesija, 1992.) Zbirka Opštih komentara i opštih preporuka u adaptaciji Komisija za međunarodne konvencije o ljudskim pravima, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 pri 33(1994).

31. Sve regionalne konvencije o ljudskim pravima zabranjuju mučenje i svirep ili ponižavajući postupak ili kažnjavanje. (Američka konvencija, član 5(2); Bandžulska povelja, član 5; Evropska konvencija, član3). Američka konvencija osim toga u članu 5(1) navodi da «Svaka osoba ima pravo na to da se poštuje njen fizički, duševni i moralni integritet.» Shodno članu 5 Povelje iz Bandžula, «Svaki pojedinac ima pravo na poštovanje dostojanstva inherentnog ljudskom biću i na priznavanje njegovog pravnog statusa.» Osim toga, postoje još dva regionalna sporazuma koji se posebno fokusiraju na mučenje: Inter-Američka konvencija o sprečavanju i kažnjavanju mučenja, i Evropska konvencija o sprečavanju i kažnjavanju mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne.

b. Međunarodno humanitarno pravo

32. U sve četiri Ženevske konvencije i u dva Dodatna protokola postoje odredbe koje ili izričito ili implicitno zabranjuju mučenje i druge svirepe, nečovečne ili ponižavajuće postupke ili kaznu. Za vreme međunarodnog oružanog sukoba zabranjeno je mučenje ranjenika i bolesnika na kopnu prema članu 12 I Ženevske konvencije; što se tiče ranjenika, bolesnika i brodolomnika na moru prema članu 12 II Ženevske konvencije; što se tiče ratnih zarobljenika prema članu 17 i 87 III Ženevske konvencije i što se tiče civila prema članu 32. IV Ženevske konvencije, članu 75 Dodatnog protokola I i članu 4 Dodatnog protokola II.

33. Civilni su isto zaštićeni članom 37 IV Ženevske konvencije koji propisuje da sa civilima koji se nalaze u pritvoru/zatočeništvu treba »postupati čovečno»: Član 118 IV Ženevske konvencije zabranjuje «svako zatvaranje u prostorije koje su bez dnevne svetlosti i, uopšte, svaki oblik svireposti» protiv interniranih lica.

34. Za vreme međunarodnih oružanih sukoba ili ratova za nacionalno oslobođenje, član 11 Dodatnog protokola I zabranjuje ugrožavanje «**fizičkog i mentalnog zdravlja i integriteta lica** koja su u vlasti protivničke strane ili su internirana, zadržana u pritvoru ili na drugi način lišena slobode....» Član 75 isto tako zabranjuje «**vredanje ljudskog dostojanstva, naročito ponižavajući i degradirajući postupak...**».

35. U pogledu oružanih sukoba ne-međunarodnog karaktera, član 3, koji je zajednički/isti za sve četiri Ženevske konvencije, zabranjuje «svirepi postupak i mučenje» prema licima koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima. Zajednički član 3 takođe zabranjuje «**povrede ličnog dostojanstva, naročito uvredljive i ponižavajuće postupke...**»,«**...sakaćenja, svirepost i mučenje**». Uz to, član 4 Protokola II zabranjuje u bilo koje vreme i na bilo kojem mestu: « 8a) nasilje nad životom, zdravljem i fizičkim i mentalnim integritetom ljudi, naročito ubistvo i okrutno postupanje kao što su mučenje, sakaćenje ili bilo koji oblik telesne kazne...(e) vredanje ljudskog dostojanstva, naročito ponižavajući i degradirajući postupak, silovanje, prinudnu prostituciju i svaki oblik nedoličnog napada... (h) **pretnje** da će se izvršiti bilo koje od gore pomenutih dela.»

II Povrede prava na lični integritet

36. Do povrede prava na lični integritet dolazi kada Država, preko svojih predstavnika ili bilo koje druge osobe koja nastupa u službenom svojstvu, ili na njeno podstrekivanje ili uz njenu saglasnost ili pristanak, primenjuje mučenje ili svirep, nečovečan ili ponižavajući postupak i tako uzrokuje fizičku, psihološku ili moralnu patnju. Što je veći obim ozbiljnosti bola i patnje i njihovog namernog nanošenja, to je veća mogućnost/izvesnost toga da postupak sadrži napad na integritet osobe.

37. Opšte uzeto, tri kategorije postupka odgovaraju ovoj vrsti povrede prava:

- (a) mučenje;
- (b) svirep, nečovečan ili ponižavajući postupak ili kazna; i
- (c) pokušaj pogubljenja.

a. Mučenje

38. Prema definiciji iz Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, pojam «mučenje» znači svaku radnju kojom se nekom licu namerno nanose veliki bol i patnja, bilo fizička ili mentalna, s ciljem :

- (a) da se od njega ili nekog trećeg lica dobije informacija ili priznanje;
- (b) da se kazni za neko delo koje je ono ili neko treće lice počinilo ili se sumnja da ga je počinilo;
- (c) da se ono ili treće lice uplaši ili izloži pritisku; ili
- (d) iz bilo koje druge pobude zasnovane na diskriminaciji bilo koje vrste.

39. Gore opisani bol ili patnja znače mučenje kada su naneti od strane službenog lica ili osobe koja nastupa u službenom svojstvu, ili na njegov podsticaj ili uz njegov pristanak ili njegovo prećutno odobrenje. Ipak, ponašanje koje karakteriše mučenje treba da se tumači više široko nego usko. U svakom slučaju, u ovoj definiciji mučenja, treba istaći tri elementa:

- (a) akutna patnja;
- (b) namerno naneto; i
- (c) da je naneto od strane službenog lica ili lica koje nastupa u službenom svojstvu ili na njegov podsticaj ili uz njegov pristanak ili njegovo prećutno odobrenje.

40. Prema ovoj definiciji, silovanje je oblik mučenja. Kao što je gore razmotreno, međutim, osoba koja vrši monitoring treba da zna da bol ili patnja proistekli iz primene zakonskih sankcija ili inherentno ili slučajno, mogu da ne spadaju u definiciju mučenja ako su sankcije prihvatljive i po domaćem zakonu i po međunarodnom humanitarnom pravu. Ponašanje koje je dozvoljeno po domaćim zakonima može se smatrati za torturu ukoliko je neprihvatljivo po međunarodnim instrumentima kakav je Minimum standardnih pravila za postupak sa zatvorenicima.

b. Svirepo, nečovečno i ponižavajuće postupanje i kažnjavanje

41. Mučenje je teži oblik svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupka. *Međutim, ne predstavljaju svi svirepi, nečovečni ili ponižavajući postupci «mučenje».* Nije uvek lako ustanoviti razliku ili granicu. Na primer, da li batine koje su nesumnjivo svirepe, nečovečne i ponižavajuće spadaju u opis «mučenja»? I ako jeste, posle koliko udaraca? Gde je prag intenziteta patnje, težina rana i ozleda?

42. Shodno članu 16 Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni, **obaveze** iz članova 10,11. 12 i 13 se **primenjuju i na mučenje i na druge**

oblike svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne. Zato, po članovima 12 i 13 se zahteva od Države da obezbedi da žalbe koje se odnose na radnje kako mučenja tako i svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kazne budu istražene. Slično tome, shodno članu 10, Države su u obavezi da uključe edukaciju i informisanje o zabrani mučenja/svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kazne u obuku lica odgovornih za primenu zakona, medicinskog osoblja, službenih lica itd.

43. Ukoliko se, međutim, neka radnja/čin definiše kao mučenje a ne kao svirepi, nečovečni ili ponižavajući postupak, to može da ima ozbiljne posledice. Na primer, član 4 Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni zahteva od svake Države potpisnice da obezbedi da se sve radnje mučenja smatraju kršenjem krivičnog zakona. Uz to, Države treba da obezbede da žrtve mučenja imaju primenljivo pravo na pravičnu i adekvatnu nadoknadu (član 14), te da bilo koja izjava iznuđena mučenjem neće biti korišćena kao dokaz ni u kakvom postupku sem protiv osobe optužene za mučenje kao dokaz da su izjave date (član 15). Ovi propisi Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni ne odnose se na svirep, nečovečan ili ponižavajući postupak ili kaznu.

44. Nije uvek lako napraviti razliku između mučenja odnosno svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupka. Niti je nužno za osobu koja se bavi monitoringom da pravi razliku. Mučenje, kao i svirepi, nečovečni ili ponižavajući postupak jeste povreda ljudskih prava u vezi čega osoba koja se bavi monitoringom treba da prikupi informacije i o čemu treba da podnese izveštaj.

D. PRAVO NA SLOBODU I BEZBEDNOST LIČNOSTI

I Međunarodni standardi

45. U skladu sa članom 3 Opšte deklaracije o pravima čoveka «Svako ima pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti». Uz to, član 7 Opšte deklaracije konstatuje da «Niko ne sme biti proizvoljno uhapšen, pritvoren, ili proteran».

46. Član 9(1) Konvencije o građanskim i političkim pravima garantuje da « Svako ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. Niko ne sme biti proizvoljno uhapšen ili pritvoren. Niko ne sme biti lišen slobode, sem iz razloga koji su utvrđeni zakonom i koji su u skladu sa zakonskim procedurama.» Komisija za ljudska prava je istakla da je « paragraf 1 primenljiv za sve slučajeve lišenja slobode, bez obzira da li se radi o krivičnom slučaju ili o drugim slučajevima kao što su na primer, mentalno obolenje, skitnja, narkomanija, pedagoške svrhe, kontrola imigracije itd.»⁴⁰

47. Evropska konvencija i Povelja iz Bandžula takođe garantuju pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. (Evropska konvencija, član 5(1); Povelja iz Bandžula član 6.). Član 7(2) Američke konvencije konstatuje da «Niko ne sme biti lišen svoje fizičke slobode sem zbog razloga i pod uslovima unapred utvrđenim ustavom dotične države ili zakonom donetim shodno ustavu». Nadalje, član 7(3) deklariše: « Niko ne sme biti podvrgnut proizvoljnom hapšenju ili zatvaranju.

II Povrede prava na slobodu i bezbednost ličnosti

a. Proizvoljni pritvor

49. Postoji povreda prava na slobodu pojedinca kada službeno lice ili bilo koja druga osoba koja postupa po **službenoj dužnosti** ili na osnovu naloga, pristanka ili prećutnog odobrenja službenog

⁴⁰ Komisija za ljudska prava, Opšti komentar br. 8, Član 9 (Šesnaesta sesija, 1982), Zbirka Opštih komentara i opštih preporuka u adaptaciji Komisija za konvencije o ljudskim pravima, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 pri 8 (1994)

lica, liši osobu slobode bez valjanih razloga i stavi je u zatvor ili drugi zatvorski objekat ili je prisiljava da ostane na označenom prebivalištu.

50. Član 9 Konvencije o građanskim i političkim pravima sadrži pre svega zahtev za zakonitosti hapšenja ili pritvora. Lišenje slobode je dozvoljeno samo ako se dešava na takvim osnovama i ako je u skladu sa takvim procedurama koje su utvrđene zakonom. Načelo zakonitosti se krši ukoliko je osoba uhapšena ili pritvorena iz razloga koji nisu jasno utvrđeni zakonom ili su u suprotnosti sa takvim zakonom.

51. Drugo, zabranjuje se «proizvoljno» hapšenje. Pojam **proizvoljnosti** prekoračuje pojam zakonitosti. Zabrana proizvoljnosti pruža dodatno ograničenje mogućnosti da se osoba liši slobode. Nije dovoljno da lišenje slobode bude propisano zakonom. Ni sam zakon ne sme biti proizvoljan, i primena zakona ne sme da se odvija proizvoljno. «Proizvoljno» znači mnogo više od «protivno zakonu» ili «nezakonito». Mora se mnogo šire tumačiti budući da sadrži elemente nepravde, neracionalnosti i disproporcije. Zato, slučajevi lišavanja slobode koji se navode u zakonu ne smeju biti neproporcionalni, nepravedni ili nepredvidljivi, a specifičan način na koji je izvedeno hapšenje ne sme biti diskriminatorno i mora biti prikladno i odgovarajuće s obzirom na okolnosti.

52. Uz to, povreda prava uhapšene osobe navedena u članu 9 Konvencije o građanskim i političkim pravima, ili kombinacija povreda ovih prava, može da dovede do proizvoljnog pritvaranja. Na primer, Komisija za ljudska prava ustanovila je da su ljudi koji su bili uhapšeni bez naloga za hapšenje i nisu bili obavešteni o razlozima hapšenja, bili proizvoljno uhapšeni.

53. Pritvorene osobe mogu se držati samo u zvanično priznatim objektima za pritvor, i njihove porodice i pravne zastupnike treba u punoj meri obavestiti.⁴¹

54. Maloletne osobe treba odvojiti od odraslih, žene od muškaraca kao i osobe koje su osuđene od osoba koje čekaju suđenje.⁴²

55. Odluke o trajanju i zakonitosti pritvora treba da donese sudski ili ekvivaletni organ.⁴³ Svaka pritvorena osoba ima pravo da se pojavi pred sudskim vlastima i da ima zakonski pravo revidiranja pritvora.⁴⁴

b. Prisilni nestanak

56. Prema Opštem komentaru br. 6 Komisije za ljudska prava, Države potpisnice treba da preduzimaju posebne i efikasne mere radi sprečavanja nestanka pojedinaca. Deklaracija o zaštiti svih osoba od prisilnog nestanka⁴⁵ sadrži detaljne smernice o obavezama Država po ovom predmetu. Opšte uzev, do prisilnog nestanka dolazi kada su

a) osobe **uhapšene, pritvorene ili silom odvedene protiv svoje volje** ili su na drugi način lišene slobode od strane službenih lica raznih profila ili nivoa Vlade, ili od strane organizovanih grupa ili pojedinaca koji nastupaju u ime ili uz podršku – posrednu ili

⁴¹ Načela pritvaranja i zatvaranja, načelo 12 i 16(1); Minimum standardnih pravila, pravilo 7,44(3) i 92; Deklaracija i prisilnom nestanku, član 10; Principi o pogubljenju bez sudskog procesa, načelo 6.

⁴² Konvencija o građanskim i političkim pravima, član 10.; Konvencija o deci, član 37; Minimum standardnih pravila, pravila 5,8,53, 85(1) i 85(2), Načela za pritvaranje ili zatvaranje, načela 5(2) i 8.

⁴³ Konvencija o građanskim i političkim pravima, član 9(4); Načela pritvaranja i zatvaranja, načela 32 i 37; , deklaracija i prisilnom nestanku, član 10 (1) .

⁴⁴ Konvencija o građanskim i političkim pravima, Član 9(4), Načela pritvaranja i zatvaranja, načelo 32.

⁴⁵ Usvojen rezolucijom Generalne skupštine br. 47/133 od 18. decembra 1992., UN Doc. A/RES/47&133, 32.I.L.M. 903 (1993) .

neposrednu, pristanak ili prećutnog odobrenje Vlade, i

b) posle čega Vlada odbija da obelodani sudbinu ili mesto boravka dotičnih osoba ili odbija da prizna njihovo lišavanje slobode.

57. Prvi kriterij je da osoba morala biti uhapšena ili silom odvedena od strane službenog lica Vlade ili druge osobe koja nastupa po **službenoj dužnosti** ili uz njen pristanak ili prećutno odobrenje. Ovakvu odgovornost Države je često teško verifikovati. Obično, počinioci prisilnog nestanka veoma pažljivo pokrivaju svaki trag.

58. Verovatnoća nestanka je veća ukoliko su žrtve uključene u političke, sindikalne ili druge angažovane aktivnosti. Osoba koja vrši monitoring treba da upita *da li se prethodno pretilo žrtvi zbog njenog političkog angažmana ili ubeđenja*. Da li je prijavljen nestanak drugih osoba iz iste organizacije?

59. Drugi element definicije se odnosi na to da Vlada odbija da prizna hapšenje ili da zna gde se osoba nalazi. Istraga treba da obuhvati traženje nestale osobe u zvaničnim i nezvaničnim objektima za pritvor. Ovakvu istragu treba da vode članovi porodice i prijatelji nestale osobe, osobe koje vrše monitoring itd. Osobe koje vrše monitoring treba da pitaju predstavnike Vlade o prethodnom i trenutnom prebivalištu nestale osobe. Tek nakon što je Vlada odbila da pruži informacije ili u nedostatku bilo kakve informacije, može osoba koja vrši monitoring da zaključi da se radi o slučaju prisilnog nestanka.

60. Ukratko, neko može da pretpostavi da se radi o *slučaju «prisilnog nestanka»* kada istraga ne vodi ničemu, kada postoje valjani razlozi za verovanje da su službenici Vlade ili osobe koje rade za nju uključene u nestanak i kada postoje čvrsti pokazatelji da je *osoba nestala iz političkih ili sličnih razloga*.

61. U većini slučajeva, Vlada neće priznati da su njeni službenici ili lica koja rade za njih umešani u nestanak i ne pokreće ili odbija da pokrene valjanu istragu.

62. Što je slučaj bliži ovoj definiciji to više predstavlja ozbiljnu i kontinualnu povredu ljudskih prava.

E: PRAVA U PROCESU SPROVOĐENJA PRAVDE

63. Proces sprovođenja pravde uključuje funkcionisanje i nezavisnost sudova, ulogu tužioca, ulogu advokata, ulogu lica odgovornih za primenu zakona, ljudska prava tokom krivičnih istraga, hapšenja i pritvora, pravo na pravično suđenje, standarde za zaštitu zatvorenika; ne-pritvorske mere, sprovođenje pravde za maloletnike, prava manjina, ne-nacionalnih građana (stranih lica) i izbeglica, ženska ljudska prava u pravnom sistemu, zaštita i nadoknade za žrtve zločina i zloupotrebe moći, sprovođenje pravde u uslovima vanrednog stanja, pravo na habeas corpus, amparo ili slični pravni lek(sredstvo), i ulogu sudova u zaštiti ekonomskih i socijanih prava. Za svaku od ovih oblasti postoji međunarodni standard čiji kratki rezime dajemo niže.

I Sudovi

64. Član 10 Opšte deklaracije o pravima čoveka kaže:» svako ima potpuno jednako pravo na pravično javno suđenje pred nezavisnim i nepristranim sudom koji će odlučiti o njegovim pravima i obavezama i o osnovanosti svake krivične optužbe protiv njega.»

65. Ovu odredbu proširuje član 14(1) Konvencije o građanskim i političkim pravima:

Svaka osoba je jednaka pred sudovima i tribunalima. U određivanju krivičnih tužbi protiv nje ili u određivanju njenih prava i obaveza u parnici pred sudom, svako ima pravo na pravično i javno saslušanje od strane kompetentnog, nezavisnog, nepristrasnog i zakonom ustanovljenog suda.

66. Eksplicitnije zaštitne mere za očuvanje nezavisnosti i nepristrasnosti sudova bile su usvojene od strane Sedmog kongresa Ujedinjenih nacija o sprečavanju zločina i o postupku sa prestupnicima u Osnovnim principima nezavisnosti sudova.⁴⁶ Načelo br.1 konstatuje da «Država treba da garantuje nezavisnost sudstva i isto treba da sadrži i Ustav ili zakoni države. Dužnost je svih vladinih i drugih ustanova da poštuju i čuvaju nezavisnost sudstva». Načelo br. 2 navodi da «sudovi treba da donesu odluke o predmetu nepristrasno, na osnovu činjenica i u skladu sa zakonom, bez negativnih ograničenja, bez neprikladnih uticaja, podstrekivanja, pritisaka, pretnji ili mešanja, direktnog ili indirektnog, od bilo koje strane ili iz bilo kog razloga.»

67. Shodno Načelu br. 6 «Načelo nezavisnosti sudstva ovlašćuje sudstvo i zahteva od njega da obezbedi da se sudski procesi vode pravično i uz poštovanje prava svake strane.»

68. Načelo br. 10 Osnovnih načela o nezavisnosti sudstva utvrđuje da osobe «izabrane za sudsku službu treba da su osobe od integriteta i sposobnosti, sa odgovarajućom pravnom obukom ili kvalifikacijom». Načelo 12 zahteva da sudije «imaju zagantovani stalni radni odnos do životne dobi obaveznog penzionisanja ili do isteka roka službe, gde to postoji.»

69. Osnovna načela o nezavisnosti sudstva takođe jemče slobodu izražavanja i udruživanja za sudije; ostale standarde vezane za njihove kvalifikacije, izbor i obuku; uslove rada i radnog odnosa; profesionalno čuvanje tajne i imunitet; kao i disciplinu, suspendovanje i premeštaj.

70. Komisija za ljudska prava ističe da:

odredbe člana 14 se odnose na sve sudove i tribunale u okviru ovog člana bez obzira da li su oni obični ili specijalizovani. Komisija konstatuje postojanje vojnih ili specijalnih sudova u mnogim zemljama koji sude civilima. To može da predstavlja ozbiljne probleme što se tiče pravičnog, nepristrasnog i nezavisnog sprovođenja pravde. Dosta često je razlog za formiranje takvih sudova omogućavanje primene posebnih postupaka koji se ne uklapaju u normalne standarde pravde. Dok Konvencija ne zabranjuje takve kategorije sudova, uslovi koje ona postavlja jasno pokazuju da suđenje civilima u ovakvim sudovima treba da bude samo izuzetno i pod takvim okolnostima koje istinski pružaju sve garancije navedene u članu 14.»⁴⁷

II Tužioc

71. Smernice za ulogu tužilaca⁴⁸ priznaju da tužioc igraju veoma važnu ulogu u procesu sprovođenja pravde te da pravila vezana za ispunjavanje njihovih važnih odgovornosti treba da doprinose pravičnom i pravednom krivičnom pravosuđu i efikasnoj zaštiti građana od kriminala. Shodno tome, Smernice daju standarde u pogledu kvalifikacije, izbora i obuke tužilaca; njihovog

⁴⁶ A/CONF.121/22&Rev.1 paras. 58-59 (1985). usvojen rezolucijom generalne skupštine br. 40/146, Zvanična arhiva Generalne skupštine, četrdeseta sesija, prilog br. 53, paras. 154-55, (A/40/53) 1986.

⁴⁷ Službena arhiva generalne skupštine, Tridesetdeveta Sesija, Prilog br. 40, para. 144, (A/39/40), 1984.

⁴⁸ Osmi kongres Ujedinjenih nacija o Sprečavanju zločinai postupak sa prestupnicima, Havana, od 27. avgusta do 7. septembra 1990., UN Doc. A/CONF:144/28/Rev. 1 pri 189 (1990).

statusa i uslova službe; garancije za njihovu slobodu izražavanja i udruživanja, za njihovu ulogu u krivičnim postupcima, izvršenje njihove poverljive funkcije, alternative za sudsko gonjenje, odnos tužioca sa ostalim agencijama ili institucijama Vlade i disciplinski postupci.

72. Načelo 10 zahteva da «tužilaštvo bude striktno odvojeno od sudijskih funkcija». Načelo 12 određuje da «tužioc, shodno zakonu, treba da izvršavaju svoje obaveze **pravično, dosledno i ekspeditivno** i uz poštovanje i zaštitu ljudskog dostojanstva te da podržavaju ljudska prava i na takav način doprinose obezbeđivanju dostojnog postupka i nesmetanog funkcionisanja sistema krivičnog pravosuđa.»

73. Načela 13 do 16 dalje utvrđuju dužnosti tužioca da svoje funkcije izvršavaju **nepristrasno i bez diskriminacije**; da vode odgovarajuću brigu o položaju osumnjičenog i žrtve, da posvećuju dovoljno pažnje gonjenju zločina počinjenog od strane službenih lica, posebno ako se radi o gruboj povredi ljudskih prava i da odbijaju da koriste dokaze za koje znaju da su iznuđeni nezakonitim metodama, što predstavlja grubo kršenje ljudskih prava osumnjičenog.

III Advokati

74. Osnovna načela o ulozi advokata⁴⁹ priznaju da adekvatna zaštita ljudskih prava iziskuje **efektivan pristup pravnim uslugama** koje pruža nezavisna pravna profesija, i utvrđuje obaveze Vlada da obezbedi efikasan i jednak pristup advokatima za sve bez diskriminacije. Načela garantuju pristup advokatima i pravnim uslugama, posebne garancije u krivičnim postupcima, standarde u pogledu kvalifikacije i obuke, zaštitu nezavisnosti i obavljanja dužnosti advokata, njihovu slobodu izražavanja i udruživanja, profesionalno udruživanje i disciplinske postupke.

IV Lica odgovorna za primenu zakona

75. Kodeks ponašanja za lica odgovorna za primenu zakona⁵⁰ priznaje da je njihova dužnost, koju nameće zakon, da **služe zajednici prvenstveno štiteći svakoga od nezakonitih postupaka**, konzistentno sa visokim stepenom odgovornosti koju zahteva ova profesija. Kodeks predviđa da lica odgovorna za primenu zakona štite i poštuju ljudska prava i dostojanstvo, ograničava im upotrebu sile na striktno neophodne situacije, afirmiše njihovu dužnost da određene stvari drže poverljivo, zabranjuje im primenu mučenja ili druge načine zlostavljanja, jemči da će oni štiti zdravlje pritvorenih osoba, konstatuje da će izbegavati korupciju i propisuje da će poštovati zakon.

V Ljudska prava za vreme krivičnih istraga, hapšenja i pritvora

76. Član 9 Konvencije o građanskim i političkim pravima predviđa da «Niko ne sme biti podvrgnut proizvoljnom hapšenju ili pritvoru. Niko ne sme biti lišen slobode sem shodno u zakonu navedenim razlozima i prema zakonom predviđenom postupku. «Svaka osoba koja je uhapšena treba da je obavestena u vreme hapšenja, o razlozima hapšenja i treba da je obavestena o svim optužbama protiv nje.»

VI Pravo na pravično suđenje

77. Pravo na pravično suđenje načelno garantuju članovi 9,14 i 15 Konvencije o građanskim i

⁴⁹ Osmi kongres Ujedinjenih nacija o Sprečavanju zločina i postupak sa prestupnicima, Havana, od 27. avgusta do 7. septembra 1990., UN Doc. A/CONF:144/28/Rev. 1 pri 118 (1990).

⁵⁰ Rez. GS 34/169, aneks 34 UN GAOR Prilog (Br. 46) pri 186 UN Doc. /34/46(1979).

političkim pravima. U odnosu na krivični postupak to uključuje pravo, da osoba po hapšenju **odmah bude obavještena** o optužbama, da **odmah bude dovedena pred sudiju** ili drugi organ nadležan da vodi postupak radi ispitivanja zakonitosti hapšenja, da se na sudu i na tribunalima sa njom postupa ravnopravno, da **pravičan** i obično **javan postupak** vodi **kompetentni, nezavisni, nepristrasni** i zakonom ustanovljeni sud, da se **pretpostavlja** njena **nevinost**: da bude u najkraćem roku i detaljno obavještena na jeziku koji razume o prirodi **optužbi** protiv nje, da ima dovoljno vremena i uslova za **pripremu odbrane**, da uzme **branioca** po svom izboru i da s njime neometano opšti, da joj se sudi **bez nepotrebnog odugovlačenja**, da **suđenje bude u njenom prisustvu**, da se **brani lično** ili preko pravnog zastupnika po svom izboru, da bude obavještena da će joj se dodeliti branioc ako nema uslova za nadoknadu usluga branioca a u interesu pravde treba imenovati branioca, **da ispita i da joj se ispituju svedoci; da njeni svedoci budu prisutni i ispitivani pod istim uslovima kao svedoci protivničke strane**, da koristi pomoć **tumača** ako ne razume jezik koji se koristi na sudu; da ne bude prisiljen da svedoči protiv samog sebe ili da prizna krivicu; da presudu može **preispitati viši sud** shodno zakonu; da ima pravo na **naknadu štete i rehabilitaciju**, za svaku kaznu za koju se ubedljivo pokazalo da predstavlja neizvršenje pravde(pravosudnu grešku); niko ne može biti suđen dva puta za isto delo (**non bis in idem**), niko se ne može osuditi ili kazniti za delo koje, u vreme kada je učinjeno nije predstavljalo krivično delo prema nacionalnom ili međunarodnom pravu (**zabrana retroaktivnosti u krivičnom zakonu**), da ima mogućnost smanjenja kazne.

VII Standardi za zaštitu zatvorenika

78. Član 10 Konvencije o građanskim i političkim pravima konstatuje: «Sa svima koji su lišeni slobode treba postupati čovečno i uz poštovanje inherentnog dostojanstva ličnosti». Uz to član 7 garantuje da: «Niko ne sme biti podvrgnut mučenju ili svirepom, nečovečnom ili ponižavajućem postupku ili kazni».

VIII Nepritvorske mere

79. Član 9(3) Konvencije o građanskim i političkim pravima konstatuje: «Ne sme da bude opšte pravilo, da osobe koje čekaju suđenje budu pritvorene već se puštanje na slobodu može usloviti garancijama da će se osoba pojaviti na suđenju u bilo kojoj drugoj fazi pravosudnog postupka i, ukoliko do toga dođe, doći da izdrži kaznu.» Ovu normu detaljnije obrađuju Minimumi standardnih pravila Ujedinjenih nacija za nepritvorske mere (Pravila iz Tokija).⁵²

IX Sprovođenje pravde u slučaju maloletnika

80. Član 14(4) Konvencije o građanskim i političkim pravima utvrđuje da maloletna lica imaju pravo na postupak koji **uzima u obzir njihovu starost** i poželjnost unapređenja njihove **rehabilitacije**. Uz to, član 40 Konvencije o pravima deteta navodi, *inter alia*, da sa detetom, za koje se pretpostavlja da je počinilo krivično delo, treba postupiti na način koji je konzistentan sa detetovim osećajem dostojanstva i vrednosti kao i uz želju da se potpomogne reintegracija deteta u društvo. Dete, koje je po pretpostavci prekršilo krivični zakon, ima pravo na pretpostavku nevinosti, da bude odmah obavješteno o optužbama protiv sebe, da po njegovom predmetu odlučuje kompetentna, nezavisna i nepristrasna vlast ili pravosudni organ bez odlaganja u pravičnom postupku shodno zakonu, uz prisustvo osobe koja može da pruži pravnu ili drugu odgovarajuću pomoć i obično uz prisustvo **detetovih roditelja** ili zakonskih staratelja.

⁵² Rez. GS 45/110, aneks, 45 UN GAOR Prilog (br. 49A) pri 197, UN Doc. A/45/49(1990).

81. Optuženo dete se ne sme prinuditi da da iskaz ili da prizna svoju krivicu, ali treba da bude sposobno da se ispita i da ima navode ispitanih svedoka protivničke strane, da učestvuje u ispitivanju svedoka pod uslovima jednakosti, da ima pravo na besplatnu pomoć tumača, po potrebi; da mu se poštuje privatnost i da nepovoljne presude preispita viša kompetentna, nezavisna i nepristrasna instanca ili pravosudni organ, po zakonu.

82. Uz to, od Vlada se traži da podržavaju uvođenje mera da se slučajevi dece koja dolaze u sukob sa zakonom rešavaju **bez pribegavanja pravosudnim postupcima**. Član 40 takođe zahteva da na raspolganju budu različite druge mogućnosti kao što su: vođenje brige, starateljstvo ili kontrola, savetodavanje, probni period, porodični smeštaj, obrazovni i profesionalni programi obuke i ostale **alternativne pored institucionalne brige** kako bi se obezbedilo da se sa decom postupa na način koji je adekvatan njihovoj dobrobiti i **proporcionalno njihovim prilikama i prestupu**.

83. Član 37 Konvencije o pravima deteta utvrđuje da sa decom lišenom slobode treba postupiti na način koji uzima u obzir potrebe osobe njegovog ili njenog uzrasta, treba da su **odvojena od odraslih**, sem ako suprotno nije u najboljem interesu deteta.

84. Član 6 Konvencije o građanskim i političkim pravima navodi da se ne može izreći smrtna kazna za zločine počinjene od strane osobe mlađe od osamnaest godina.

85. Ovi standardi su detaljno obrađeni i razjašnjeni u nizu posebnih instrumenata, uključujući i Pravila Ujedinjenih nacija za zaštitu maloletnika lišenih slobode⁵³, Smernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloletničke delikvencije (Smernice iz Rijada)⁵⁴, Minimum standardnih pravila Ujedinjenih nacija za sprovođenje pravde u slučaju maloletnika («Pekinška pravila»)⁵⁵

X Prava manjina, nedržavljana i izbeglica

86. Član 26 Konvencije o građanskim i političkim pravima utvrđuje:

Svi su jednaki pred zakonom i imaju pravo bez ikakve diskriminacije na jednaku zakonsku zaštitu. U ovom pogledu zakon treba da zabranjuje bilo kakvu diskriminaciju i treba da garantuje svima jednaku i efikasnu zaštitu protiv bilo kakve diskriminacije na osnovu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog ubeđenja, društvenog ili nacionalnog porekla, imovnog stanja, rođenja ili drugog statusa.

87. Kao što je gore navedeno, član 14(3)(f) Konvencije garantuje optuženoj osobi pravo da «koristi pomoć tumača ako ne razume ili ne govori jezik koji se koristi na sudu». Član 27 takođe obezbeđuje manjinama pravo na upotrebu maternjeg jezika. Ostale zaštitne mere su utvrđene u Deklaraciji o pravima osoba koja pripadaju nacionalnim ili etničkim, verskim i jezičkim manjinama.⁵⁶

88. Član 13 Konvencije o građanskim i političkim pravima upućuje na to da *strano lice koje po zakonu boravi na teritoriji zemlje* može biti proterano samo shodno odluci donetoj na osnovu zakona i, sem kad prinudni razlozi nacionalne bezbednosti ne zahtevaju drugačije, biće mu

⁵³ Rez. GS 45/113, aneks 45 UN GAOR Prilog (br. 49A) pri 205, UN Doc. A/45/49(1990).

⁵⁴ Rez. GS 45/112, aneks 45 UN GAOR Prilog (br. 49A) pri 201, UN Doc. A/45/49(1990).

⁵⁵ Rez. GS 40/33, aneks 45 UN GAOR Prilog (br. 53) pri 207, UN Doc. A/40/53(1985).

⁵⁶ Rez. GS 47/135, aneks 47 UN GAOR Prilog (br. 49) pri 210, UN Doc. A/47/49(1993).

dozvoljeno da se zali i podnose argumente protiv proterivanja, da mu se slučaj preispita te da u tu svrhu bude zastupljen pred kompetentnim vlastima.

Dodatne zaštite su utvrđene u Deklaraciji o ljudskim pravima osoba koje nisu državljani zemlje u kojoj žive.⁵⁷

89. Član 16 Konvencije o statusu izbeglica prema Protokolu koji se odnosi na status izbeglica, a garantuje izbeglicama *slobodan pristup sudovima i jednak postupak* kao i državljanima zemlje, uključujući i pravnu pomoć.

XI Ljudska prava žena u sprovođenju pravde

90. Kao što je gore navedeno, član 26 Konvencije o građanskim i političkim pravima utvrđuje da su «svi jednaki pred zakonom i imaju pravo bez ikakve diskriminacije na **podjednaku zakonsku zaštitu**» i zabranjuje diskriminaciju po bilo kojoj osnovi uključujući i pol. Član 3 takođe obezbeđuje da vlade koje su ratifikovale konvenciju «preduzimaju mere radi obezbeđenja jednakih prava muškarcima i ženama u uživanju svih građanskih i političkih prava» garantovanih u Konvenciji. Uz to, član 1 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije protiv žena **zabranjuje diskriminaciju žena**. Član 2 Konvencije dalje obavezuje Vlade koje su istu ratifikovale da uvedu zakonsku zaštitu prava žena na istoj osnovi kao i muškaraca i da obezbede preko kompetentnih državnih sudova i ostalih javnih ustanova efikasnu zaštitu žena protiv bilo kakvog oblika diskriminacije.»

91. Takođe, relevantni dokument je i Deklaracija o eliminaciji svih vrsta nasilja nad ženama.⁵⁸ Od posebnog je značaja da definicija «**nasilja na ženama**» data u članu 1 Deklaracije uključuje «svako delo nasilja počinjeno na osnovu pola koje ima za posledicu ili je verovatno da će imati za posledicu, fizičku, seksualnu ili psihološku povredu ili patnju žena(...), bez obzira da li učinjeno u javnom ili u privatnom životu». Definicija obuhvata, osim nasilja počinjenog ili oprosteno od strane Države, i nasilje do kojeg dolazi **unutar porodice** (nasilje u porodici) i u **zajednici** (član 2). Deklaracija utvrđuje dužnost Države – primenom zakona i sistemom za sprovođenje pravde – da sprečava, istražuje i kažnjava svaki čin nasilja nad ženama, bez obzira da li je to počinila Država ili privatno lice, da ženama koje su pretrpele nasilje obezbedi pristup mehanizmima pravde i pravičnim i efikasnim pravnim lekovima te da obezbedi da lica odgovorna za primenu zakona i službena lica dobijaju obuku radi njihove senzibilizacije o potrebama žena.

XII Zaštita i obeštećenje žrtava zločina i zloupotrebe moći

92. Deklaracija o osnovnim načelima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe sile⁵⁹ predviđa da žrtvama zločina i/ili zloupotrebe sile treba obezbediti **pristup pravdi, obeštećenje bez odlaganja i pravični postupak** (paragrafi 4-7), **rehabilitaciju(restituciju)** (parag. 8-11), **naknadu štete** (para. 12-13) kao potrebnu materijalnu, lekarsku, psihološku i socijalnu pomoć (parag. 14-17). Shodno paragrafu 1 «**žrtve zločina**» znači osobe koje su pojedinačno ili kolektivno, pretrpele traumu uključujući fizičke ili mentalne povrede, emocionalnu patnju, ekonomski gubitak ili tešku povredu njihovih fundamentalnih prava zbog propusta kojima se krše krivični zakoni koji su na snazi u Državama članicama, uključujući i one zakone koji zabranjuju kriminalnu zloupotrebu moći. Definicija «žrtve zloupotrebe moći» je identična sa definicijom «žrtve zločina» sem što u prednjem slučaju povrede uzrokuju dela ili propusti koji još ne čine kršenje nacionalnih krivičnih zakona

⁵⁷ Rez. GS 40/144, aneks 40 UN GAOR Prilog (br. 53) pri 255, UN Doc. A/40/53 (1985).

⁵⁸ Rez. GS 48/104, aneks 48 UN GAOR Prilog (br. 49) pri 217, UN Doc. A/48/49 (1993)

⁵⁹ Rez. GS 40/34, aneks 40 UN GAOR Prilog (br. 53) pri 214, UN Doc. A/40/53 (1985)

nego međunarodno priznatih normi koji se odnose na ljudska prava.

93. Postoji izvestan broj drugih praktičnih aspekata u vezi žrtava, uključujući potrebu za obavještenjem o njihovim pravima, **učesće u suđenju optuženom** ili u drugim postupcima krivičnog pravosuđa, privatnost, **sloboda od zlostavljanja ili osvete** i zajemčenje njihove **bezbednosti**.

XIII Sprovođenje pravde pod okolnostima vanrednog stanja

94. Član 4 Međunarodn konvencije o građanskim i političkim pravima utvrđuje da vlade *mog*u *odstupati* (to jest, ne primeniti) od određenih prava za vreme vanrednog stanja kada je *opstanak države, ugrožen* ako je to propisno *objavljeno* i o tome *obaveštene Ujedinjene nacije*. Međutim, postoje određena prava od kojih se ne može odustati, uključujući i zabranu diskriminacije, prava zajemčena međunarodnim pravom, uključujući Ženevske konvencije i dva Protokola, kao i pravo na zabranu proizvoljnog lišenja života, zabranu mučenja ili drugog oblika zlostavljanja, zabrana ropstva, zatvaranje zbog dugovanja, retroaktivno kažnjavanje, nepriznavanje zakon, i kršenje slobode misli, savesti i veroispovesti. Sledeći deo («Pravo na habeas corpus, amparo ili slično pravno sredstvo») isto sadrži važne informacije koje se odnose na sprovođenje pravde u državama gde je na snazi vanredno stanje.

XIV Pravo na habeas corpus, amparo ili slično pravno sredstvo

95. Konvencija o građanskim i političkim pravima ne koristi termine «habeas corpus» ili «amparo» ali sadrži niz drugih odredaba koje garantuju suštinu habeas corpora i aspekte amparo procedure koji su po uticaju slični habeas corpusu. Član 9(3) navodi:

Svako ko je uhapšen ili pritvoren po krivičnoj optužbi bez odlaganja će biti doveden pred sudiju i drugog organa nadležnog da vodi postupak i garantuje mu se pravo na suđenje u razumnom roku ili se pušta na slobodu...

96. Član 9(4) kaže:

Svako ko je lišen slobode hapšenjem ili pritvorom ima pravo da pokrene postupak u kome će sud bez odlaganja ispitati zakonitost lišavanja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišavanje slobode nezakonito.

97. Pravo na habeas corpus i relevantne aspekte amparo-a su obuhvaćeni i članom 2(3), koji konstatuje:

3. Svaka Država potpisnica ove Konvencije preduzima mere:

(a) da osigura da će svako kome su prava ili slobode priznate ovom Konvencijom, povređene imati mogućnost na efikasno pravno sredstvo bez obzira da li su povredu počinile osobe koje su delovale po službenoj dužnosti;

(b) da osigura da svako ko traži takvo pravno sredstvo ima pravo na isto određeno od strane kompetentnih sudskih, administrativnih ili zakonodavnih vlasti ili bilo koje druge kompetentne vlasti koju pravni sistem Države omogućuje, i da stvori mogućnosti za pravna sredstva;

(c) da osigura da kompetentne vlasti sprovode takva pravna sredstva kada su zajemčena.

98. Mada *habeas corpus* i relevantni aspekti *amparo* za osporavanje pritvora nisu izričito nederogabilna prema članu 4 Međunarodne Konvencije o građanskim i političkim pravima, *habeas corpus/amparo* su *postepeno priznati kao nederogabilna prava*. Do ovakvog razvoja je došlo usled spoznaje da bez mogućnosti osporavanja zakonitosti nečijeg lišenja slobode, posebno u vremenima vanrednog stanja, se ne mogu jemčiti ostala fundamentalna prava iz Konvencije.

99. Savetodavna mišljenja koje je objavio Inter-američki sud za ljudska prava saglasna su u tome da *habeas corpus* i *amparo* – pravna sredstva koje garantuju članovi 7(6) i 25(1) Američke konvencije – ne mogu biti suspendovana ni u vanrednim okolnostima, jer su ona među «osnovnim pravnim garancijama» za zaštitu onih prava čije suspendovanje član 27(2) Američke konvencije zabranjuje.⁶⁰ U prvom Mišljenju, Sud je istakao da *habeas corpus* igra vitalnu ulogu u zajemčenju poštovanja ljudskog života i fizičkog integriteta. U drugom Savetodavnom mišljenju, Inter-američki Sud navodi da «suštinske» pravosudne garancije koje ne podležu derogaciji shodno članu 27 uključuju *habeas corpus*, *amparo* i bilo koje drugo efikasno pravno sredstvo pred sudijama ili kompetentnim tribunalima koje su zamišljene kao garancija za poštovanja prava i sloboda i čije suspendovanje Američka konvencija ne dozvoljava.

XV Uloga sudova u zaštiti ekonomskih i socijalnih prava

100. Međunarodni zakon o ljudskim pravima (posebno u Opštoj deklaracija o pravima čoveka i Konvenciji o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima) štiti široki opseg ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, uključujući pravo na rad, sindikalna prava, pravo na socijalnu bezbednost, pravo na porodicu, pravo na adekvatni standard života, smeštaj i ishranu, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na obrazovanje i pravo na kulturni život. Mada se zakon o ljudskim pravima tradicionalno fokusira prvenstveno na ulogu sudova u zaštiti građanskih i političkih prava, pravosudni organi imaju isto tako značajnu ulogu u obezbeđivanju sprovođenja individualnih ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. U mnogim zemljama pojedinci i grupe, kojima je zajemčeno da uživaju u posebnim ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima sve češće se obraćaju pravosudnom sistemu kao sredstvu za ostvarivanje ovih prava.

101. Mada je pravosudna sprovodljivost (podložnost sudu) ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava predmet nekih oprečnih mišljenja, negiranje mogućnosti suđenja po ovim pravima je već više puta pokazalo kao mnogo više odraz nesporazuma no nečega što se zasniva na statusu zakona o ljudskim pravima.⁶¹ Limburška načela o Primeni međunarodne konvencije o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima⁶² konstatuje: «Mada potpunu realizaciju prava priznatih u Konvenciji treba postići postepeno, implementacija nekih prava u sistemu pravosuđa može uslediti bez odlaganja dok će druga biti pravosnažna tek posle izvesnog vremena...Države potpisnice treba da garantuju efikasna pravna sredstva, uključujući, po potrebi, sudska pravna sredstva.»

102. I stvarno, nova žalbena procedura je ustanovljena vezano za Evropsku socijalnu povelju iz 1995. godine i pregovori još traju u okviru objašnjenja UN za sličnu proceduru po Konvenciji o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Komisija UN za ekonomska, socijalna i kulturna

⁶⁰ Mišljenje savetnika od 9. maja 1986. Inter-Am. C.H.R., 13 OEA/Ser.I/III.15, dok. 14(1986) i Mišljenje savetnika od 6. oktobra 1987., Inter-Am. C.H.R. 13 OEA/Ser.I&III.19. dok. 13(1988).

⁶¹ Detaljnije o pravosnažnosti nekog prava vidi: Scott Leckie, (1995) „The Justiciability of Housing Rights” u *The Right to Complain about Economic, Social and Cultural Rights* (Cooemans, Van Hoof, Arambulo, Smith and Toebes, ed.). str. 35-72.

⁶² UN Doc. E/CN.4/1987/17(1987).

prava je konstatovala, na primer, da: «je među merama koje se mogu smatrati adekvatnim, uz zakonodavstvo, odredba o sudskim pravnim sredstvima u pogledu prava, koja se mogu, shodno zakonskom sistemu države, smatrati takvim da se mogu uneti u pravosuđe. (...) U konvenciji o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, uključujući članove 3, 7(a) (i), 8, 10(3), 13(2) (a), 13(3), 13(4) i 15(3), postoji niz drugih odredbi za koje se čini da mogu bez odlaganja biti primenjivane od strane sudskih i drugih organa u mnogim nacionalnim pravnim sistemima».⁶³

F. SLOBODA MIŠLJENJA I IZRAŽAVANJA ⁶⁴

103. Član 19 Opšte deklaracije o pravima čoveka kaže: «Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, ovo pravo uključuje slobodu nesmetanog izražavanja mišljenja i traženja, primanja i širenja informacija i ideja preko medija bez obzira na granice.»

104. Konvencija o građanskim i političkim pravima u članu 19 deklariše:

1. Svako ima pravo na nesmetanu slobodu mišljenja.
2. Svako ima pravo na slobodu mišljenja; ovo pravo uključuje slobodu da traži, prima i širi informacije svih vrsta, bez obzira na granice, i usmeno, i pismeno, i štampano u umetničkom obliku, preko bilo kojeg medija po sopstvenom izboru.
3. Sprovođenje prava zajemčenih u paragrafu 2 ovog člana nosi sa sobom posebne dužnosti i obaveze. Ova prava se, dakle, mogu ograničiti zakonom ako je to neophodno:
 - a) radi poštovanje prava i ugleda drugih lica;
 - b) radi zaštite nacionalne bezbednosti ili javnog reda (*ordre public*) ili javnog zdravlja i morala.

105. Komisija za ljudska prava dala je komentar da je član 19(1) «pravo kojem Konvencija ne dozvoljava izuzetak ili ograničenje.»⁶⁵

106. Američka konvencija utvrđuje u članu 13 pravo na slobodu misli i izražavanja:

1. Svako ima pravo na slobodu misli i izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu da traži, prima i širi obaveštenja i ideje svih vrsta, bez obzira na granice, usmeno, pismeno, u štampanom obliku, u umetničkom obliku preko bilo kog medija po sopstvenom izboru.
2. Sprovođenje prava ... ne podleže prethodnoj cenzuri...
3. Pravo na izražavanje se ne može ograničiti indirektnim metodama ili sredstvima, kao što su zloupotreba vladinih ili privatnih kontrola novinarstva, radio frekvencija ili opreme korišćene za širenje informacije, ili bilo kojim drugim sredstvima kojima se može remetiti komunikacija i cirkulacija ideja i misli.

⁶³ Opšti komentar br.3, Priroda obaveze Država članica (član 2, paragraf 1 Konvencije, para 5).

⁶⁴ Za detaljniji pregled međunarodnog prava koji se odnosi na slobodu mišljenja i izražavanja vidi Priručnik *The Article 19 Freedom of Expression Handbook* (1993)

⁶⁵ Komisija za ljudska prava, Opšti komentar 10, član 19 (devetnaesta sesija, 1983) Zbirka Opštih komentara i opštih preporuka u adaptaciji Komisija UN za međunarodne konvencija o ljudskim pravima, UN Doc.(HRI/GEN/1/rev. 1 pri 11 (1994)

107. Član 9(1) Povelje iz Bandžula navodi: «Svaki pojedinac ima pravo da primi informaciju». Članu 9(2) nastavlja: «Svaki pojedinac ima pravo da izražava i širi svoja mišljenja shodno zakonu.»

108. Shodno članu 9(1) Evropske konvencije: «Svako ima pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti...» Pored toga član 10(1) garantuje da: «Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i da se prime i šire informacije i ideje bez ometanja od strane vlasti i bez obzira na granice...»

109. Pravo na slobodu mišljenja i izražavanja je osnovno pravo koje je u stvari kamen temeljac za mnoga druga prava, uključujući i politička prava.

G. SLOBODA OKUPLJANJA I UDRUŽIVANJA

110. Član 20 Univerzalne deklaracije o pravima čoveka kaže: « Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja».

111. Konvencija o građanskim i političkim pravima u članu 22(1) garantuje da: « Svako ima pravo na slobodu okupljanja i udruživanja sa drugima, uključujući i pravo da se priključi sindikatima radi zaštite sopstvenih interesa». Shodno članu 22(2): «Ovo pravo se može ograničiti samo u zakonom predviđenim slučajevima koji su neophodni za demokratsko društvo u interesu nacionalne ili javne bezbednosti, javnog reda (*ordre public*), radi zaštite javnog zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i slobode drugih.»

112. Član 11(1) evropske konvencije deklarise sledeće: « Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i na slobodu udruživanja sa drugima, uključujući i slobodu formiranja sindikata i učlanjenja u njih radi zaštite sopstvenih interesa.» Član 16(1) Američke konvencije priznaje da.«Svako ima pravo da se slobodno udruži radi ideoloških, religioznih, političkih, ekonomskih, radnih, socijalnih, kulturnih, sportskih ili drugih ciljeva». Obe ove regionalne konvencije su u svom jeziku restriktivne što odražava član 22(2) konvencije o građanskim i političkim pravima. Shodno članu 10(1) Povelje iz Bandžula: «Svaki pojedinac ima pravo na slobodno udruživanje s tim da to radi po zakonu.»

113. *Sloboda udruživanja* uključuje formiranje, učlanjenje ili učešće u *političkim partijama, sindikatima, nevladinim organizacijama, organizacijama iz susednih zemalja, ženskim organizacijama, religioznim grupama i studentskim organizacijama*. Povreda ovih prava je u suprotnosti sa pravilnim funkcionisanjem demokratskog društva.

114. Pravo na *mirno okupljanje* treba sagledati zajedno sa pravom na slobodu udruživanja. Član 21 Konvencije o građanskim i političkim pravima garantuje da:»Priznaje se pravo na mirno okupljanje. Ovo pravo se može ograničiti samo u slučajevima predviđenim zakonom koji su neophodni u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti i javnog reda(*ordre public*), radi zaštite javnog zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i slobode drugih.» Američka konvencija u članu 15 i Povelja iz Banžula u članu 11 takođe garantuju pravo na slobodu mirnog okupljanja.

H. SLOBODA KRETANJA I NASTANJIVANJA

115. Shodno članu 13(1) Opšte deklaracije o pravima čoveka: «Svako ima pravo na slobodu kretanja i izbora stanovanja u granicama pojedine države». Član 13(2) još deklarise da «Svako ima

pravo da napusti bilo koju zemlju, uključujući svoju vlastitu, i da se vrati u svoju zemlju.»

116. Član 12 Konvencije o građanskim i političkim pravima garantuje pravo na slobodu kretanja i nastanjivanja:

1. Svako ko legalno boravi na teritoriji jedne Države ima pravo, na toj teritoriji, na slobodu kretanja i slobodu da sam izabere svoje mesto stanovanja.
2. Svako ima pravo da slobodno napusti zemlju, uključujući i svoju.
3. Gore navedena prava ne podležu nikakvim ograničenjima sem u onim slučajevima koji su predviđeni zakonom i koji su neophodni radi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda (ordre public), javnog zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i slobode drugih i ista su konzistentna sa pravima priznatim u ovoj Konvenciji.
4. Nikome se ne može proizvoljno oduzeti pravo da uđe u svoju zemlju.

117. Američka konvencija (član 22) i Povelja iz Bandžula (član 12) isto garantuju pravo na slobodu kretanja i nastanjivanja. Ograničenja uvedena od strane vlade u pogledu kretanja žena (na primer, zahtevi od žena da budu praćene muškim članom porodice kada putuju u inostranstvo) su jasne povrede ovog prava. Ova ograničenja su ujedno i slučaj diskriminacije na osnovu pola koja je zabranjena prema Opštoj deklaraciji o pravima čoveka i Konvenciji i građanskim i političkim pravima.

118. Ako neka vlada odbije da izda *pasoš ili lične isprave* to se smatra opstrukcijom sprovođenja ovog prava, te se smatra povredom prava na slobodu kretanja. Osobe koje vrše monitoring treba da znaju za ovu vezu između *nastanjivanja i državljanstva* – budući da je ovo poslednje još jedno od osnovnih ljudskih prava zajemčeno članom 15 Opšte deklaracije o pravima čoveka, a treba da znaju i to da ako neka vlada odbija sprovođenje prava na nastanjivanje to može da utiče na uživanje prava na državljanstvo i obrnuto.

119. *Prisilno premeštanje stanovništva* takođe može biti povreda međunarodnog humanitarnog prava ukoliko do toga dođe za vreme oružanih sukoba. Član 17(1) Protokola II Ženevske konvencije kaže da: «ne može biti naređeno premeštanje civilnog stanovništva iz razloga u vezi sa sukobom ukoliko to ne zahtevaju razlozi bezbednosti toga stanovništva ili imperativni vojni razlozi.», u kojim slučajevima, «preduzeće se sve moguće mere kako bi civilno stanovništvo moglo biti prihvaćeno pod zadovoljavajućim uslovima smeštaja, higijene i zaštite zdravlja, bezbednosti i ishrane.» Nadalje, shodno članu 17(2) Protokola II: «civilni ne smeju biti prisiljeni da napuste svoju teritoriju iz razloga koji su vezani sa sukobom.»

I. PRAVO NA IMOVINU

120. U članu 17 Opšte deklaracije o pravima čoveka se garantuje da: «Svako ima pravo da poseduje imovinu, sam kao i u zajednici s drugima...Niko ne sme biti samovoljno lišen imovine». Dve konvencije sadrže slične odredbe. U stvari, član 1 obe Konvencije kaže: «Svi narodi, za svoje potrebe, slobodno raspolažu svojim prirodnim bogatstvom i resursima bez štete po druge obaveze koje proizlaze iz ekonomske saradnje zasnovane na principu obostrane koristi i međunarodnog prava. Osoba se ni u kom slučaju ne sme lišiti vlastitih sredstava za život.» Obe konvencije *zabranjuju* diskriminaciju na nekoliko osnova, uključujući i *diskriminacija na osnovu imovnog stanja*.

121. Pravo na imovinu je u tesnoj vezi sa pravom na smeštaj. Konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima u članu 11 garantuje «pravo svakoga na odgovarajući standard života za sebe i za svoju porodicu, uključujući odgovarajuću ishranu, odevne predmete i smeštaj...» Pravo na smeštaj se u daljem tekstu detaljnije razmatra kao jedan od primera za ekonomsko pravo.

J: PRAVO NA SMEŠTAJ I OSTALA EKONOMSKA, SOCIJALNA I KULTURNA PRAVA

122. Član 2(1) Konvencije o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima sadrži osnovne obaveze vlada koje su ratifikovale ovaj sporazum i glasi:

Svaka Država potpisnica ove Konvencije se obavezuje da preuzima mere, posebno ekonomske i tehničke, pojedinačno ili uz međunarodnu asistenciju i saradnju, do maksimuma svojih raspoloživih resursa, s ciljem da se uz angažovanje svih odgovarajućih sredstava, posebno uključujući usvajanje zakonskih mera, progresivno postigne potpuna realizacija prava priznatih ovom Konvencijom.

123. Konvencija priznaje čitav niz prava, uključujući pravo na rad, sindikalna prava, pravo na socijalnu bezbednost, pravo na porodicu, pravo na odgovarajući standard života, smeštaj i ishranu, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na obrazovanje i na kulturni život.

124. Kao primer realizacije ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, Komisija za ekonomska, socijalna i kulturna prava 1991. godine je izdala Opšti komentar br. 4 vezan za *pravo na odgovarajući smeštaj*.

«Shodno članu 11(1) Konvencije, Države potpisnice «priznaju pravo svakoga na odgovarajući standard života za sebe i svoju porodicu, uključujući odgovarajuću ishranu, odevne predmete/odeću i smeštaj i stalno poboljšanje uslova života.» Ljudsko pravo na adekvatan smeštaj koje proizilazi iz prava na adekvatan standard života je od centralnog značaja za uživanje u svim ekonomskim, socijalnim kulturnim pravima...

Uprkos činjenici da je međunarodna zajednica često reafirmisala značaj potpunog poštovanja prava na odgovarajući smeštaj, još uvek je uznemiravajuće veliki jaz između standarda postavljenih u članu 11(1) Konvencije i situacije koja prevladava u mnogim delovima sveta. Dok su problemi veoma često akutni u nekim zemljama u razvoju koje se suočavaju sa ogromnim nedostatkom resursa i ostalim nestašicama, Komisija primećuje da postoje veliki problemi vezani za beskućnike i neodgovarajući smeštaj u nekim ekonomski najrazvijenim društvima. Prema procenama Ujedinjenih nacija postoji više od 100 miliona beskućnika u svetu i broj onih koji se nalaze u neadekvatnom smeštaju prelazi 1 milijardu. Nema pokazatelja da se ovaj broj smanjuje. Jasno je, da se svaka država potpisnica donekle suočava, na ovaj ili onaj način, sa problemima vezanim za pravo na smeštaj...

Pravo na adekvatni smeštaj se odnosi na svakoga. Dok referenca « za njega i njegovu porodicu» (u engleskom tekstu korišten muški rod – prim. prev.) odražava pretpostavku podele uloga na osnovu pola što je bio opšte prihvaćen model ekonomskih aktivnosti 1996. godine, kada je usvojena Konvencija. Ova fraza se danas ne može tumačiti kao implikacija ikakvih ograničenja u primenljivosti prava za pojedince ili domaćinstava gde je glava porodice žena ili ostale slične grupe...

Po mišljenju Komisije, pravo na smeštaj... treba posmatrati kao pravo da se negde živi u bezbednosti, miru i dostojanstvu. Dva razloga čine ovo pravo specifičnim. Prvo, pravo na

smeštaj je integralno povezano sa ostalim ljudskim pravima i sa fundamentalnim načelima na kojima se Konvencija zasniva... Drugo, referencija u članu 11(1) mora se tumačiti u smislu da se ona odnosi ne samo na smeštaj već i na odgovarajući smeštaj. Budući da su i Komisija za ljudska naselja i Globalna strategija za utočišta u 2000-toj godini konstatovali da: «odgovarajuće utočište znači... odgovarajuću privatnost, odgovarajući prostor, odgovarajuću bezbednost, odgovarajuće osvetljenje i ventilaciju, odgovarajuću osnovnu infrastrukturu i odgovarajuću lokaciju u pogledu radnog mesta i osnovnih uslova – sve to uz razumne troškove.»⁶⁶

125. Komentar identifikuje sedam aspekata prava na odgovarajući smeštaj: pravna bezbednost imovine, da su na raspolaganju usluge, materijali, uslovi i infrastruktura; da se smeštaj može priuštiti, da je za stanovanje, da je pristupačan, da je njegova lokacija adekvatna i da odgovara kulturi.⁶⁷

126. Opšti komentar br.4 zaključuje: «Komisija smatra da su slučajevi prisilnog iseljavanja *prima facie* nekompatibilni sa zahtevima Konvencije i mogu biti opravdani samo pod izuzetnim okolnostima i shodno relevantnim načelima međunarodnog prava.»⁶⁸

127. U junu 1997. godine Komisija za ekonomska, socijalna i kulturna prava dala je detaljne smernice za prisilno iseljavanje u Opštim komentarima br. 7:⁶⁹

«U suštini, obaveze Država potpisnica ove Konvencije u pogledu prisilnih iseljavanja su zasnovana na članu 11(1), koji treba zajedno tumačiti sa ostalim relevantnim odredbama. Član 2(1) posebno obavezuje Države da koriste «sve prikladne mere» radi unapređenja prava na odgovarajući smeštaj. Međutim, imajući u vidu prirodu prakse prisilnog iseljavanja referencija sa članom 2(1) sa progresivnom realizacijom zasnovana na raspoloživosti resursa retko će biti relevantna. Sama Država mora da se suzdržava od prisilnih iseljenja i da obezbeđuje da se zakon primenjuje protiv njenih službi ili trećih strana koje izvršavaju prisilno iseljenje (prema definiciji iz parag. 3 gore). Uz to, ovaj pristup potkrepljuje i član 17(1) međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima koji dopunjuje pravo time da niko ne može biti prisilno iseljen bez odgovarajuće zaštite. Ova odredba, inter alia, priznaje pravo na zaštitu protiv «proizvoljnog ili nezakonitog uznemiravanja» osobe u vlastitom domu. Treba napomenuti, da obaveza Države da jemči poštovanje ovog prava, nije bliže određena uslovima vezanim za resurse na raspolaganju.

Član 2(1) Konvencije zahteva od Država potpisnica da primene «sve prikladne mere» uključujući uvođenje zakonskih mera radi zaštite svih prava zaštićenih ovom Konvencijom. Mada je Komisija nagovestila u svojim Opštim komentarima br. 3 (1991) da takve mere možda neće biti neophodne u odnosu na svako pravo, jasno je da su zakoni koji zabranjuju prisilna iseljenja suštinska osnova na kojoj treba izgraditi sistem efikasne zaštite. Takvi zakoni treba da uključuju mere koje (a) pružaju najveću moguću bezbednost nekretnine za one koji žive u kućama i na zemlji, (b) saglasne sa Konvencijom i (c) tako koncipirane da se okolnosti pod kojima se može izvršiti iseljenje striktno kontrolišu. Zakone treba primeniti i u

⁶⁶ Komisija za ekonomska, socijalna i kulturna prava, Izveštaj o Šestoj sesiji, Opšti komentar br. 4 (1991) Prilog br. 3, Aneks III kod 114-15, UN. Doc E/1992/23 (1992) (fusnote izostavljene). Amparo – pravna sredstva zajemčena članovima 7(6) i 25(1) Američke konvencije – ne mogu biti suspendovana ni u vanrednim okolnostima, jer su ona među «osnovnim pravnim garancijama» za zaštitu onih prava čiju suspendovanje član 27(2) Američke konvencije zabranjuje.

⁶⁷ Ibid kod 115-17

⁶⁸ Ibid kor 119.

⁶⁹ UN Doc E/CN.12/1997/4 (1997).

odnosu na sve aktere koji nastupaju službeno. Osim toga, u pogledu rastuće tendencije u nekim Državama da se u značajnoj meri smanji odgovornost vlade za sektor stanovanja, Države potpisnice treba da obezbede da zakonske i ostale mere budu adekvatne za sprečavanje i, ako je potrebno, kažnjavanje prisilnog iseljenja, bez adekvatnih garancija, izvršenog od strane privatnih lica ili tela. Države potpisnice zato treba da preispitaju relevantne zakone i politiku kako bi obezbedile njihovu usklađenost sa obavezama koje proizilaze iz prava na odgovarajući smeštaj, te da ukinu ili dopune zakone ili politike koje su nedosledne zahtevima Konvencije.

...Uredbe o zabrani diskriminacije iz člana 2(2) i 3 Konvencije nameću dodatnu obavezu vladama da obezbede, da, ako dođe do iseljenja, preduzimaju odgovarajuće mere koje isključuju svaki oblik diskriminacije.

U slučajevima kada je iseljenje opravdano, kao na primer u slučaju dužeg neplaćanja kirije ili prouzrokovanja štete na iznajmljenoj nekretnini bez opravdanog razloga, dužnost je odgovarajućih vlasti da obezbede da se takva iseljenja izvrše na način garantovan zakonom koji je u saglasnosti sa Konvencijom te da su svi pravni lekovi i sredstva na raspolaganju osobama koja su time pogođena...»

128. Uz relevantne odredbe Konvencije o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, međunarodno humanitarno pravo isto sadrži odredbe koje su relevantne za *prisilno iseljenje*. Na primer, član 49 Četvrtе Ženevske konvencije kaže:

Prinudna preseljavanja, masovna i pojedinačna, kao progonstva zaštićenih lica izvan okupirane teritorije na teritoriju okupirajuće Sile ili na teritoriju bilo koje druge države, okupirane ili ne, zabranjena su, bez obzira na razlog.

129. Slično tome, za slučaj nemeđunarodnih oružanih sukoba, član 17 Protokola II Ženevskih konvencija kaže:

1. Ne može biti naređeno premeštanje civilnog stanovništva iz razloga u vezi sa sukobom ukoliko to ne zahtevaju razlozi bezbednosti tog stanovništva ili imperativni vojni razlozi. Ukoliko premeštanje mora da se izvrši, preduzeće se sve moguće mere kako bi civilno stanovništvo moglo biti prihvaćeno pod zadovoljavajućim uslovima smeštaja, higijene i zaštite zdravlja, bezbednosti i ishrane.

2. Civili ne smeju biti prisiljeni da napuste svoju teritoriju iz razloga koji su u vezi sa sukobom.

K. PRAVA IZBEGLICA I INTERNO RASELJENIH LICA

I Izbeglice

130. Definicija «izbeglice» je data u članu 1 Konvencije koji se odnosi na status izbeglica (prema izmeni člana 1 Protokola) kao svaka osoba koja se «zbog valjano osnovanog straha od progona na osnovu rase, veroispovesti, nacionalnosti, pripadanja jednoj posebnoj društvenoj grupi ili zbog političkog mišljenja, nalazi van svoje zemlje i nije u mogućnosti, ili zbog takvog straha, ne želi da koristi zaštitu te zemlje» Određene osobe su isključene iz statusa izbeglice ukoliko su počinile zločin protiv mira ili zločin protiv čovečnosti, počinile ozbiljan, ne-politički zločin van zemlje iz

koje beže ili su krive za dela koja su u suprotnosti sa ciljem i načelima UN.

131. Regionalni instrumenti za izbeglice su proširili definiciju izbeglica. Konvencija o specifičnim aspektima problema izbeglica u Africi, koju je usvojila Organizacija Afričkog jedinstva⁷⁰ proširuje definiciju izbeglice navodeći u članu 1(2) da: se reč «izbeglica» koristi za svaku osobu koja je, zbog spoljne agresije, okupacije, strane dominacije ili događaja koji ozbiljno remeti javnu bezbednost, bilo u jednom delu ili na celoj teritoriji njene države porekla ili državljanstva, prisiljena da napusti stalno mesto boravka da bi našla utočište van svoje zemlje porekla ili državljanstva.

132. Slična definicija izbeglice se primenjuje u Centralnoj Americi u Deklaraciji iz Kartagene

133. U konceptu zaštite izbeglica ključni je **princip ne-vraćanja osobe tamo gde joj preti progon (non-refoulement)**. Član 33(1) Konvencije o statusu izbeglica navodi: «Nijedna Država potpisnica neće proterati ili vratiti («refouler») izbeglicu ni na kakav način na granice teritorije gde su njen život ili sloboda ugroženi na osnovu rase, veroispovesti, nacionalnosti, pripadanja nekoj određenoj društvenoj grupi ili zbog političkog mišljenja. «

134. Član 31 Konvencije o statusu izbeglica oslobađa izbeglice od uobičajenih postupaka sa useljenicima i obezbeđuje da Države : «neće kažnjavati izbeglice koje neposredno dolaze sa neke druge teritorije gde su im život ili sloboda bili ugroženi, zbog nezakonitog ulaska ili prisustva,...»

135. Nakon što je izbeglicama garantovan status od strane Države koja ih je prihvatila, Konvencija o statusu izbeglica jemči određena **materijalna prava** kao što su sloboda veroispovesti, vlasništvo nad nekretnim, pristup sudovima i druge.

136. Visoki komesarijat za izbeglice Ujedinjenih nacija (UNHCR) dao je primedbu u kontekstu da **žene** «imaju iste probleme zaštite kao i sve ostale izbeglice... Uz to... žene i devojke izbeglice imaju posebne potrebe u pogledu zaštite koje odražavaju njihov pol: njima je, na primer, potrebna zaštita od manipulacije, seksualnog i fizičkog zlostavljanja i eksploatacije i zaštita od seksualne diskriminacije kod isporuke roba i usluga... Za rešavanje problema sa kojima se posebno suočavaju žene izbeglice treba uložiti posebne napore...⁷¹ Nadalje, UNHCR primećuje da se molbe žena za politički azil i status izbeglice na osnovu pola mogu ustanoviti na osnovu kategorije «političkog mišljenja» ili «posebne socijalne grupe» definicije izbeglice.⁷²

137. Drugo značajno pravo proisteklo iz međunarodnog zakona o izbeglicama je pravo na zahtev za azil. Član 14(1) Opšte deklaracije o pravima čoveka proglašava: «Svako ima pravo da traži i uživa u drugim zemljama utočište od proganjanja».

138. Usvojeni su i regionalni sporazumi koji potkrepljuju prava izbeglica. Konvencija Organizacije Afričkih unija za regulisanje posebnih aspekata problema izbeglica u Africi reaffirmiše princip ne-vraćanja (non-refoulement) i obavezuje Države članice na to da: «...ulažu maksimalne napore, shodno zakonima, da primaju izbeglice i da obezbede naselja onim izbeglicama koji, zbog dobro-osnovanih razloga, nisu u mogućnosti ili ne žele da se vrate u zemlju porekla ili državljanstva.»

139. Američka konvencija uključuje odredbe slične Konvenciji i statusu izbeglica. Član 22(7) kaže: «Svaka osoba ima pravo da traži i da mu se garantuje azil na stranoj teritoriji, shodno zakonima Države i međunarodnim konvencijama, u slučaju da se ona proganja za politički prestup ili relevantne obične zločine.»

⁷⁰ OAU Doc. CM/267/Rev. 1 (1969)

⁷¹ UNHCR, *Guidelines on the Protection of Refugee Women* 7-8, 36 (1991).

⁷² *Ibid.*

140. Osim toga, shodno članu 22(8) Američke konvencije: «Ni u kakvom slučaju stranac ne može biti deportovan ili vraćen u zemlju, bez obzira na to da li je to zemlja njegovog porekla ili ne, ukoliko su u toj zemlji njegovo pravo na život i ličnu slobodu u opasnosti zbog njegove rase, nacionalnosti, veroispovesti, društvenog statusa ili političkog mišljenja.»

II Interno reseljena lica

141. Progonstvo s posledicom nedobrovoljnog kretanja velikog broja osoba preko granice, obično rezultira i masovnim internim raseljenjem. Shodno Načelima-smernicama o internom raseljenju,⁷³ interno raseljena lica su:

«osobe ili grupa osoba koje su prisiljene ili primorane da beže ili napuste svoje domove ili mesta stalnog boravka, naročito kao posledica ili da bi izbegle posledice oružanih sukoba, opšte nasilje, povrede ljudskih prava ili prirodne katastrofe ili katastrofa koje je prouzrokovao čovek, i koja nisu prešla međunarodno priznatu državnu granicu.»

142. Instrumenti za međunarodna ljudska prava i humanitarno pravo, uključujući Načela-smernice o internom raseljenju, pružaju pravnu zaštitu od povrede ljudskih prava kojima su ljudi raseljeni unutar svojih država često izloženi.

143. Mada se interno raseljena lica često suočavaju sa istim pretnjama i povredama svojih ljudskih prava kao i izbeglice, one ipak ne mogu imati koristi od zaštite koju pruža međunarodno pravo za izbeglice, jer nisu prešli međunarodnu granicu. Generalna skupština je, međutim, već u nekoliko navrata zahtevala od Visokog komesara za izbeglice Ujedinjenih nacija (UNHCR) da pruži zaštitu i pomoć interno raseljenom stanovništvu. Nekoliko drugih struktura Ujedinjenih nacija, uključujući i Kancelariju visokog komesara za ljudska prava i Fond Ujedinjenih nacija za decu, kao i mnoge druge međuvladine i nevladine organizacije, isto nude zaštitu i pomoć u različitim oblicima.

L: LJUDSKA PRAVA ŽENA

144. Međunarodni zakon o ljudskim pravima obezbeđuje da (1) se *ravnopravno postupa* sa ženama i muškarcima, i (2) da se na žene odnose posebne zaštite zbog njihovog statusa *ranjive grupe*.

145. Član 1 Konvencije o eliminaciji diskriminacije žena definiše «diskriminaciju nad ženama» kao «bilo kakvo razlikovanje, isključenje ili ograničenje učinjeno na osnovu pola koje ima za rezultat ili cilj da se ograniče ili ukinu ženama, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena, priznata ljudska prava i fundamentalne slobode u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, građanskoj ili bilo kojoj drugoj sferi, da bi one uživale ta prava i sprovodile iste. Prema ovom «modelu nediskriminacije», ženska prava se krše ukoliko su ženama uskraćena ona prava koja su muškarcima zajemčena.

146. Shodno članu 3 Konvencije o građanskim i političkim pravima: «Države potpisnice ove Konvencije će preduzeti da obezbeđuju ista prava i muškarcima i ženama kako bi oni uživali u svim građanskim i političkim pravima garantovanim ovom Konvencijom». Komisija za ljudska prava u Opštem komentaru br. 4 tumačila je ovu odredbu tako da ne samo da zahteva mere zaštite za žene, već takođe i **afirmativnu akciju** da bi se obezbedilo stvarno sprovođenje navedenih prava. Afirmativna akcija uključuje politiku i akcije koje traže da se prava ranjive grupe značajno unaprede usvajanjem mera koje privremeno pružaju poseban tretman ili pozitivnu diskriminaciju za jednu grupu ljudi – radi izjednačenja neravnopravnosti. S posebnim osvrtom na žene, afirmativna

⁷³ Dokument UN E/CN.4/1998/53/Add.2

akcija je zamišljena kao neophodna strategija za postizanje ravnopravnosti iz člana 4 Konvencije o eliminaciji diskriminacije nad ženama.

147. Konvencija o eliminaciji diskriminacije nad ženama reafirmiše obavezu da se usaglasi ravnopravnost žena i muškaraca pred zakonom (član 15). Pored toga, Konvencija o eliminaciji diskriminacije nad ženama obavezuje Države potpisnice da preduzimaju odgovarajuće mere za *eliminaciju diskriminacije žena u javnom i političkom životu* (član 7), u *obrazovanju* (član 10), pri *zapošljavanju* (član 11), u *zdravstvenoj zaštiti* (član 12), u *ekonomskom i društvenom životu* (član 13) i u *braku i porodičnim odnosima* (član 16).

148. Zbog istorijski neravnopravnog odnosa moći, ženama je potrebna posebna zaštita prema međunarodnom pravu. Član 6 konvencije o eliminaciji diskriminacije nad ženama poziva Države potpisnice da rade na suzbijanju svih oblika *trgovine i eksploatacije žena*. Nadalje, Opšta preporuka br.19 Komisije za eliminaciju diskriminacije nad ženama navodi da je *nasilje počinjeno na osnovu polne pripadnosti oblik diskriminacije* koja ozbiljno narušava mogućnost žene da uživa u svojim pravima i slobodama na osnovu ravnopravnosti sa muškarcima.⁷⁴

149. Kao što je već spomenuto, Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama se posebno bavi problemima nasilja nad ženama, termin koji je u članu 1 definisan kao: «bilo koji čin nasilja učinjen na osnovu polne pripadnosti koji ima za posledicu, ili je verovatno da će imati za posledicu, fizičku, seksualnu ili psihološku povredu ili patnju žena, uključujući i pretnje da će se takva dela učiniti, prisilu ili samovoljno lišenje slobode, bez obzira da li se to čini u **javnom ili privatnom životu**.»

150. Ova *definicija* je dosta široka i uključuje: *batinanje, seksualno zlostavljane ženske dece u porodici, nasilje vezano za miraz, silovanje u braku, sakaćenje ženskih genitalija i ostale tradicionalne prakse koje štete ženama, vanbračno nasilje, nasilje vezano za eksploataciju, silovanje, seksualno zlostavljanje i seksualno uznemiravanje na poslu, u školi ili drugde, trgovina ženama i prisilnu prostituciju*.

151. Obaveze Države u pogledu eliminacije ovakvih dela su navedene u članu 4 Deklaracije o eliminisanju nasilja nad ženama. Država je u obavezi, inter alia, da osudi nasilje nad ženama te da se ne poziva ni na kakav običaj, tradiciju ili verske osnove kako bi izbegla svoje obaveze vezane za eliminisanje nasilja nad ženama; da primeni sve odgovarajuće mere za usvajanje politika za suzbijanje i sprečavanje nasilja nad ženama; da ne bude uključena u nasilje nad ženama; da sprečava, vodi istragu i kažnjava dela nasilja nad ženama, bez obzira da li su to počinila službena ili privatna lica. U vezi detalja o međunarodnim standardima vezanim za eliminisanje nasilja nad ženama vidi: *Preliminarni izveštaj specijalnog izvestioca o nasilju nad ženama*,⁷⁵ *Izveštaj specijalnog izvestioca o nasilju nad ženama*⁷⁶, i dva *Izveštaja specijalnog izvestioca o nasilju nad ženama, o uzrocima i posledicama*.⁷⁷

M. PRAVA MANJINA

152. Član 27 Konvencije o građanskim i političkim pravima proklamuje: «U državama u kojima postoje etničke, religijske ili jezičke manjine, pripadnicima ovih manjina se ne može uskratiti kolektivno pravo na njihovu kulturu, iskazivanje religijske pripadnosti i upotrebu maternjeg jezika.» Sledstveno tome, međunarodna prava manjina uključuju najmanje: (1) načela jednakosti pred

⁷⁴ Komisija za eliminaciju nasilja nad ženama, Jedanaesta sesija, Opšte preporuke 19, UN Doc CEDAW/C/1992/L-1/Add. 155(1992)

⁷⁵ UN Doc. E/CN.4/1995/42 (1995)

⁷⁶ UN Doc. E/CN.4/1996/53 (1996)

⁷⁷ UN Doc. E/CN.4/1997/47 (1997) i UN Doc. E/CN.4/1998/54 (1998)

zakonom i zabranu diskriminacije; (2) pravo na izjašnjavanje i obavljanje religije; (3) pravo da se uživa u svojoj kulturi; i (4) pravo na korišćenje maternjeg jezika.⁷⁸

153. Deklaracija o osobama koje pripadaju nacionalnim, etničkim, verskim ili jezičkim manjinama⁷⁹ reafirmiše gore navedena manjinska prava u članu 2. Uz to, shodno članu 1(1), Države imaju afirmativnu obavezu da «zaštite postojanje i nacionalni ili etnički, kulturni, religiozni i jezički identitet manjina na svojim teritorijama i stvaraju uslove za unapređenje tog identiteta.»

N. PRAVA DETETA⁸⁰

154. Prema međunarodnom zakonu o ljudskim pravima, deca imaju pravo na posebnu brigu i zaštitu. Shodno članu 1 Konvencije o pravima deteta, «dete» znači «svako ljudsko biće ispod doba starosti od osamnaest godina ukoliko se, po zakonu primenljivom na dete, punoletnost ne postiže ranije.»

155. Konvencija o pravima deteta je najsveobuhvatniji instrument po ovom predmetu koji uključuje priznavanje građanskih, kulturnih, ekonomskih, političkih i socijalnih prava i posebnu zaštitu koja je specifično neophodna deci. Konvenciju je ratifikovalo više nacija nego bilo koji drugi međunarodni sporazum o ljudskim pravima i zato predstavlja značajno sredstvo za osobe koje vrše monitoring.

156. Komisija za prava deteta identifikovala je četiri osnovna principa za primenu Konvencije o pravima deteta:

- (1) **nediskriminacija** (član 2). Važno je napomenuti da Konvencija štiti decu od diskriminacije ne samo na osnovu njihovih okolnosti već i na osnovu okolnosti njihovih roditelja, zakonskih staratelja ili ostalih članova njihove porodice;
- (2) **najbolji interesi deteta** (član 3), što bi trebalo da bude primarno polazište u svim akcijama koje se tiču dece i koje službeni ili privatni organi preduzimaju;
- (3) **pravo na život, preživljavanje i razvoj** (član 6), koje ističe ne samo pravo dece da ne budu proizvoljno lišena života, već i pravo na život koji im omogućava kompletni fizički, mentalni, duševni, moralni i društveni razvoj; i
- (4) poštovanje **mišljenja deteta** (član 12). Deci treba omogućiti da slobodno izražavaju svoje mišljenje u svim stvarima koja ih se tiču i njihova mišljenja treba saslušati i pridati im značaj shodno starosnoj dobi i zrelosti deteta,.

157. Dok član 24(1) Konvencije o građanskim i političkim pravima zahteva od Države potpisnice da preduzme posebne mere radi zaštite dece, Konvencija o pravima detete određuje posebne oblasti u kojima su Države obavezne da preduzimaju mere zaštite dečjih interesa, koje uključuju:

- (a) zaštitu dece od fizičke i mentalne **povrede i zanemarivanja**;
- (b) posebnu pažnju posvećenu **deci u sukobu sa zakonom**;
- (c) pravo **dece sa invaliditetom** na poseban postupak, obrazovanje i brigu;

⁷⁸ Vidi Hurst Hannum, *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination* 69–70 (1992).

⁷⁹ Rezolucija GS 47/135, aneks 46 UN GAOR Supp. (Br. 49) kod 210, UN Doc A/47/49 (1993).

⁸⁰ Detaljne informacije o pravima specifičnim za decu, vidi **Poglavlje XII: "Prava dece"**.

- (d) **zdravstvenu zaštitu** dece;
- (e) besplatno i obavezno osnovno **obrazovanje**;
- (f) zaštitu od **ekonomske eksploatacije**;
- (g) zaštitu od svih oblika **seksualnog zlostavljanja i eksploatacije**; i
- (h) zabranu **regrutovanja** dece ispod 15 godina starosti **u oružane snage**.

158. Među decom postoje posebno *ranjive grupe* kojima je potrebno posvetiti pažnju: *deca u pritvoru, deca bez svojih porodica, deca sa ulice, deca vojnici* (odražavaju relevantne uredbe Ženevskih konvencija i Protokola) *deca izbeglice, deca bez pratnje tokom repatrijacije i deca sa invaliditetom*.

159. Pravila Ujedinjenih nacija za zaštitu maloletnika lišenih slobode sadrže posebna pravila za decu u pritvoru.

O. PRAVO NA NEDISKRIMINATORNI POSTUPAK

160. Međunarodni zakon o ljudskim pravima utvrđuje norme ravnopravne zaštite i nediskriminacije. Opšta deklaracija o pravima čoveka u članu 7 kaže: «Svi su jednaki pred zakonom i imaju pravo bez ikakve razlike na podjednaku zakonsku zaštitu. Svi imaju pravo na jednaku zaštitu protiv bilo kakve diskriminacije kojom se krši ova Deklaracija i protiv svakog podsticanja na ovakvu diskriminaciju.»

161. Član 2(1) Konvencije o građanskim i političkim pravima obezbeđuje:

Svaka Država potpisnica ove Konvencije će poštovati i garantovati svim pojedincima na svojoj teritoriji i koji podlezu njenoj sudskoj nadležnosti, prava priznata u ovoj Konvenciji bez ikakve diskriminacije na osnovu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovnog stanja, rođenja ili drugog statusa.

162. Pored toga, Konvencija o građanskim i političkim pravima u članu 26 garantuje nezavisno pravo na jednakost:

Svaka osoba je jednaka pred zakonom i ima pravo na podjednaku zakonsku zaštitu bez ikakve diskriminacije. U ovom pogledu, zakon zabranjuje bilo kakvu diskriminaciju i garantuje svim osobama jednaku i efikasnu zaštitu od diskriminacije na osnovu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, rođenja ili drugog statusa.

163. Komisija za ljudska prava je dala sledeću primedbu na član 26:

Ne samo da reafirmiše garanciju iz člana 2, već daje sebi autonomno pravo. Zabranjuje diskriminaciju u zakonu ili, u stvari, u svim oblastima pod upravom ili zaštitom službenih vlasti... Prema tome, kada Država potpisnica usvaja zakon, isti mora da bude saglasan sa odredbama člana 26, a to je, da zakon po sadržaju ne sme biti diskriminatorni. Drugim

rečima, primena načela nediskriminacije iz člana 26 nije ograničena samo na ona prava koja sadrži ova Konvencija.

164. Važno je napomenuti da shodno članu 4 Konvencije o građanskim i političkim pravima, pravo na nediskriminatorni postupak se ne može oduzimati (nederogabilno) to jest, ne može se suspendovati čak ni pod uslovima vanrednog stanja.

165. Član 2(2) Konvencije o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima kaže:

Države potpisnice ove Konvencije preduzimaju garanciju da će se prava utvrđena u ovoj Konvenciji sprovesti bez diskriminacije po bilo kom osnovu, pa i po osnovu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalne pripadnosti i društvenog porekla, imovnog stanja, rođenja ili drugog statusa.

166. Načelo zabrane diskriminacije je takođe izrično uključeno u većinu « specijalizovanih » sporazuma o ljudskim pravima. Kao što je već spomenuto, Konvencija o pravima deteta u članu 2 jemči da:

Države potpisnice će poštovati i jemčiti prava utvrđena ovom Konvencijom svakom detetu u njihovoj sudskoj nadležnosti bez diskriminacije bilo koje vrste(...).

167. Član 2(1) Međunarodne konvencije o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije isto tako zabranjuje rasnu diskriminaciju. Član 1(1) definiše «**rasnu diskriminaciju**» na sledeći način:

bilo koje razlikovanje, isključenje, ograničavanje ili preferencija na osnovu rase, boje, porekla ili nacionalnog ili etničkog porekla koje ima za cilj ili efekat ukidanje ili umanjevanje ravnopravnog priznavanja, uživanja ili sprovođenja ljudskih prava i fundamentalnih sloboda u političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom životu ili u drugim oblastima javnog života.

168. Slično tome, Član 1 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama konstatuje da «**diskriminacija nad ženama**» znači bilo koju vrstu razlikovanja, isključenja ili ograničenja na osnovu pola koje ima efekat ili cilj da se umanje ili ukinu priznavanje, uživanje ili sprovođenje ljudskih prava i fundamentalnih sloboda od strane žena, bez obzira na njihov bračni status, po osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena, u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, građanskoj ili drugoj sferi.

169. Uz to, shodno članu 5 Konvencije o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije, Države potpisnice se obavezuju da će zabraniti i eliminisati svaki oblik rasne diskriminacije te da će jemčiti pravo svakoga na ravnopravnost pred zakonom, a posebno, pravo na uživanje u određenim pravima. Opšta preporuka XX(48) Komisije za eliminaciju rasne diskriminacije⁸¹ konstatuje da: «Član 5 Konvencije sadrži obavezu Država potpisnica da garantuju pravo na uživanje građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i sloboda bez rasne diskriminacije. Treba napomenuti, da prava i slobode spomenute u članu 5 ne sadrže iscrpnu listu». Shodno članu 2 i 5 Konvencije o eliminisanju svih oblika rasne diskriminacije, obaveza Države potpisnice je da obezbedi efikasnu implementaciju Konvencije.

170. U određivanju toga da li je došlo do povrede prava na nediskriminatorni postupak, *prvo* pitanje koje treba postaviti je: da li postoji diskriminacija, pravljenje razlike između slično situiranih pojedinaca i da li može biti opravdano po razumnim i objektivnim kriterijima. Drugim rečima, da li

⁸¹ UN Doc.CERD&48&Misc.6/Rev.2

je *razlikovanje objektivno ili razumno povezano sa ciljem zakona* ili sa praksom? Da li je sam taj cilj konzistentan sa priznatim načelima za ljudska prava?

171. *Drugi test diskriminacije* je, provera da li zakon ili praksa imaju diskriminatorni uticaj. Primena ovog testa će veoma često otkriti «skrivenu» diskriminaciju –onu, recimo, koja najčešće ima uticaja na manjinske grupe i žene. Ako je to slučaj, osoba koja vrši monitoring mora da proceni, da li je Država ispunila svoju obavezu – na primer – iz Konvencije o građanskim i političkim pravima (član 26) da garantuje «ravnopravnu i efikasnu zaštitu od diskriminacije». Naravno, ako je diskriminacija deo namerne (svesne) politike vlade, tada Država ne ispunjava svoje obaveze iz člana 26. Procena namere vlade može biti otežana, ali do zaključaka se može doći, na primer, na osnovu procene ozbiljnosti posledica, ili ponašanja zvaničnika ili na osnovu njihovih izjava.

172. Čak i kada je diskriminacija nenamerna, Konvencija i onda «ponekad traži od Država potpisnica da sprovede **afirmativnu akciju** kako bi smanjili ili eliminisali okolnosti koje prouzrokuju ili pomažu sprovođenje diskriminacije koju Konvencija zabranjuje». Na primer, u državi gde opšti uslovi koji prevladavaju među jednim delom stanovništva sprečavaju ili umanjuju njihovo uživanje u ljudskim pravima, Država treba da preduzme posebne mere za poboljšanje ovih okolnosti. Takva akcija može da bude privremeni preferencijalni postupak sa dotičnim delom stanovništva u pojedinim oblastima, naspram ostalog dela stanovništva. Međutim, sve dok postoji potreba za takvom akcijom, tj. za korekcijom diskriminacije, u stvari, to predstavlja slučaj legitimne diferencijacije prema Konvenciji.»⁸²

173. Šta više, ukoliko je diskriminacija sprovedena na osnovu «rase, boje, porekla, ili nacionalnog ili etničkog porekla», Konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije zahteva *znajane afirmativne napore radi obezbeđivanja ravnopravnosti*. Član 2(1)(c) Konvencije o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije obezbeđuje: «Svaka država potpisnica treba da preduzme efikasne mere preispitivanja politike vlade, nacionalne i lokalne politike, te da izmeni, poništi ili ukine zakon i regulativu koja ima efekte stvaranja ili počinjenja rasne diskriminacije, ukoliko to postoji.» Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama sadrži sličnu odredbu u članu 4, u kojem se kaže da: «usvajanje privremenih posebnih mera od strane Države potpisnice s ciljem ubrzanja *de facto* ravnopravnosti ne smatra se za diskriminaciju(...)».

174. Osoba koja vrši monitoring treba da primeti da su *ne-državni akteri počinioci* mnogih diskriminatornih postupaka. Opšte preporuke XX(48) Komisije za eliminaciju rasne diskriminacije uz član 5 konstatuju da: «Država potpisnica treba da obezbedi do one mere do koje privatne ustanove utiču na sprovođenje prava ili na raspoloživost mogućnosti, da rezultat istih nema ni za cilj ni za efekat stvaranje ili počinjenje rasne diskriminacije.» Osobe koje vrše monitoring treba da ohrabruju ustanove i nevladine organizacije da se raspituju o pojedinim slučajevima diskriminacije. Međutim, ako se radi o sistematskoj praksi, to može da zahteva intervenciju službenika UN, posebno kada bi diskriminatorni postupak mogao dovesti do eskalacije nasilja.

175. Prema članu 14 Konvencije o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije, Država potpisnica može da prizna nadležnost Komisije za eliminaciju rasne diskriminacije u pogledu prijema predstavke pojedinaca ili grupe pojedinaca sa teritorije sudske nadležnosti te Države, koji tvrde da su žrtve povrede prava utvrđenog u Konvenciji te da je povreda učinjena od strane te države. Zato, član 14 predviđa mehanizam za žalbeni postupak za osobe koje veruju da je došlo do povrede njihovog prava na nediskriminaciju. Pojedincima u Državama koje su ratifikovale Fakultativni protokol uz Konvenciju o građanskim i političkim pravima na raspolaganju je slični mehanizam za

⁸² Komisija za ljudska prava, Opšto komentar 18, Nediskriminacija (Trideset i sedma sesija, 1989) Zbirka Opštih komentara i opštih preporuka u adaptaciji Komisija UN za međunarodne konvencije o ljudskim pravima, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1. kod 26(1994)

žalbeni postupak.

P. PRAVO NA RAZVOJ

176. 1986. godine generalna skupština UN usvojila je Deklaraciju o pravu na razvoj,⁸³ koja u članu 1 obezbeđuje: «Pravo na razvoj je neotuđivo ljudsko pravo posredstvom koga svaka osoba i svi narodi imaju pravo da učestvuju, doprinose i uživaju u ekonomskom, socijalnom, kulturnom i političkom razvoju, u kojem se sva ljudska prava i fundamentalne slobode mogu u potpunosti ostvariti(...)». Deklaracija priznaje razvoj kao «sveobuhvatni ekonomski, socijalni, kulturni i politički proces koji ima za cilj stalno poboljšanje dobrobiti čitave populacije i svih pojedinaca na osnovu njihovog aktivnog, slobodnog i značajnog učešća u razvoju i pravičnoj raspodeli koristi kojom ista rezultira.»

177. Pravo na razvoj uključuje kao **ključne elemente**: stalni suverenitet nad prirodnim resursima; samoodređivanje: učešće naroda; jednake mogućnosti i unapređenje odgovarajućih uslova za uživanje u drugim građanskim, kulturnim, ekonomskim, političkim i socijalnim pravima.

178. Član 2 navodi: «Ljudsko biće je centralni subjekt razvoja i ono treba da bude aktivni učesnik i korisnik svih prava na razvoj (...). « Pravo na razvoj mogu tražiti i pojedinci i kolektivno narodi. Ono što je još važno, jeste da pravo **obavezuje i pojedine države** da obezbeđuju ravnopravni i odgovarajući pristup vitalnim resursima, kao i **međunarodnu zajednicu** da izvrši svoje dužnosti na unapređenju pravičnih razvojnih politika i efikasne međunarodne saradnje.

179. Monitoring i izveštavanje o stanju u pogledu prava na razvoj su kompleksni zadaci koji će možda zahtevati pažljivo razmatranje akcija, politika i uticaja velikog broja aktera i u samoj zemlji gde se zadatak sprovodi i van nje. Pored domaćih vladinih službi i odelenja, aktivnosti stranih vlada, međunarodne finansijske ustanove pa čak i multinacionalne korporacije mogu biti relevantni za pravilno procenjivanje ovog kompleksnog prava. Kada se osoba koja vrši monitoring bavi problemima vezanim za pravo na razvoj, ona mora biti spremna na konsultacije sa ekonomskim i socijalnim razvojnim službama i programima sistema UN koji su prisutne u datoj zemlji i koji mogu poslužiti kao bogati izvor podataka o razvoju i (građanskih, kulturoloških, ekonomskih političkih i socijalnih) analiza, specifičnih za datu zemlju.

Q. NAČELA NEKAŽNJAVANJA

180. U međunarodnom pravu postoji tendencija da se *isključi politika nekažnjavanja za grube povrede fizičkog integriteta*. Široka tendencija protiv nekažnjavanja u međunarodnom pravu ogleda se i u završnom dokumentu Svetske konferencije o ljudskim pravima, u kojem se deklarise da «Države treba da ukidaju zakone koji vode do nekažnjavanja onih koji su odgovorni za ozbiljne povrede ljudskih prava kao što su mučenje i da krivično gone takve povrede i da na taj način obezbede čvrstu osnovu za vladavinu prava.»⁸⁴

181. Konvencija o prevenciji i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine zahteva od Država potpisnica da «kazne...**genocid** bez obzira da li je izvršen za vreme mira ili rata». (član I). Shodno članu IV ove Konvencije, lica koja učine delo genocida «biće kažnjena bez obzira da li upravljaju državom, obavljaju funkcije ili su obični pojedinci.» Jasno je da nekažnjavanje genocida nije kompatibilno sa Konvencijom.

⁸³ Rez. GS 41/128, 41 UN GAOR Supp. (Br. 53) kod 186, UN Doc. A/41/53 (1986)

⁸⁴ A/CONF.157-/23, drugi deo, odel. B.5, parag. 60.

182. Zločini protiv čovečnosti/čovečanstva, kao što je genocid, smatraju se za međunarodni krivični prestup. Član 5 Načela međunarodne saradnje na otkrivanju, hapšenju, izručivanju i kažnjavanju osoba optuženih za ratne zločine i zločine protiv čovečanstva kaže: «Osobe protiv kojih postoji dokaz da su učinile delo zločina protiv čovečanstva/čovečnosti treba izvesti pred sud i, ukoliko se njihova krivica utvrdi, kazniti kao opšte pravilo u zemljama u kojima su počinili te zločine.»

183. Prema članu 2 Konvencije o građanskim i političkim pravima, Države preduzimaju da garantuju svim pojedincima prava specificirana u Konvenciji. Od Država se isto traži da preduzmu potrebne zakonske i druge mere kako bi stvarno sprovedi ova prava. Kao takva, Konvencija nalaže pozitivnu dužnost Državama da preduzimaju mere na polju implementacije prava zaštićenih Konvencijom. Mada Konvencija ne traži eksplicitno od Država potpisnica da kažnjava povrede, Komisija za ljudska prava je tumačila Konvenciju kao takvu koja zahteva od Država da *vode istragu o pogubljenjima izvršenim bez sudskog naloga, o mučenju i nestanku* te da *dovedu pred lice pravde* odgovorne osobe. Nadalje, u Opštem komentaru na član 7 Konvencije (koji zabranjuje **mučenje**), Komisija je konstatovala sledeće: »Komisija je primetila da su neke Države dale amnestiju za dela mučenja. Amnestije, generalno, nisu kompatibilne sa dužnošću Države da vodi istrage takvih dela, da u svojim zakonima zabranjuje njihovo počinjenje i da obezbede da se iste ne ponove.»

184. Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja eksplicitno zahteva od Država potpisnica da uvedu krivične postupke protiv mučenja. Član 7 Konvencije zahteva od Država izručivanje pretpostavljenih mučitelja ili «da dostave slučaj (svojim) nadležnim vlastima da se oni sudskim putem gone.»

185. Deklaracija UN o Zaštiti od prisilnog nestanka obezbeđuje u članu 14 da će bilo koja osoba koja je navodno odgovorna za prisilni nestanak biti dovedena pred nadležne vlasti «radi krivičnog gonjenja i suđenja sve dok se osoba ne izruči drugoj Državi koja želi da izvrši suđenje...» Pored toga, član 18(1) obezbeđuje da «osobama koje su, ili se pretpostavlja da su učinile delo (prisilnog nestanka) ne sme se garantovati nikakva zakonska amnestija ili nikakve slične mere koje mogu rezultirati njihovo izuzeće od bilo kakvih krivičnih postupaka ili sankcija.»

186. Savet bezbednosti je potkrepio međunarodna nastojanja na obezbeđivanju da se ne dozvoli nekažnjivost za ozbiljne povrede ljudskih prava formiranjem **Međunarodnog tribunala za gonjenje lica odgovornih za ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene na teritoriji bivše Jugoslavije** od 1991. godine i **Međunarodnog tribunala za gonjenje lica odgovornih za genocid i druge ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene na teritoriji Ruande**.⁸⁵

187. Na osnovu ova *dva ad hoc tribunala*, iskustva *Nirnberškog i Tokijskog tribunala*, kao relevantnih suđenja nakon drugog svetskog rata po *Zakonu broj 10 Kontrolnog saveta (za Nemačku)* i nacrtu Komisije za međunarodno pravo, napravljen je statut stalnog **Međunarodnog krivičnog suda** pod okriljem Generalne skupštine UN i o tome je u julu 1998. godine postignut i sporazum. Zaključivanje međunarodnog sporazuma o osnivanju stalnog suda obeležava značajan korak u borbi protiv nekažnjavanja i to je jasni pokazatelj spremnosti međunarodne zajednice da krivično goni i kazni počinioce ozbiljnih povreda ljudskih prava.

188. Međunarodni krivični sud ima sudsku nadležnost nad sledećim zločinima, ukoliko su učinjeni nakon stupanja na snagu Statuta Suda: (1) zločin genocida; (2) zločini protiv čovečnosti; (3) ratni zločini; i (4) agresija (član 5 Statuta). Sud može da primenjuje svoju nadležnost u situaciji kad je izvršavanje jednog ili više takvih zločina prijavljeno tužiocu od strane države ili od strane Saveta

⁸⁵ Rezolucija Saveta bezbednosti 827 od 25 maja 1993 i 955 od 8. novembra 1994.

bezbednosti UN koji postupa u saglasnosti sa Glavom VII Povelje UN ili ako je tužilac započeo istragu u vezi sa takvim zločinom.

189. Statut isto tako postavlja određene preduslove za sprovođenje nadležnosti Suda (član 12). Sud može da sprovodi svoju nadležnost ako je jedna ili više od sledećih navedenih država prihvatila ovaj statut ili nadležnost Suda: (a) država na čijoj teritorij se zločin desio ili (b) država čiji je državljanin optužen za zločine.

190. Pod-komisija UN za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina proučava i verovatno će izraditi dodatna načela koja se odnose na nekažnjavanje vezano za građanska i politička prava i ekonomska, socijalna i kulturna prava.

R. DRUGI STANDARDI MEĐUNARODNOG ZAKONA O LJUDSKIM PRAVIMA

191. Dve Konvencije i drugi međunarodni sporazumi i instrumenti o ljudskim pravima sadrže još mnogo drugih standarda zakona o ljudskim pravima. Samo zato što nisu razmotreni u ovom poglavlju ne znači da su manje vredni. Osobe koje vrše monitoring treba da usmere pažnju na odredbe o ljudskim pravima koje su najrelevantnije za njihov mandat, ali bi trebalo da obrate pažnju i na usklađenosti sa ostalim standardima za ljudska prava.

POGLAVLJE III

MONITORING OSNOVNI PRINCIPI MONITORINGA

Osnovni pojmovi

Monitoring treba da teži jačanju odgovornosti Države u zaštiti ljudskih prava – ne da nadomeštava ovu odgovornost.

Postoji izvestan broj osnovnih načela monitoringa, koje treba da ima na umu i da poštuje u svako doba osoba koja vrši monitoring. Oni su od suštinskog značaja za uspešno sprovođenje mandata monitoringa.

Osoba koja vrši monitoring ne treba da se ograniči samo na zapažanje razvoja događaja, prikupljanje informacije i razumevanje obrazaca ponašanja, već takođe i da identifikuje probleme, dijagnostizira njihove uzroke, razmotri moguća rešenja i pomaže u rešavanju problema.

A. UVOD

1. Ovo poglavlje predočava **osamnaest osnovnih načela monitoringa** koje osobe koje vrše monitoring treba da imaju na umu kada obavljaju svoje funkcije opisane u narednim poglavljima, uključujući prikupljanje informacija, intervjuisanje, posete osobama u pritvoru, posete interno raseljenim licima i/ili izbeglicama u kampovima, monitoring povratka izbeglica i/ili interno raseljenih lica, praćenje suđenja, praćenje izbora, monitoring demonstracija, monitoring ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, monitoring za vreme oružanih sukoba, verifikaciju i procenu prikupljenih informacija i korišćenje informacija kod rešavanja problema vezanih za ljudska prava.

B: MONITORING KAO METODA POBOLJŠANJA ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

2. Monitoring je metoda poboljšanja zaštite ljudskih prava. Osnovni **cilj** monitoringa ljudskih prava je **jačanje državne odgovornosti u zaštiti ljudskih prava**. Svojim prisustvom osobe koje vrše monitoring mogu da odigraju takođe i **preventivnu ulogu**. Kada se vrši monitoring službenog lica ili drugog odgovornog aktera, verovatno je da će on/ona obraćati više pažnje na svoje ponašanje.

3. Osobe koje vrše monitoring moraju da povežu svoj rad sa opštim ciljevima zaštite ljudskih prava. Mogu da zabeleže svoja zapažanja i prikupljaju informacije za hitne akcije i za kasniju upotrebu. Mogu da prenesu informacije odgovarajućim organima vlasti ili drugim telima. Osobe koje vrše monitoring ne treba da se zadrže samo na posmatranju razvoja događaja i obrasca ponašanja, prikupljanju informacija, već treba, u meri u kojoj njihov mandat to dopušta i njihove kompetencije dozvoljavaju, da identifikuju probleme, dijagnostiziraju njihove uzroke, razmotre potencijalna rešenja i pomognu u rešavanju problema. Primenom valjane procene u svako doba,

osobe koje vrše monitoring treba da preuzmu inicijative u razrešavanju problema u slučaju da deluju u okviru svojih mandata i kompetencije, i ne treba da čekaju na posebna uputstva ili na dozvole pre nego što stupe u akciju.

C. NEMOJ NAŠKODITI

4. Osobe koje vrše monitoring a i njihovi operativni zadaci treba da su usredsređeni na efikasno rešavanje svake situacije koja iskrse tokom njihovog mandata. Ipak, u stvarnosti osobe koje vrše monitoring neće biti u poziciji da **garantuju ljudska prava i bezbednost svima**. Uprkos njihovim najboljim namerama i naporima, osobe koje vrše monitoring ne mogu da raspolazu sredstvima koja bi osigurala bezbednost žrtava i svedoka povrede ljudskih prava. Od bitnog je značaja da se ima na umu da je **prvenstvena dužnost osoba koje vrše monitoring vezana za žrtve ili potencijalne žrtve povrede ljudskih prava**. Primera radi, mogući sukob interesa nastaje zbog potrebe osobe koja vrši monitoring za informacijama i potencijalnog rizika za osobu koja pruža informacije (žrtva ili svedok povrede ljudskih prava). Osobe koje vrše monitoring ne smeju smetnuti s uma bezbednost ljudi od kojih dobijaju informacije. U najmanju ruku, delovanje ili pak nepostupanje od strane osobe koja vrši monitoring ne bi smelo da dovede u opasnost bezbednost žrtava, svedoka ili drugih pojedinaca sa kojima dolaze u kontakt ili ispravno funkcionisanje akcija na zaštiti ljudskih prava.

D. POŠTUJ SVAJA OVLAŠĆENJA/MANDAT

5. Svaka **osoba koja vrši monitoring treba da** učini napor u pravcu **razumevanja svog mandata**, da sve vreme ima to na umu i da nauči kako da ga primeni i protumači u pojedinačnim situacijama sa kojima se susreće. Prilikom procenjivanja situacije, osobe koje vrše monitoring treba da razmotre pitanja kao što su: koji su relevantni uslovi mandata? Koji su to relevantni međunarodni standardi koji čine osnovu mandata i razjašnjavaju isti? Da li će sprovođenje nekog specijalnog istraživanja, vođenje razgovora sa vlastima ili preduzimanje neke druge akcije biti efikasno za izvršavanje mandata? Koje su to akcije za čije preduzimanje sam ovlašćen/a u okviru svog mandata? Koje su etičke implikacije, ako ih ima, sprovođenja akcije? Kako će akcija koju osoba koja vrši monitoring namerava da sprovede biti prihvaćena od strane aktuelne vlasti? Kakvu potencijalnu štetu može prouzrokovati planirana akcija?

E. DOBRO POZNAVANJE STANDARDARDA

6. Osobe koje vrše monitoring treba da u potpunosti budu upoznati sa međunarodnim standardima za ljudska prava koji su relevantni za njihov mandat i primenljivi u zemlji u kojoj se vrši monitoring. Međunarodni standardi za ljudska prava ne samo što definišu mandat osobe koja vrši monitoring, već takođe obezbeđuju i čvrstu zakonsku osnovu i legitimitet za rad osobe koja vrši monitoring, po čemu odražavaju volju (ili saglasnost) međunarodne zajednice i utvrđuju zakonske obaveze Vlade.

F. DOBRO PROSUĐIVANJE

7. Koliko god da je njihov broj, relevantnost i preciznost, **pravila ne mogu zameniti valjano/dobro lično prosuđivanje** i zdrav razum osobe koja vrši monitoring. Osobe koje vrše monitoring uvek i svugde treba da primenjuju dobro rasuđivanje.

G. TRAŽI SAVET

8. Mudrost proističe iz rasprava i konsultacija. Kada se osoba koja vrši monitoring **suočava sa teškim slučajem**, ili slučajem koji je negde na granici mandata ili slučajem koji bi mogao da bude problematičan, uvek je **mudro zatražiti savet drugih** i, kadgod je to moguće, svojih pretpostavljenih. Slično tome, osobe koje vrše monitoring će obično raditi na terenu sa organizacija UN i drugim humanitarnim organizacijama; i njih treba konsultovati ili se treba uveriti da je bilo odgovarajućih konsultacija sa tim organizacijama, kako bi se izbeglo dupliranje akcija ili moguće kontradiktorno delovanje.

H. POŠTUJ VLASTI

9. Osobe koje vrše monitoring treba da imaju na umu da je jedan od njihovih ciljeva **da ohrabre vlasti u pravcu poboljšanja ponašanja**. Uopšteno, uloga koja je predviđena za osobe koje vrše monitoring **ne** znači da ove osobe treba da **preuzmu odgovornosti ili poslove vlade**.

Umesto toga, osobe koje vrše monitoring treba da poštuju dobro funkcionisanje vlasti, da pozdrave napredak, treba da tragaju za putevima ohrabivanja vladinih politika i praksi koje će nastaviti sa implementacijom ljudskih prava.

I. KREDIBILITET

10. Kredibilitet osobe koja vrši monitoring je od suštinskog značaja za uspešan monitoring. Osobe koje vrše monitoring moraju da budu sigurne, da ne daju nikakva obećanja koja najverovatnije neće moći da održe i da održe svako dato obećanje. Pojedinci moraju da veruju osobama koje vrše monitoring, inače neće biti voljni da saraduju i da pruže pouzdane informacije. Kada se pravi intervju sa žrtvom ili svedokom povrede ljudskih prava, osoba koja vrši monitoring treba da se predstavi, da u kratkim crtama objasni svoj mandat, da opiše šta može odnosno šta ne može da učini, da naglasi poverljivost primljenih informacija i da istakne važnost pribavljanja što više detalja da bi se ustanovile činjenice (na primer, da li je došlo do povrede ljudskih prava).

J. POVERLJIVOST

11. Poštovanje poverljivosti informacije je od suštinskog značaja, jer svako kršenje ovog principa može da ima ozbiljne posledice: (a) po intervjuisanu osobu ili po žrtvu; (b) po kredibilitet i bezbednost osobe koja vrši monitoring; (c) po stepen poverenja koji akcija uživa među lokalnim stanovnicima; te tako i (d) po efektivnost zadatka. Osoba koja vrši monitoring treba da uveri svedoka da će informacija koju on/ona prenosi biti tretirana kao strogo poverljiva. Osoba koja vrši monitoring treba da pita osobe koje intervjuiše da li su voljne da dozvole da se informacije koje daju koriste za izveštaje o ljudskim pravima ili u druge svrhe. Ako dotična osoba ne želi da data informacija bude pripisana njoj, možda će se složiti da informacije budu korišćene na jedan drugačiji, uopšteniji način, koji ne otkriva izvor. Osoba koja vrši monitoring treba da vodi računa o tome da ne izrazi svoj sud ili zaključak o određenom slučaju osobi sa kojom vodi intervju.

12. Treba preduzeti posebne mere i za zaštitu poverljivosti zabeleženih informacija, uključujući identitet žrtve, svedoka itd. Upotreba kodovanog jezika i lozinki, kao i odvojeno čuvanje dokumenata koji sadrže podatke o identitetu osoba i beležaka koje sadrže činjenice o datim osobama, može da bude korisno sredstvo da se zaštiti poverljivost prikupljenih informacija.

K. SIGURNOST

13. Ovaj osnovni princip se odnosi podjednako na bezbednost osobe koja vrši monitoring i na osobe sa kojima je došla u kontakt. Osobe koje vrše monitoring treba da zaštite sebe tako što će preduzeti **mere bezbednosti u skladu sa zdravim razumom**, kao što je izbegavanje da se putuje sam, smanjenje rizika da se izgubi ili da se nađe u unakrsnoj vatri tokom oružanog sukoba.

14. Osobe koje vrše monitoring treba da imaju uvek na umu bezbednost ljudi koji im daju informacije. Treba da dobiju saglasnost svedoka i uvere ih u poverljivost. Mere bezbednosti treba da budu sprovedene takođe i u cilju zaštite identiteta osobe koja daje informacije, intervjuiranih, svedoka itd. Osoba koja vrši monitoring *ne sme da ponudi nerealne garancije u pogledu bezbednosti svedoka ili drugih osoba*, treba da izbegava da probudi lažne nade i mora da bude sigurna da će moći održati svako obećanje (kao što je održavanje kontakta) u vezi sa zaštitom žrtve ili svedoka.

L. RAZUMEVANJE SITUACIJE U ZEMLJI

15. Osobe koje vrše monitoring treba da se trude da razumeju situaciju u zemlji u kojoj rade, uključujući **narod, istoriju, državno uređenje, kulturu, običaje, jezik** itd. Osobe koje vrše monitoring biće uspešnije i verovatnije je da će ostvariti saradnju sa lokalnim stanovništvom ako dobro poznaju zemlju.

M. DOSLEDNOST, UPORNOST I STRPLJIVOST

16. Prikupljanje verodostojnih i preciznih informacija u cilju dokumentovanja stanja na polju ljudskih prava može dugo da potraje i da bude dugačak i težak proces. Uopšteno, treba koristiti različite izvore i dobijene **informacije** treba pažljivo **proveriti, uporediti i potvrditi**. Ne možemo uvek očekivati brze rezultate. Osoba koja vrši monitoring mora da nastavi sa svojim naporima i da okonča sveobuhvatno i temeljito istraživanje, da otkrije sve moguće izvore informacija i da dođe do toga, da jasno vidi situaciju. Upornost (istrajnost) je naročito potrebno kada treba probuditi zainteresovanost vlade za neki problem. Naravno, biće slučajeva koje zahtevaju hitnu akciju (npr. ako postoji dokaz o neposrednoj pretnji određenoj osobi ili grupi). Osoba koja vrši monitoring treba **brzo da reaguje** u takvim **hitnim slučajevima**.

N. TAČNOST I PRECIZNOST

17. Jedan od centralnih ciljeva osobe koja vrši monitoring je da **obezbedi verodostojne i precizne informacije**. Informacija koju bude pružila osoba koja vrši monitoring će poslužiti kao osnova za neodložne ili buduće akcije ili akcije sa lokalnim vlastima ili akcije njenih pretpostavljenih, ili akcije koje vrše centralni uredi ili tela UN. Prikupljanje pouzdanih i preciznih informacija zahteva temeljite i **dobro dokumentovane** izveštaje. Osoba koja vrši monitoring treba da bude uvek sigurna u postavljanju preciznih pitanja (npr. ne samo da li je određeno lice prebijeno, već koliko puta, kojim sredstvom, po kojim delovima tela, sa kakvim posledicama, ko je počinilac itd.)

18. Pisana komunikacije je uvek bitna u cilju izbegavanja nedostatka preciznosti, glasina i nesporazuma. Izveštaji koje priprema osoba koja vrši monitoring treba da odražavaju temeljita

istraživanja, treba da se predaju brzo i treba da sadrže specifične činjenice, brižljive analize i korisne preporuke. U izveštajima treba izbegavati nejasne, maglovite aluzije i uopštene opise. Svi zaključci treba da budu zasnovani na detaljnim informacijama sadržanim u izveštaju.

O. NEPRISTRASNOST

19. Svakom poslu ili intervjuu treba pristupiti sa stavom nepristrasnosti u **pogledu primene mandata i međunarodnih standarda na kojima se isti zasniva**. Povrede prava i/ili zloupotrebe učinjene od bilo koje strane treba istraživati sa jednakom temeljitošću. Osoba koja vrši monitoring ne sme stvoriti utisak da je na bilo čijoj strani.

P. OBJEKTIVNOST

20. Osoba koja vrši monitoring treba **uvek** da zadrži objektivan **stav i izgled**. Kada prikuplja i procenjuje informacije, osoba koja vrši monitoring treba da **objektivno razmotri sve činjenice**. Osoba koja vrši monitoring treba da nepristrasno i bez predrasuda primenjuje standarde usvojen od strane UN.

Q. OSETLJIVOST

21. Prilikom intervjuisanja žrtava ili svedoka, osoba koja vrši monitoring treba da bude osetljiva **na patnju i bol koju je data osoba možda pretrpela**, kao i prema potrebi da se preduzmu neophodni koraci da se zaštiti bezbednost pojedinca – u najmanju ruku tako što će održati kontakte s njim/njom. Osoba koja vrši monitoring mora da bude posebno osetljiva kada su u pitanju **problemi retraumatizacije** i vikarne viktimizacije (viktimizacija pretrpljena umesto druge osobe). Takođe, osoba koja vrši monitoring treba da bude veoma pažljiva u pogledu svakog ponašanja ili svih reči/izraza koji mogu nagoveštavati da njegovo interesovanje za ljudska prava nije nepristrasno ili ima elemente predrasude.

R. INTEGRITET

22. Osoba koja vrši monitoring treba da tretira sve osobe koje daju informacije, intervjuisane osobe i saradnike **pristojno i s poštovanjem**. Uz to, ona treba da obavi svoj zadatak **čestito i pošteno**.

S. PROFESIONALNOST

24. Osoba koja vrši monitoring treba da pristupi svakom zadatku na profesionalan način. Osoba treba da bude dobro **obaveštena, savestna, kompetentna** i da ima kritički osećaj prema detaljima.

T. VIDLJIVOST

25. Osobe koje vrše monitoring treba da **budu sigurne da vlasti i lokalno stanovništvo znaju za njihov rad**. Vidljivo prisustvo osobe koje vrše monitoring može da odvraća od kršenja ljudskih prava. Kao opšte pravilo, vidljivo aktivno vršenje monitoringa na terenu može da obezbedi određeni stepen zaštite lokalnom stanovništvu, budući da potencijalni kršioc ne žele da budu posmatrani. Takođe, vrlo uočljivo vršenje monitoringa može da pruži sigurnost pojedincima ili grupama koje su

potencijalne žrtve. Osim toga, vidljiva prisutnost monitoringa može da pomogne da se stvori poverenje u vitalnim post-konfliktim procesima, kao što su izbori, obnova i razvoj. Stoga, **efektivni monitoring znači i da se vidi i da se bude viden.**

POGLAVLJE IV

IDENTIFIKACIJA I POSTAVLJANJE PRIRORITETA U NAPORIMA VEZANIM ZA POVREDU LJUDSKIH PRAVA

Ključni pojmovi

Osoba koja vrši monitoring treba da analizira svaku povredu prava (1) utvrđivanjem da li se ono uklapa u okvir mandata i (2) razlaganjem definicije tog određenog prava na njegove komponente treba odrediti da li to odgovara situaciji.

Za monitoring će možda biti potrebno da se postavljaju prioriteta u vezi prava i problema, čak i specifična prava, naročito kada se radi o velikom broju povreda, na primer, treba koristi tzv. « test slučajeve» za početak.

Monitoring zahteva postavljanje prioriteta radi postizanja dugoročnih rezultata uzimanjem u obzir šta će biti rezultat monitoring u pogledu kapaciteta i institucija posle okončanja samog monitoringa kako bi to pomoglo izgradnji tih kapaciteta i institucija.

A. PROCES UTVRĐIVANJA KOJA SU PRAVA POVREĐENA

1. Identifikacija kršenja je vitalni deo posla osobe koja vrši monitoring. Ako se oceni da jedan incident podpada pod definiciju povrede posebnih ljudskih prava, treba izvršiti dalja istraživanja. Naravno, različite vrste povreda treba da izazovu odgovarajuće reakcije, zavisno od mandata monitora. Na primer, naročito ozbiljne povrede kao što je proizvoljno ubijanje, mučenje ili masovna nasilna proterivanja, će obično izazvati ogromnu pažnju i brzu reakciju.

2. Kada se vodi monitoring, od vitalnog je značaja za osobu koja vrši monitoring da *analizira povredu tako što će ustanoviti da li ona spada u okvir mandata monitoringa i time što će se definicija određenog prava razložiti na svoje sastavne elemente*. Osoba koja vrši monitoring mora da bude sigurna da će činjenice potkrepiti postojanje svakog pojedinog elementa pre nego što će izvestiti o postojanju povrede ljudskih prava. Svako od ovih prava može da bude razloženo u elemente od kojih je sastavljeno. Uspešan način da se podučava ovaj predmet je u korišćenju studija slučajeva, kada se od osobe koja vrši monitoring zahteva da identifikuje elemente svake povrede ljudskih prava.

B. PROCES ODLUČIVANJA NA KOJA PRAVA ĆE SE USMERITI PAZNJA

3. Osoba koja vrši monitoring može da oseća da je preplavljena velikim brojem slučajeva povreda prava kojima bi se trebalo baviti. U takvim situacijama je od vitalne važnosti postavljanje prioriteta. Očito, mandat mora da bude prvi kriterij pri odlučivanju na koja će se prava fokusirati. Referentni uslovi mandata mogu biti vrlo široko ili relativno usko postavljeni. Ukoliko su ovlašćenja široka i dozvoljavaju izbor, osoba koja vrši monitoring i njeni saradnici treba da odrede koja su ona prava koja zahtevaju najveću pažnju. Stoga, takva odluka u vezi sa utvrđivanjem prioriteta povrede prava ne počiva isključivo na jednoj osobi.

4. Ako je mandat široko određen – na primer, da se unaprede i zaštite ljudska prava -, monitoring ljudskih prava treba da uzme u obzir: (1) **koja prava** treba da budu glavna meta, s obzirom da je nemoguće baviti se podjednako svim pravima? (2) Koji su najkritičniji **problemi** vezani za ljudskih prava? (3) Koje se grupe ili pojedinci čine kao **najviše ranjivi**? (4) Da li to proizilazi iz rezolucije Saveta bezbednosti UN, sporazuma sa zemljom domaćinom, rezolucija Komisije UN za ljudska prava, procene (mapiranja) potreba ili iz drugih izvora da se posebna prava, problemi, grupe/pojedinci itd. u **živi interesovanja UN ili organa koji je zahtevao** monitoring? (5) Koji su planirani **kapaciteti za monitoring** u smislu broja osoba, veština i resursa, kako bi se moglo proceniti da li će monitoring ljudskih prava dati **koristan doprinos**? (6) Šta čine druge organizacije u ovoj oblasti? (7) Koji **doprinos** može monitoring da daje u svetlu ovih drugih aktivnosti?

5. Iskustvo UN iz oblasti monitoringa ljudskih prava ilustruje kako se donosi odluka o usmeravanju na određena prava. Na primer, u Kambodži je komponenta ljudskih prava u radu UNTAC (Transnacionalna uprava Ujedinjenih nacija u Kambodži) imala vrlo širok mandat za unapređivanje i zaštitu ljudskih prava. Ova misija je razmotrila vrste povreda prava do kojih je došlo, i s tačke gledišta opštih ciljeva misije, prvenstveno su se fokusirali na (1) političko nasilje; (2) zatvorske uslove; i (3) na slobodu udruživanja i govora kao i ostala prava koja su potrebna za slobodne i poštene izbore.

6. U svojoj početnoj fazi, jedna druga operacija za monitoring ljudskih prava je usmerila pažnju na (1) prava koja se odnose na slobodne i pravične izbore; (2) na pravo na lični integritet i (3) prava vezana za lišenje slobode. Operacija nije bila fokusirana na inače vrlo značajne probleme etničke diskriminacije pri zapošljavanju i prisilne promene mesta prebivališta. Dok je na početku operacije bilo slučajeva torture i zlostavljanja, broj problema mučenja i zatvorskih uslova se smanjio. Operacija je zapravo pomerila fokus na probleme vezane za stanje ljudskih prava koji su bili najvažniji u jednom određenom trenutku.

7. Jedan od razloga što akcija monitoringa ne može da daje prioritet postupcima ili propustima koji rezultiraju povredom ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, kao što je diskriminacija pri zapošljavanju i dodeli stanova, je i bojazan od eventualnog suviše veliko broja povreda prava. U tom kontekstu je često od koristi podela odgovornosti i postavljanje prioriteta između različitih međunarodnih organizacija, da bi se obezbedio zajednički nastup u situacijama vezanim za ljudska prava. Na primer, 1996. godine je monitoring operacija UN u Ruandi (Human Rights Field Operation Rwanda – HRFOR) obavila konsultacije sa Međunarodnim komitetom Crvenog krsta o tome koje će pritvorske jedinice i koje probleme u vezi pritvaranja uzeti koja organizacija. Takva podela odgovornosti može, na primer, predvideti da će Crveni krst (ICRC- International Committee of Red Cross) preuzeti odgovornost za pritvorske jedinice, što će onda otvoriti put operacijama UN za monitoring ljudskih prava da radi na drugim problemima, među kojima su, na primer, pitanja diskriminacije pri smeštaju, kretanju i zapošljavanju.

8. I dalje ostaje problem **određivanje prioriteta** u pogledu posebnih prava: ako je prezentovan velik broj slučajeva za monitoring ljudskih prava, koji će se slučajevi istražiti? Moguće je napraviti strateške izbore onih slučajeva ili onih vrsta slučajeva kojima se treba baviti da bi se postigao **najbolji rezultat**. Važan faktor u pravljenju takvih strateških izbora jeste **sposobnost postizanja vidljivog uspeha**, koji će uticati na stanje ljudskih prava. Na primer, za monitoring zaštite ljudskih prava mogu se **izabrati slučajevi koji su vidljivi, vrlo jasni u pogledu činjenica, reprezentativni po pitanju problema koji pogađaju druge i verovatno će doneti pozitivan rezultat u relativno kratkom periodu**. Ovo možemo ilustrovati problemom vezanim za etničku diskriminaciju. Monitoring ljudskih prava može da fokusira otpuštanje istaknutog predstavnika jedne etničke grupe iz neke velike fabrike zbog razloga koji su jasno povezani sa etničkom pripadnošću. Čim operacija

postigne vidljiv uspeh u ovom slučaju diskriminativnog otpuštanja, direktor fabrike i vlasti će da shvate poruku. Takođe, drugi radnici će insistirati na tome da im prava budu takođe zaštićena, vršeći dodatni pritisak na direktora fabrike ili na vlasti.

9. Drugi važan faktor u određivanju prioriteta za monitoring ljudskih prava odnosi se na dugoročne ciljeve. Akcija monitoringa ljudskih prava traje određeno vreme. U okviru svog opšteg mandata, akcija mora razmotriti šta će **u pogledu kapaciteta i institucija za ljudska prava ostati nakon završetka akcije monitoringa**. Biće potrebna saradnja sa vladom, u slučaju UN angazovanja, tako da vlada može da definiše svoje potrebe u pogledu institucija i kapaciteta za ljudska prava. U tom slučaju akcija monitoringa može da pomogne Vladi u selektiranju zadatka koji će na kraju rezultirati *izgradnjom tih institucija i kapaciteta*. Akcija monitoringa treba da traga za načinima kako da *jača odgovornost* Države u zaštiti ljudskih prava, a *ne da je zamenjuje*.

C. INTERVJUI

10. Osoba koja pravi intervju (istraživač) treba da **uveri svedoka da će informaciju tretirati poverljivo** i da joj objasni kako će se očuvati poverljiva priroda informacije. (Intervjui sa zvaničnicima Vlade nisu, generalno uzev, poverljivi). Svedocima, koji nisu službena lica treba ponovo potvrditi ciljeve intervjuja i to zašto svedok treba da preuzme rizik pružanja informacije. Svedok treba da zna da će se tokom razgovora praviti beleške koje će biti poverljive. Svedok treba da bude u stanju da da dozvolu za upotrebu materijala, za korišćenje imena i detalja itd. Svedoka treba čvrsto uveravati u način zaštite beležaka sa intervjuja. Treba ohrabriti svedoka da daje što više detalja. Svedok će hteti da zna kako će informacija da bude upotrebljena i istraživač treba da pita svedoka šta misli da bi trebalo da se uradi. Svedoka treba upitati o tome kako može istraživač da ostane u vezi s njim/njom nakon intervjuja s ciljem da mu/joj obezbedi izvesnu sigurnost da kao svedok neće imati štete. Kada se intervju završi, diskusiju treba vratiti na pitanja koja se odnose na to kako će informacija biti upotrebljena, šta treba da se uradi i kako da se svedok zaštiti.

D. TOK INTERVJUA

11. Tokom intervjuisanja, istraživač treba da obraća stalnu pažnju na ispitanika, da stvara atmosferu prihvatanja i poverenja. Za stvaranje te atmosfere je osnovno da istraživač **izbegava privid da sudi ispitaniku**, da ne odobrava njegovo odnosno njeno ponašanje ili da nema poverenja u informaciju koja mu je data. Uz to, istraživač **mora uvek da održi svoja obećanja**. Istraživač treba da pokaže svoju zainteresovanost za ispitanika kao pojedinca, kao nekoga ko je vredan pažnje i poštovanja i čijim pogledima/stavovima i motivacijama treba posvetiti pažnju. Istraživač treba da postupa sa ispitanikom kao sa nekim ko raspolaže važnim informacijama koje zavređuju apsolutnu pažnju istraživača. Ispitanik ne sme da se oseća kao jedan slučaj u nizu bezimernih slučajeva koji su u žiži trenutnog interesovanja istraživača.

I Narativna izjava

12. Dobra je ideja da se **pusti da ispitanik sam počne da priča svoju priču**, pošto će taj pristup da svede na minimum njegova/njena osećanja gubitka kontrole i bespomoćnosti. Istraživač treba da upita svedoka šta mu/joj se desilo što bi moglo da bude predmet žalbe. Istraživač treba da sluša sa pažnjom «narativnu prezentaciju» svedoka i da bude strpljiv kada se radi o «okolišanju» ili ponavljanju, ili izjavama koje nemaju svoj logički redosled. Dozvoljavanje svedoku da kaže šta on/ona sam/a smatra da je važno, jeste *kritičan element izgradnje odnosa*, čak i kada informacija možda nije striktno relevantna za zadatak monitoringa. Doista, istraživač **treba da bude pažljivi** slušalac političkih i drugih diskusija, što nije striktno relevantno za ljudska prava. *Ako svedoku nije*

dopušteno da ispriča svoju priču na svoj način, može se desiti da neće hteti da govori o osetljivim stvarima (kao što je zlostavljanje) a što je direktno relevantno za monitoring ljudskih prava. Svedoku treba dati vremena da u sebi razvije veru i poverenje u istraživača.

13. **Pitanja treba da budu formulisana u tonu koji odražava razumevanje** da bi se dobila razjašnjenja, a ne da budu hladna ili gruba. Istraživač treba da postavlja **otvorena pitanja** a ne da postavlja mnogo specifičnih pitanja u stilu unakrsnog ispitivanja. Uopšteno, istraživač treba da **započne sa pitanjima koja po sadržaju nisu kontraverzna i ne odnose se na osetljive stvari i da nastavi u pravcu osetljivih pitanja**. Istraživač ne sme da *pokuša da vrši pritisak na svedoka. Ako iskrnsne tema koja kod svedoka izaziva previše emocija ili osetljivosti, treba promeniti temu i tek se kasnije vratiti na to.* Tokom intervjua *treba napraviti pauzu* ako se stekne utisak da svedok, prevodilac ili istraživač postaju umorni. Istraživač može da ponudi vodu ili kafu. Istraživač treba da se odnosi sa poštovanjem i saosećajnošću prema bolnim iskustvima koje je svedok proživio. Istraživač treba da kaže svedoku da on/ona želi da mu/joj pomogne. Ispitanik možda ima potrebu da izrazi svoje emocije, zato istraživač treba da bude strpljiv i da ga/je umiri.

14. Istraživač treba da pokuša da bude vrlo **oprezan kako ne bi komunicirao** govorom tela, izrazima lica ili drugim načinima slao poruke koje odražavaju **nepoverenje**. Ako postoji mogućnost, treba praviti video snimke imitacija ili vežbi intervjua, kako bi istraživači videli «sebe na delu» i uverili se da ne šalju negativne poruke koje bi remetile tok informacija. *Pravljenje beleški uz stalni kontakt očima* izgleda kao najbolji način postupanja u slučaju narativnih izjava.

15. Istraživač treba da **izbegava sugestivna pitanja**, jer svedok može pasti u iskušenje da istraživaču daje samo one informacije koje on/a želi, a ne istinu. Istraživač ne sme da *direktno ospori preterivanja ili da potegne pitanje kredibiliteta*. Mnoga od preterivanja mogu da budu povezana sa neuspehom prethodnih traganja za činjenicama u postizanju vlastitog kredibiliteta ili sa neuspehom u postupku na pojedinačnim slučajevima. Osobe koje daju informacije mogu da imaju osećaj da su dužni da preteruju kako bi došlo do akcije. Osobe koje vrše monitoring treba da izgrađuju svoj kredibilitet. Direktno osporavanje kredibiliteta svedoka može rezultirati time što će svedoci odbiti da pružaju dalje informacije. Takođe, druge osobe koje pružaju informacije mogu da čuju kako istraživač smatra da svedoci nisu verodostojni.

16. Ako istraživač veruje da priča nije konzistentna, dužnost mu je da činjenice razjasni tako, što će da kaže svedoku da nije shvatio logiku sleda događanja. Još jednom, istraživač ne treba da ispoljava *sumnjičavost, nepoverenje ili da se ponaša zaštitnički*. Biće korisno ako se **isto pitanje postavi na različite načine** sa namerom da se osobi pomogne da činjenice sagledava iz različitih uglova i da procenjuje pouzdanost čitave priče.

17. Da bi se potkrepile informacije neophodne za pokretanje žalbe u vezi povrede ljudskih prava, nužno je prikupiti određene informacije. Ako je svedok pismen, istraživač treba da ga zamoli da *slovo po slovo izgovori svako ime*. Može biti od koristi i to da istraživač *stalno ima mapu kod sebe*. Mapa treba da sadrži nazive mesta koja mogu biti navedena tokom intervjua. Takođe je korisno imati kod sebe kalendar, koji može pomoći da svedok vodi računa o redosledu događaja. Ako svedok spominje brojeve (ubijenih ili ranjenih lica, itd.) istraživač treba da upita otkud svedok zna te brojeve. Ovo pitanje će omogućiti istraživaču da proceni sposobnost svedoka da zapaža činjenice.

II SPECIFIČNA PITANJA

18. Nakon što je saslušao narativnu izjavu svedoka, istraživač može postaviti pitanja vezana za specifične događaje. Na primer, ako svedokinja kaže da su vojnici ušli u njenu kuću, istraživač može da joj postavi ovakva pitanja:

- Otkud znate da su oni bili deo vojske?
- Kako su bili obučeni? Da li se radilo o određenoj vrsti uniforme?
- Koliko je vojnika bilo?
- Da li su nosili oružje? Ako jesu, koju vrstu?
- Da li ste nekoga od njih poznavali po imenu? Naziv jedinice?
- Da li ih je i neko drugi video u vašoj kući?
- Šta su radili kada su stigli i za vreme dok su bili u vašoj kući?
- Da li su pretili vama ili članovima vaše porodice?
- Da li su naneli zlo bilo kom članu vaše porodice?
- Da li ste imali bilo kakav fizički dodir sa njima ?
 - Ako jeste, da li su vam naneli fizičku povredu na bilo koji način?
 - Ako jeste, da li ste tučeni ili zlostavljeni?
 - Ako jeste, koliko dugo je trajalo zlostavljanje?
 - Koliko je udaraca naneto?
 - Šta su koristili da vas udare?
 - Na koji deo (delove) vašeg tela?
 - Kako ste se osećali tada? Kasnije?
- Da li su vojnici zahtevali od vas da nešto uradite?
 - Da li su tražili da napustite kuću?
 - Da li su vas odveli u zatvor ili pritvorsku jedinicu?
 - Gde?
 - Da li se išta desilo na putu?
- Šta se desilo kada ste stigli u zatvor ili pritvorsku jedinicu?
- Kakvi su bili uslovi pritvora? (dimenzije ćelije, broj ljudi u njoj, količina i kvalitet hrane, sanitarni uslovi itd.).
- Znate li imena drugih osoba koje su mogle da budu odnete u isto vreme?
- Kada su vas pustili? Kako?

19. Takva pitanja su predložena u Poglavlju XX teksta na osnovu koga je sačinjen ovaj priručnik.

20. Istraživač treba takođe da postavi pitanja i za druge svedoke ili izvore informacija. Uz to, istraživač treba da pita za ime, datum rođenja, adresu i način održavanja kontakta sa prisutnim svedokom. Kao meru opreznosti osoba koja vrši monitoring može da drži informacije odvojeno od samih beleški sa intervjuja. Sledstveno tome, ako te beleške budu oduzete na bilo koji način, verovatno se neće moći lako koristiti za ugrožavanje bezbednosti date osobe.

E. IZVEŠTAJ O VOĐENOM INTERVUU

I Rekonstrukcija intervjuja

21. Nakon obavljenog intervjuja, istraživač treba da odmah **pripremi detaljne beleške sa intervjuja** na osnovu zabaleški uzetih tokom intervjuja i na osnovu unapred pripremljenog nacрта – naročito ako se tokom intervjuja ne prave beleške. Informacija treba da pruži detalje neophodne da se utvrdi šta se dogodilo, ako se dogodilo gde se to odigralo, ko je bio umešan, kako se dešavalo, i zašto se desilo. Što je više detalja sadržano u izveštaju o intervjuu, to će korisniji izveštaj biti u svrhu preduzimanja akcije i pripremanja zvaničnih izveštaja.

22. Psiholozi znaju da se strategija prisećanja razlikuje od strategije komunikacije. Svedok se tokom intervjua koristio strategijom prisećanja, zadatak je istraživača da konvertira materiju prisećanja u jednu logičku prezentaciju. Prilikom pisanja izveštaja o intervjuu važno je za osobu koja vrši monitoring da priču strukturira na način koji najbolje prenosi ono što se dogodilo. Na primer, *činjenice obično treba prezentovati u hronološkom redosledu.*

II Procena kredibiliteta

23. Istraživač treba da objasni zbog čega ne veruje nekoj od informacija koju je svedok dao/la. Ipak, osobe koje vrše monitoring ne treba da se osećaju prinuđenim da donesu definitivni sud po tom pitanju. Nije ništa neobično u tome, da neko bude nesiguran u kredibilitet žrtve ili svedoka. Kada se razmatraju pitanja kredibiliteta, istraživač treba da uzme u obzir nekoliko opštih zapažanja u vezi kredibiliteta:

- (a) Obično se ne dešava da neko troši vreme i preuzima rizik davanja intervjua ako se nije desilo nešto ozbiljno. Istraživač treba da **identifikuje informaciju koja je zasnovana na ličnim iskustvima svedoka**. Inače, svaka indirektna informacija može da bude korisna u pružanju smernice otkrivanja drugih relevantnih informacija.
- (b) Mnogi istraživači činjenica smatraju da je neka osoba verodostojna ako je pouzdana i jasna. Može se desiti da svedok ne bude ni pouzdan ni jasan. Svedok može biti relativno bespomoćan i traumatizovan. **Kultura date zemlje** može da ne dozvoljava svedoku da komunicira tako direktno ili čak da gleda u oči istraživača dok govori s njim. Uprkos tome, možda postoji značajna informacija koju treba identifikovati.
- (c) Kao što je opširnije razmotreno u delu posvećenom intervjuisanju žrtava mučenja, osobe koje su bile traumatizovane često imaju teškoće sa memorijom, te zbog toga možda neće biti otvorene, pouzdane ili jasne. **Problem gubitka pamćenja** se odnosi na sve traumatizovane osobe a ne samo na žrtve mučenja.
- (d) Istraživač treba da bude strpljiv sa svedokom koji **nije baš jasan u pogledu vremenskog redosleda**. U svakodnevnom životu, mnogi svedoci ne vode redovno računa o kalendaru. Možda će im biti potrebna pomoć da povežu događaje sa praznicima ili drugim značajnim datumima.
- (e) Istraživač treba da pokuša da identifikuje informaciju dobijenu od svedoka koja je u skladu sa informacijom iz potpuno nezavisnih izvora. Mnogi istraživači činjenica smatraju da se činjenica ne može utvrditi sve dok **dva odvojena svedoka ne daju saglasno svedočenje**. Pouzdanost svedoka i iskustvo osobe koja vrši monitoring sa tom pouzdanošću može da bude važan faktor u procenjivanju istinitosti informacije. **Detalji pomažu u obezbeđivanju verodostojnosti**, a od ogromne važnosti je i činjenica, da je svedok u stanju da pruži mnogo pojedinačnih informacija. Takođe, neki svedoci mogu da imaju evidentna predubeđenja koja treba uzeti kao faktore prilikom procene verodostojnosti.
- (f) Istraživač treba da zabeleži informaciju dobijenu od svedoka čak i ako nije ubeđen u njenu pouzdanost, jer ta informacija još može da bude korisna tokom prikupljanja daljnjih informacija.

F. NASTAVAK ISTRAŽIVANJA

I Verifikacija i unakrsna provera informacije i dokumentovanje

24. Istraživač treba da verifikuje prikupljenu informaciju uz pomoć odgovarajućih osoba – na primer, porodice pretpostavljene žrtve, prijatelja, suseda ili drugih svedoka. U ovom kontekstu istraživač može da poseti porodice, susede, radna mesta, škole, zatvore itd. Istraživač može da proveri i neke dokumente ili druge zabeleške (medicinski kartoni, umrlice, odlazak sa teritorije itd.). Takođe, istraživač može da prikuplja, registruje, fotografiše ili reprodukuje potrebne informacije.

25. Osobe koje vrše monitoring mogu da se konsultuju sa lekarima, psiholozima, psihijatrima i forenzičarima. Osobe koje vrše monitoring treba da pribave sve lekarske izveštaje koje mogu biti potrebni. Takođe treba da traže pomoć od svih organizacija ili pojedinaca koji rade na zaštiti ljudskih prava i imaju saznanja o slučaju ili o opštoj situaciji.

26. Osobe koje vrše monitoring ili njihovi pretpostavljeni treba da **traže informacije od odgovarajućih vlasti**. Vlasti treba da daju brz i savestan odgovor. U tom kontekstu, osobe koje vrše monitoring možda će razmotriti sugerisanje privremene pomoći vlastima, kako bi se izbeglo pogoršanje situacije. Ako vlasti ne daju tražene informacije u razumnom roku, osobe koje vrše monitoring treba da izvedu sopstvene zaključke, preporuke i odluke o slučaju u meri koju dozvoljava materijal na raspolaganju. «Razumni vremenski rok» obično iznosi oko pet dana, ali u hitnim situacijama može biti skraćen na 24 sata ili biti duži u nekom rutinskom slučaju. Osobe koje vrše monitoring treba da nastave sa učtivim ali odlučnim intervencijama kod vlasti sve dok se ne dobije zadovoljavajući odgovor, ne preduzmu tražene mere ili kako već zahteva situacija.

POGLAVLJE V

POSETE OSOBAMA U PRITVORU

A. MEĐUNARODNI STANDARDI VEZANI ZA PRITVOR I POSTUPAK SA PRITVORENICIMA

I Generalno primenljivi standardi

1. Brojni međunarodni sporazumi o ljudskim pravima utvrđuju standarde postupaka sa osobama u pritvoru ili zatvoru. Kratak pregled ovih standarda je uzet iz priručnika *Ljudska prava i pretpretresni pritvor: priručnik o međunarodnim standardima vezanim za pretpretresni pritvor*.⁹

⁹ UN Doc. HR/P/P.T./3 (1994)

Mada ovaj priručnik utvrđuje osnovna načela, rezimirane informacije ne mogu zameniti detaljne standarde.

2. Ovi *standardi* su utvrđeni da informišu osobu koja vrši monitoring o posećivanju mesta pritvora i radu na poboljšanju uslova pod kojima se pritvorenici drže. Stoga, *standardi mogu da pomognu osobi koja vrši monitoring da bi znala šta treba zahtevati i očekivati od službenih lica koja su odgovorna za pritvorske objekte*. Osobe koje vrše monitoring treba, međutim, da budu izuzetno pažljive kada se pozivaju na posebne instrumente ili standarde i da proveravaju da li su relevantni službenici razumeli da **međunarodni standardi pružaju minimalni nivo zaštite za pritvorenike**. Treba ohrabriti službena lica da obezbede uslove koji prevazilaze ove minimalne standarde. Razumljivo je da službena lica, koja su u nekim aspektima nadmašila međunarodne standarde i već imaju neke posebne instrumente, mogu pasti u iskušenje da smanje kvalitet brige koja se pruža pritvorenicima. Stoga, osobe koje vrše monitoring se ohrabruju da *koriste vlastito dobro rasuđivanje kada traže poboljšanje uslova pritvaranja prilikom pozivanja na specifične standarde*.

a. Zabrana diskriminacije

3. Prvi međunarodni princip koji se odnosi na pritvaranje i druge vidove vladine politike jeste zabrana diskriminacije. Kada se implementiraju prava, Države treba da osiguraju ta prava svakoj osobi unutar svoje sudske nadležnosti. (Vidi Univerzalnu deklaraciju o pravima čoveka, član 2; Konvenciju o građanskim i političkim pravima, članovi 2(1) i 26). Shodno pravilu 6(2) Minimuma standardnih pravila, posebne mere za poštovanje verskih i moralnih ubeđenja ne čine diskriminaciju i povredu gornjih standarda. Mere koncipirane radi zaštite prava i specijalnog statusa žena, maloletnika, starih, bolesnih i osoba sa invaliditetom nisu diskriminatorne (Principi pritvaranja, načelo 5(2)).

b. Zabrana mučenja i svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupka ili kažnjavanja

4. Drugo fundamentalno pravilo se nalazi u članu 5 Univerzalne deklaracije o pravima čoveka i u članu 7 Konvencije o građanskim i političkim pravima: «niko ne sme biti izložen mučenju i svirepom, nečovečnom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju.»

5. Član 2 Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja zahteva da svaka Država potpisnica «preduzme efikasne zakonske, administrative, pravosudne ili druge mere radi prevencije postupaka mučenja na svojim teritorijama.» Nadalje, član 16 zahteva da Država potpisnica «preduzme da sprečava na svojoj teritoriji sva druga dela svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupka ili kažnjavanja ako su takvi postupci učinjeni uz ili na potsticaj ili dopuštenje ili prećutnu saglasnost službenih lica ili drugih osoba koje deluju po službenoj dužnosti.» Ovi principi se takođe nalaze u članovima 3 i 4 Deklaracije o zaštiti svake osobe podvrgnute mučenju i ostalom svirepom, nečovečnom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju.

6. **Telesno kažnjavanje, kažnjavanje stavljanjem u mračne ćelije** i sva ostala svirepa, nečovečna ili ponižavajuća kažnjavanja su potpuno zabranjena kao kazne za disciplinske prekršaje shodno pravilu 31 Minimuma standardnih pravila. Ova zabrana mučenja i svirepog postupka je zvanično protumačena radi zabrane primene mera usamljenja na duži period za sve pritvorenika. Uz to, pritvorenici moraju biti obavešteni o disciplinskim prekršajima i kaznama, kao i o svojim pravima (Minimum standardnih pravila, pravilo 35, Načela o pritvaranju, načelo 30).

7. **Lica odgovorna za primenu zakona** u svojim odnosima prema osobama u zatvoru ili pritvoru, **ne smeju upotrebiti silu** (Načela o upotrebi sile, načelo 15) **ili vatreno oružje** (Načela o upotrebi

sile, načelo 16) **izuzev u određenom, veoma ograničenom broju slučajeva uključujući samoodbranu ili odbranu drugih od neposredne, ozbiljne opasnosti.** Uz to, pravilo 33 Minimuma standardnih pravila navodi da «kao kažnjavanje nikada se ne smeju upotrebiti sredstva ograničavanja slobode poput lisica, lanaca, okova i ludačkih košulja.»

c. Fizički uslovi pritvaranja

8. Vlasti su obavezne da postupaju sa svim osobama lišenim slobode dostojanstveno i čovečno kako to zahteva član 10(1) Konvencije o građanskim i političkim pravima. Ovo načelo garantuje minimalan nivo fizičkih uslova u pritvoru. Svaki smeštaj namenjen za pritvorenike mora da zadovolji minimalne zdravstvene standarde (pravila 10 i 19 Minimuma standardnih pravila). Pritvorenici treba da održavaju ličnu higijenu (pravilo 15 Minimuma standardnih pravila) i treba im omogućiti svakodnevno vežbanje na svežem vazduhu (pravilo 21 Minimuma standardnih pravila). Uz to pritvorenici treba da budu snabdeveni adekvatnom, zdravom hranom i pijaćom vodom saglasno pravilu 20 Minimuma standardnih pravila. Pritvorenici treba takođe dozvoliti da nose čistu i odgovarajuću odeću (pravilo 17 Minimuma standardnih pravila).

d. Veroispevest, kultura, obrazovanje

9. Pritvorenici treba da bude dopušteno zadovoljavanje potreba za verskim životom (član 18(1) Konvencije o građanskim i političkim pravima; pravilo 4 Minimuma standardnih pravila). Pritvorena ili zatvorena lica takođe imaju pravo da dobiju razumne količine obrazovnih, kulturnih i informativnih materijala. (Vidi Načela pritvaranja, načelo 28; Minimum standardnih pravila, pravila 39 i 40; Osnovna načela za zatvorenike, načelo 6). Uz to, mogućnosti za racionalno zapošljavanje tokom pritvora prema zahtevima načela 8 Osnovnih načela za zatvorenika, unapređuju dostojanstvo i ljudska prava pritvorenika.

e. Nadzor mesta pritvora

10. Efektivni nadzor mesta pritvaranja od strane **nezavisnih službenih organa** zainteresovanih za održavanje čovečnog postupka je od vitalnog značaja u zaštiti ljudskih prava pritvorenika. Saglasno pravilu 36 Minimuma standardnih pravila i načela 33 Načela pritvaranja, pritvorene ili zatvorene osobe treba da imaju pravo na podnošenje molbe ili žalbe vezano za njihov tretman. *U slučaju smrti pritvorenika*, treba preduzeti posebne mere da se istraže uzroci i krivično goni svaka osoba čija se odgovornost utvrdi, naročito u slučajevima mučenja ili zlostavljanja. Načela o sprečavanju pogubljenja, načela 9,12 i 13). Nadalje, da bi se nadgledalo striktno pridržavanje relevantnih zakona i regulativa, **kvalifikovane i iskusne osobe koje nisu zaposlene u zatvorskoj administraciji treba da posete mesta pritvaranja** (Vidi Načela pritvaranja, načelo 29). Pritvorena ili zatvorena lica imaju pravo da slobodno i potpuno poverljivo komuniciraju sa osobama koje ih posećuju saglasno načelu 29 Načela pritvaranja.

11. Sav novac, predmeti od vrednosti, odeća i druga imovina koja pripada pritvoreniku ali nije dopušteno da je zadrži posle ulaska u pritvor treba da bude smeštena na bezbedno mesto do puštanja na slobodu (pravilo 43 Minimuma standardnih pravila).

II Standardi koji se posebno primenjuju za osobe u pretpretresnom pritvoru

12. Shodno članu 9 Konvencije o građanskim i političkim pravima, pritvaranja dok se čeka suđenje treba da predstavljaju više izuzetak nego pravilo. Ima nekoliko pitanja koja treba da budu razmotrena radi procene da li je pretpretresni pritvor potreban u određenom slučaju, uključujući:

- Koji su racionalni razlozi za verovanje da je data osoba učinila delo povrede zakona?
- Neće li lišavanje slobode biti nesrazmerno pretpostavljenoj povredi zakona i očekivanoj kazni?
- Postoji li opasnost da će osumnjičeni pobeći?
- Postoji li izričita opasnost da će osumnjičeni počiniti druga/dalja krivična dela?
- Postoji li opasnost od ozbiljnog ometanja toka suđenja ako je osumnjičeni na slobodi?
- Neće li biti dovoljno puštanje uz kauciju ili uslovno puštanje na slobodu?

13. Međunarodni instrumenti ljudskih prava sadrže specifične standarde koji se primenjuju na osobe u pretpretresnom pritvoru. Ovi standardi obezbeđuju dodatne garancije i zaštite u pogledu specijalne situacije osoba u pretpretresnom pritvoru kao osoba koje su lišene jednog od svojih fundamentalnih ljudskih prava – prava na slobodu – bez da su već bile osuđene za neko krivično delo.

a. Pretpostavka nevinosti

14. Jedna od *razlika između osoba u pretpretresnom pritvoru i osuđenih lica ogleda se u tome da osoba u pretpretresnom pritvoru ima «pravo da bude smatrana nevinom dok se na osnovu zakona krivica ne dokaže»* (Univerzalna deklaracija o pravima čoveka, član 11(1); Konvencija o građanskim i političkim pravima, član 14(2)). Nadalje, shodno članu 10(2)(a) Konvencije o građanskim i političkim pravima i pravilu 84(2) Minimuma standardnih pravila, *neosuđenim osobama je garantovano pravo na odvojeni postupak koji odgovara njihovom statusu.*

15. Pretpostavka nevinosti iziskuje poseban postupak za osobe koje još nisu pritvarane na izdržavanje kazne. (Vidi pravila 86, 87, 88 i 91 Minimuma standardnih pravila). Svi pritvorenici (bilo da se radi o pretpretresnom pritvoru ili pritvoru nakon izricanja presude) imaju pravo na humani postupak s tim da se sprovodi disciplina i ograničenje slobode kretanja uz poštovanje pretpostavke nevinosti osobe u pretpretresnom pritvoru.

b. Izdvajanje

16. Različite kategorije zatvorenika treba da budu razdvojene u skladu sa članom 10(2) Konvencije o građanskim i političkim pravima i pravilom 8 Minimuma standardnih pravila. **Optužene osobe treba držati odvojeno od osuđenih lica, a maloletnici treba da se odvoje od odraslih. Muškarce i žene treba pritvoriti u zasebne ustanove.** U mnogim zemljama pritvorenici pre suđenja su izloženi najgorim uslovima zatvora. Prostori gde se drže osobe koje tek očekuju suđenje su često pretrpani, zastareli, nezdravi i neprikladni za ljudski boravak. Pritvorenici se drže mesecima ili čak godinama u pritvoru dok se njihovi slučajevi istražuju i procesuiraju u pravosudnom sistemu.²

c. Zabrana proizvoljnog hapšenja

17. Hapšenje znači početak procesa pritvaranja. Niko ne sme da bude izložen proizvoljnom hapšenju ili pritvaranju. (Vidi Univerzalnu deklaraciju o pravima čoveka, članovi 3 i 9; Konvencije o građanskim i političkim pravima, član 9(1); Afričku povelju, član 6; Američku konvenciju, član 7, Evropsku konvenciju član 5(1)). Nadalje, saglasno načelu 9 iz Načela pritvaranja, hapšenje mora uvek da bude **pod sudskom kontrolom ili nadzorom** da bi se osigurala zakonitost. Kao što je utvrđeno u načelu 12 u Načelima pritvaranja, treba voditi **preciznu evidenciju o hapšenjima** radi

² Human rights and Pre-trial Detention: A Handbook of International Standards relating to Pre-trial Detention, Un Doc. HR/P/P.T./3 (1994) kod 3.

delotvornog sudskog nadzora i sprečavanja nestanka (uhapšenih lica).

d. Obaveštenje o razlozima hapšenja i optužbama

18. Član 9(2) konvencije o građanskim i političkim pravima razmatra dvostepeni proces obaveštavanja: u trenutku hapšenja osobi treba da bude saopšteno iz kog je razloga uhapšena; u okviru kratkog vremenskog roka osoba treba da bude obaveštena o optužbama iznetim protiv njega odnosno nje. Načelo 13 iz Načela pritvaranja proteže zahteve obaveštavanja na prava pritvorenih lica, posebno na pravo na branioca.

e. Sudska dostupnost

19. Pravo na pokretanje sudskog postupka bez odlaganja u kojem će se **proceniti da li je hapšenje bilo zakonito i da li je potreban pritvor pre suđenja**, garantovano je članom 9(3) Konvencije o građanskim i političkim pravima. (Vidi takođe Načela pritvaranja, načela 11 i 37). Član 9(3) Konvencije o građanskim i političkim pravima takođe garantuje pravo na **sudski proces u razumnom roku ili puštanje na slobodu do suđenja**. (Vidi isto Načela o pritvaranju, načelo 38).

20. **Pravo na osporavanje nečijeg pritvaranja pred sudom** je garantovano svakome ko je lišen slobode, ali je posebno relevantno za osobe u pretpretresnom pritvoru. (Vidi Univerzalnu deklaraciju opravima čoveka, član 8; Konvenciju o građanskim i političkim pravima, član 9(4) i Načela pritvaranja, načelo 32).

f. Mesta pritvaranja

21. Uz ovo, osobe se mogu pritvoriti samo na zvaničnim mestima za pritvaranje (član 10 Deklaracije o nestanku) i o svakom pritvoreniku treba voditi evidenciju (pravilo 7, Minimuma standardnih pravila). Ove mere su važne radi osiguranja efikasne sudske kontrole propisane načelom br. 4 u Načelima pritvaranja.

f. Pristup braniocu

22. Pravo da osoba uzme ili da mu/joj se dodeli branilac garantovano je u **vezi sa pravom na pravično suđenje i određivanjem krivične optužbe protiv neke osobe**. (Vidi Konvenciju o građanskim i političkim pravima, član 14(3); Minimum standardnih pravila, pravilo 93; Načela pritvaranja, načelo 17). Dostupnost braniocu je važno sredstvo garancije toga da su prava pritvorenog lica poštovana.

h. Mogućnost kontaktiranja sa spoljnim svetom

23. Osim što ima pravo na komunikaciju sa braniocem, pritvorena osoba ima **pravo na komunikaciju sa spoljnim svetom, posebno sa porodicom i prijateljima** (Vidi načelo broj 15 Načela pritvaranja i pravilo 92 Minimuma standardnih pravila). Uz ovo, pravilo 44(1) Minimuma standardnih pravila nalaže vlastima da obaveste članove porodice o smrti pritvorene osobe u zatvoru.

i. Zabrana prinudnog svedočenja protiv sebe

24. Mučenje i zlostavljanje se ponekad koriste da bi se pritvorena lica prinudila da svedoče i otkriju informacije pre suđenja. Načelo 21 Načela o pritvaranju zabranjuje upotrebu mučenja ili

zlostavljanja radi iznuđivanja priznanja ili svedočenja. Nadalje, saglasno sa članom 15 Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, Države potpisnice moraju obezbediti da *izjave dobijene mučenjem ne budu korišćene kao dokaz protiv bilo koga* (sem za krivično gonjenje mučitelja).

j. Pravo na pravično suđenje

25. Član 10 Univerzalne deklaracije o pravima čoveka i član 4 Konvencije o građanskim i političkim pravima sadrže implikacije vezane za pritvorenike. Ovi članovi obezbeđuju da sve osobe pritvorene na osnovu krivične optužbe imaju pravo na **pravično i javno saslušanje** od strane **nezavisnog i nepristranog suda**, kao i da im se obezbedi minimum garancija (uključujući efikasan pristup braniocu) potrebnih za **odbranu**.

III Standardi posebno primenljivi za administrativno lišavanje slobode

26. Do administrativnog lišavanja slobode dolazi onda kada se **osobe lišavaju slobode** po nekom postupku Vlade, ali **ne u okviru procesa policijskog hapšenja osumnjičenih i njihovog dovođenja pred krivični sud**. Na primer, stranci koji traže ulazak u neku zemlju ali se smatra da ih država tog trenutka ne može prihvatiti, mogu da budu administrativno lišeni slobode. U nekim zemljama službeni organi primenjuju administrativno lišavanje slobode protiv političkih neistomišljenika. Budući da u nekim zemljama administrativno lišavanje slobode nije pod nadzorom nezavisnih sudskih vlasti, lako može doći do zloupotrebe od strane Države. Član 9 Konvencije o građanskim i političkim pravima obezbeđuje da **niko ne sme biti podvrgnut proizvoljnom hapšenju ili lišavanju slobode**. Vlada može da odstupa od svojih obaveza iz člana 9 za vreme objavljenog vanrednog stanja, ali je takvo odstupanje podložno ograničenjima iz člana 4 Konvencije o građanskim i političkim pravima. Lice uhapšeno ili pritvoreno na osnovu optužbe za učinjeno krivično delo ima **pravo na suđenje u razumnom vremenskom roku** (član 9(3) Konvencije o građanskim i političkim pravima; načelo 38 Načela pritvaranja). U skladu sa pravilom 95 Minimuma standardnih pravila, gore navedena prava su zajemčena svakome, čak i osobama uhapšenim ili zatvorenim bez optužbe.

27. **Pravo na efikasno pravno sredstvo** postoji i za ona dela koja povređuju prava ili slobode pritvorenika. (Vidi Univerzalna deklaracije o pravima čoveka, član 8; Konvencija o građanskim i političkim pravima, članovi 2 i 9; Načela pritvaranja, načelo 35).

28. Nadalje, klauzula izuzeća/izuzetka u članu 5 Konvencije o građanskim i političkim pravima i načelo 3, Načela o pritvaranju, navode da se standardi, navedeni u istima, ne mogu koristiti kao izgovor za ograničavanje primene fundamentalnih ljudskih prava koja su priznata od strane dotične Države ili su primenljiva u istoj.

IV Standardi primenljivi za žene

29. Pritvorene žene su posebno **izložene silovanju, drugim oblicima seksualnog nasilja i eksploatacije**. Ova dela nasilja nad ženama i njihovim pravima često prolaze neprimećeno i neprijavljeno. Jedan od razloga «nevidljivosti» takvog nasilja nad pritvorenim ženama jasno proističe iz pretežno muške prirode primene zakona i sprovođenja pravde u mnogim zemljama. **Seksualno nasilje nad ženama počinjeno od strane službenih lica ili njihovih predstavnika, priznato je kao mučenje**. Relevantne odredbe Konvencije o građanskim i političkim pravima i Konvencije protiv mučenja i ostalih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih postupaka i kažnjavanja,

su u potpunosti primenljivi za takve situacije.

30. Važno je napomenuti, da Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama³ obezbeđuje da Države «uz valjanu marljivost treba da sprečavaju, vode istrage i shodno nacionalnom zakonodavstvu, kažnjavaju dela nasilja nad ženama, bez obzira da li su ta dela počinjena od strane Države ili običnog pojedinca.»

31. Mere koje su utvrđene isključivo u cilju **zaštite prava i posebnog statusa žena**, naročito trudnica i majki sa odojčadi, ne smatraju se diskriminatornima. (Vidi Načela pritvaranja, načelo 5(2)).

32. Pravilo 53 Minimalnih standardnih pravila navodi da žene lišene slobode treba da su pod nadzorom i negom ženskih službenika i osoblja.

33. U skladu sa pravilom 23(1) Minimuma standardnih pravila, treba obezbediti poseban smeštaj **za negu i tretman pre i posle porođaja**. Tamo gde je dopušteno da odojčad ostanu u ustanovi sa svojim majkama, treba obezbediti uslove za jaslice gde će odojčad biti smešteno za vreme dok ih ne neguju majke. (Vidi pravilo 23(1) Minimuma standardnih pravila).

VI Standardi primenljivi za maloletnike

34. Zbog svoje životne dobi, maloletnici su posebno tretirani u međunarodnim instrumentima za ljudska prava. Ove standarde treba primenjivati sa ciljem rehabilitacije.

35. Konvencija o pravima deteta, Minimalna pravila za sprovođenje pravde za maloletnike (Pekinška pravila) i Pravila Ujedinjenih nacija za zaštitu maloletnika lišenih slobode, utvrđuju minimalne standarde za zaštitu maloletnika lišenih slobode. «**Maloletnik**» se definiše kao osoba **ispod 18 godina starosti**. Maloletnici imaju pravo na pretpostavku nevinosti i na branioca.

36. Maloletnici lišeni slobode imaju pravo na uslove i usluge koje zadovoljavaju zdravstvene zahteve i zahteve ljudskog dostojanstva. Oni treba da budu **odvojeni od odraslih** i da im se **pruži individualni tretman vodeći računa o njihovoj rehabilitaciji**. Gde god je moguće, krivično gonjenje maloletnika treba zameniti alternativnim merama. Uz to, maloletnicima treba dozvoliti **obrazovanje, obuku za profesiju i rad**.

³ Rez. GS br. 48&104, 48 UN GAOR Prilog (br. 49) kod 217, UN Doc. A/48/49(1993)

POGLAVLJE VI

MONITORING I ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA IZBEGLICA I INTERNO RASELJENIH LICA KOJA ŽIVE U KAMPOVIMA.

A: ULOGA, CILJEVI I OGRANIČENJA OPERACIJE ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA IZBEGLICA I INTERNO RASELJENIH LICA U KAMPOVIMA

1. Uloga i ciljevi operacije zaštite ljudskih prava izbeglica i interno raseljenih lica u kampovima zavisice od brojnih faktora, uključujući mandat i resurse operacije; opšteg stanja ljudskih prava u zemlji ili u regionu; rada drugih organizacija i iznad svega od specifičnog stanja ljudskih prava izbeglica i interno raseljenih lica.
2. Uopšte uzev, uloga i ciljevi osobe koja vrši monitoring mogu se deliti u dve grupe: i) bavljenje sadašnjim i tekućim stanjem ljudskih prava samih izbeglica i interno raseljenih lica, i ii) bavljenje pitanjima ljudskih prava izvan kampova, a što možda nije trenutno ili direktno vezano za izbeglice/interno raseljena lica ali može pružiti korisne informacije.

I Fokusiranje pažnje na stanje ljudskih prava izbeglica i interno raseljenih lica

3. Zavisno od gore navedenih faktora, osobe koje vrše monitoring mogu da traže monitoring i zaštitu prava izbeglica i interno raseljenih lica u kampovima na nekoliko načina. Važno je naglasiti, ipak, da će ova uloga operacije zaštite ljudskih prava biti tesno koordinisana sa radom drugih organizacija koje takođe pružaju pomoć u kampovima. Što se posebno izbeglica tiče, UNHCR ima glavnu ulogu u tome u okviru Ujedinjenih nacija.

a. Monitoring

4. U svrhe monitoringa posebnu pažnju zaslužuju sledeći aspekti:

- Slobodan ulaz i izlaz iz kampa te sloboda kretanja unutar kampa.
- Poštovanje prava na bezbednost lica unutar kampa – da li su svi koji su smešteni u kampu zaštićeni od zloupotrebe njihovih prava od strana lokalnih službenih lica ili grupa među izbeglicama i interno raseljenim licima? Posebnu pažnju treba obratiti ranjivim grupama. Žene koje žive u kampovima često su nezaštićene od silovanja i drugog oblika seksualnog zlostavljanja.
- Pristup odgovarajućoj edukaciji i zdravstvenim uslugama, bilo unutar kampa ili u okolini. Posebnu pažnju treba posvetiti problemima diskriminacije protiv onih koji se nalaze u kampu.
- Uslovi života unutar kampa; sanitarije, odeća, skloništa, pristup čistoj vodi, mogućnosti držanja hrane na zalihama itd.

5. Obično nije uloga osobe koja vrši monitoring da posećuje kampove pod vodstvom UNHCR-a radi sticanja uvida u logorske uslove. UNHCR ima najveće iskustvo i najadekvatniji mandat da obezbedi zaštitu izbeglicama. Ipak, mandat i ekspertiza osobe koja vrši monitoring mogu biti komplementarni ulogi visokog komesara za izbeglice, pod uslovom da postoji adekvatna koordinacija.

b. Preduzimanje akcije

6. Kao u vezi bilo koje povrede ljudskih prava, osobe koje vrše monitoring mogu zahtevati da se zaustavi povreda prava i da se sprečava njeno ponavljanje. Monitoring, istraživanje i izveštavanje su tradicionalne tehnike zaštite ljudskih prava i detaljno su objašnjene u relevantnim poglavljima ovog Priručnika. S posebnim osvrtom na stanje izbeglica i interno raseljenih lica u kampovima, osobe koje vrše monitoring treba da ulože sve napore radi održavanja stalnog kontakta sa stanovnicima kampova i sa lokalnim vlastima. Redovnim prisustvom i poznavanjem situacije i ranjivosti populacije u kampovima, osobe koje vrše monitoring mogu dati značajan doprinos poštovanju njihovih ljudskih prava.

7. Pošto populacija u kampovima često prima pomoć od različitih međunarodnih organizacija i iz drugih izvora, koordinacija između osobe koja vrši monitoring /operacije zaštite ljudskih prava/ i ovih partnera je od suštinskog značaja (vidi niže).

II Bavljenje pitanjima ljudskih prava izvan kampa o kojima izbeglice i interno raseljena lica mogu pružiti korisne informacije

8. Kao jedan od prioriteta, osobe koje vrše monitoring treba da misle na to da nikada ne smeju naškoditi nekom pojedincu svojim postupcima ili prisustvom. Ukoliko postoji verovatnoća da izbeglica ili interno raseljeno lice može doći u opasnost zbog toga što osoba koja vrši monitoring istražuje događaje koji su se odigrali izvan (ili unutar) kampa, treba odustati od pokušaja pribavljanja te informacije. Uprkos ovom važnom aspektu, osobe koje vrše monitoring mogu ustanoviti da su izbeglice i interno raseljena lica vrlo koristan izvor informacija o stanju ljudskih prava u zemlji i regionu odakle su raseljeni. Takva informacija može da doprinese, da se bolje shvati problem i može da bude od pomoći kod određivanja rešenja. Svedočenja izbeglica i interno raseljenih lica takođe mogu da budu od koristi međunarodnim tribunalima u vođenju istrage određenih vrsta ili kategorija povreda ljudskih prava.

9. Jedan od osnovnih ciljeva prikupljanja informacija od izbeglica i interno raseljenih lica može da

bude i pomoć u pripremanju povratka raseljenih zajednica u njihove domove. Monitoring ljudskih prava u zemljama i regionima u koje se raseljeni ljudi vraćaju može da odigra suštinsku ulogu u olakšavanju procesa povratka. /Operacija zaštite/Monitoring ljudskih prava će biti korisna u pružanju pomoći u reintegraciji povratničke populacije u zajednicu i u njihovoj dugoročnoj zaštiti preduzimanjem promocije ljudskih prava i aktivnostima obuke. Temeljito razumevanje stanja ljudskih prava u zemlji ili regionu povratka, stečeno kroz intervju sa ljudima iz kampa, je suštinska osnova za takve poduhvate/intervencije.

10. Informacija može da uključuje detalje o:

- činjenicama zbog kojih su izbeglice/interno raseljena lica napustila svoje domove.
- Datumima, lokacijama, prirodi povrede ljudskih prava kao što su ubistva civila od strane vojske.
- Pretpostavljenim počiniocima povrede ljudskih prava.
- Identitetima žrtava povrede ljudskih prava.
- Tekućoj situaciji ljudskih prava u područjima u koje osoblje Ujedinjenih nacija nema pristupa.
- Drugim faktorima.

11. U nekim slučajevima, osobe koje vrše monitoring će možda tražiti informacije o opštem stanju ljudskih prava. U drugim, mogu da tragaju za detaljima relevantnim za jedno posebno delo/čin.

III Metodologija posećivanja kampova

12. Zavisno od različitih ciljeva posete kampu, osobe koje vrše monitoring će sprovoditi različite aktivnosti. Posebno kada se radi o zatvorenim kampovima, metodologija je veoma slična onoj koja se primenjuje za posete objektima pritvaranja. Metodologija će se fokusirati ili na posmatranje uslova života unutar kampa i sastanke sa lokalnim vlastima/organizacijama koje upravljaju kampom, ili na razgovore sa stanovnicima kampa o faktorima relevantnim za poštovanje njihovih ljudskih prava i stanje ljudskih prava u regionima odakle potiču. Ostali detalji vezani za metodologiju rada u kampovima se mogu naći u narednim delovima ovog poglavlja a sledeća lista pruža određene opšte smernice.

- Šetnja kroz kamp i beleške o uslovima. Neki kriteriji vezani za uslove života biće očigledni osobama koje vrše monitoring, dok drugi mogu iziskivati više specijalističkog znanja. U svim situacijama, osobe koje vrše monitoring treba da procenjuju uslove delom na bazi razgovora sa stanovnicima kampa. Ključna pitanja su: pristup adekvatnom snabdevanju čistom pijaćom vodom; pristup adekvatnoj i prikladnoj hrani (za različite starosne i verske grupe); pristup odgovarajućoj odeći i smeštaju (prema vremenskim uslovima i broju osoba po stambenom prostoru); pristup zdravstvenoj nezi; pristup edukativnim objektima; adekvatni higijenski i sanitarni uslovi.«Pristup» ne znači samo razdaljinu (razdaljina koja se mora preći treba da je realna, s obzirom na raspoloživa transportna sredstva), već takođe i troškove i praktični pristup u pogledu bezbednosti i nediskriminacije.
- Intervjui sa pojedincima
- Grupni intervjui
- Razgovori sa fokus grupama. Ovi razgovori obično ne treba da se bave nekim specifičnim povredama ljudskih prava kojima su izbeglice/interno raseljena lica bili očevidci. Ne bi bilo adekvatno tražiti od pojedinaca da o tim stvarima daju iskaze pred većim brojem ljudi ili ih izložiti nekom riziku.
- Upitnici/Ispitivanja. Opet, upitnike ne bi trebalo koristiti za prikupljanje informacije o

specifičnim povredama ljudskih prava.

- Konsultacije sa osobljem agencija UN i sa drugim nevladinim organizacijama.
- Skupljanje zvaničnih statistika itd.

13. Sledi još nekoliko značajnih metodoloških aspekata:

- Ulazak u kamp: da bi se ušlo u kamp, osobe koje vrši monitoring obično treba da dobiju dozvolu od vlasti koje upravljaju kampom, na primer, od nacionalne službe za izbeglice, od UNHCR ili neke volonterske agencije.
- Razgovor sa reprezentativnom grupom ljudi: pošto se većina odraslih izbeglica i interno raseljenih lica verovatno sastoji od žena, osobe koje vrše monitoring treba da intervjuišu više žena nego muškaraca izbeglica/interno raseljenih lica. U obavljanju ovog zadatka, prednost treba dati ženama koje vrše monitoring. Ako se pretpostavlja da ima zdravstvenih problema ili slučaja mučenja, u tim posetilaca treba uključiti i medicinsko osoblje.
- Osobe koje vrše monitoring ne smeju ni da ohrabruju niti da destimulišu ljude da se vrate kućama ili da ih napuštaju. Osobe koje se bave ljudskim pravima mogu dati tačne informacije o situaciji u regionu povratka, ali osobe koje vrše monitoring ne smeju da se uključuju u bilo kakvu vrstu kampanje za ili protiv povratka. Za slučajeve u kojima Ujedinjene nacije ohrabruju povratak, odluka se donosi u prisustvu svih relevantnih agencija UN. Po pitanju izbeglica, UNHCR ima primarnu odgovornost i stručnost za takve odluke.
- Treba izbegavati davanje takvih uveravanja za koje osoba koja vrši monitoring ne može da garantuje: izbeglice i interno raseljena lica u kampovima su u nezaštićenom položaju. Mogu da traže od osoblja za ljudska prava koje ih posećuje pomoć i savete i mnogi od njih će možda imati velika očekivanja od prisustva tih ljudi. Kao i u svim slučajevima, kada osobe koje vrše monitoring dolaze u kontakt sa žrtvama povrede ljudskih prava, one treba da budu vrlo pažljive, oprezne da ne daju izbeglicama i interno raseljenim licima takva uveravanja koja ne mogu biti zagarantovana, na primer, garantovanje buduće bezbednosti interno raseljene osobe da mu/joj lokalna vlast neće povrediti ljudska prava. Ne treba da obećavaju skorou isporuku humanitarne pomoći od strane drugih međunarodnih organizacija, a na čemu izbeglice/interno raseljena lica mogu zasnivati važne odluke.

14. Bez obzira na meru njihovog angažmana, osobe koje vrše monitoring mogu biti suočene sa veoma teškim moralnim i emocionalnim dilemama u takvim situacijama. Na primer, ukoliko su osobe koje vrše monitoring imale zadatak da pomažu odlazak pojedinaca da bi izbegli represiju, one su time možda pomogle snagama koje su vršile pritisak da se reše nekih posebnih grupa i izvrše «etničko čišćenje» jednog područja. Doista, ako vlasti ili druge snage koje su vršile pritisak vide da takva akcija na terenu pomaze odlazak grupe pod represijom, one će možda intenzivirati represiju da bi još više ubrzale odlazak.

B. MEĐUNARODNI STANDARDI I ZAŠTITA IZBEGLICA¹

1. Tokom rada sa izbeglicama koje žive u kampovima, osobe koje vrše monitoring treba da budu upoznate sa opštim standardima zakonske zaštite koji su obezbeđeni u međunarodnom pravu o izbeglicama. Različiti propisi ovog prava obezbeđuju minimalne standarde koje izbeglice u kampovima imaju i treba da imaju koristi od njih. Ovaj deo je fokusiran na građanska i politička prava, ali su ekonomska, socijalna i kulturna prava od jednake važnosti.

¹ U vezi detalja u pogledu prava izbeglica i interno raseljenih lica vidi **Poglavlje IV: "Pregled međunarodnih standarda ljudskih prava i humanitarnog prava"** i **Poglavlje XI: "Monitoring i zaštita ljudskih prava izbeglica i interno raseljenih lica"**.

I Definicija izbeglice

2. Definicija «izbeglice» je utvrđena u članu 1 Konvencije o statusu izbeglica (izmenjenim članom 1 Protokola vezanog za status izbeglica) po kojoj je izbeglica svaka osoba koja « zbog valjano osnovanog straha da će biti izložena progonu na osnovu rasne, verske, nacionalne pripadnosti, zbog toga što je pripadnik neke posebne grupe ili zbog političkog mišljenja, se nalazi izvan svoje zemlje državljanstva i nije u stanju ili, zbog takvog straha, ne želi koristiti zaštitu te države.»

3. Regionalni instrumenti za izbeglice u Africi i Centralnoj Americi su proširili definiciju izbeglice tako da uključuje osobe koje su pobile iz svoje zemlje pošto su im životi, bezbednost ili sloboda dovedeni u opasnost zbog jednog opšteg nasilja, spoljne agresije, unutrašnjih sukoba, masovnog kršenja ljudskih prava ili drugih okolnosti koje su ozbiljno poremetile javnu bezbednost i red.

C. NAČELA KOJA SE ODNOSE NA POVRATAK, PONOVO NASELJAVANJE I REINTEGRACIJU

Načelo 28

1. Nadležne vlasti imaju primarnu dužnost i odgovornost da uspostave uslove kao i da obezbede sredstva koja omogućavaju interno raseljenim licima da se dobrovoljno bezbedno i dostojanstveno vrate svojim domovima ili mestima stalnog boravka, ili da se dobrovoljno nasele u drugom delu zemlje. Te vlasti će se starati da olakšaju reintegraciju povratnika ili novonaseljenih interno raseljenih lica.
2. Treba uložiti posebne napore da se obezbedi potpuno učešće interno raseljenih lica u planiranju i upravljanju svog povratka ili novog naseljavanja i u reintegraciji.

Načelo 29

1. Interno raseljena lica, koja su se vratila svojim domovima ili mestima stalnog boravka ili koja su se preselila u druge delove zemlje, ne smeju da budu diskriminisana usled toga što su bila raseljena. Ona treba da imaju pravo da u potpunosti i ravnopravno učestvuju u javnom životu na svim nivoima i da imaju jednak pristup javnim službama.
2. Nadležne vlasti imaju dužnost i odgovornost da pomažu povratnicima i/ili preseljenim interno raseljenim licima da obnove, u meri u kojoj je to moguće, svoju imovinu i posede koje su ostavili za sobom ili koji su im oduzeti prilikom raseljavanja. Ako obnova takvih imovina i poseda nije moguća, nadležne vlasti treba da pomognu tim osobama da dobiju odgovarajuću nadoknadu ili drugi oblik pravedne kompenzacije.

Načelo 30

Sve nadležne vlasti će garantovati i olakšati ostvarivanje mandata međunarodnih humanitarnih organizacija i drugih odgovarajućih aktera, kao i brz i neometan pristup interno raseljenim licima da bi se pomoglo u njihovom povratku ili preseljavanju i reintegraciji.

POGLAVLJE VII:

PRAVA DECE

A. ZAŠTITA DECE PO MEĐUNARODNIM STANDARDIMA LJUDSKIH PRAVA I HUMANITARNOG PRAVA

1. Kao što je već spomenuto, postoji čitav niz instrumenata i uređaba ljudskih prava koja se primenjuju i na decu. Mnogi od njih su isti oni koji su dostupni i odraslima. Drugi su, opet, specifični za decu. Konvencija o pravima deteta pruža jedinstvene, najobuhvatnije instrumente zaštite ljudskih prava dece. Drugi međunarodni zakonski instrumenti pružaju komplementarnu zaštitu, neki od njih su specifični za određeni problem – kao što je sprovođenje pravde u slučaju maloletnika, usvajanje ili eksploatacija – ili za situacije – kao što je angažovanje dece u oružanim sukobima. Međunarodni instrumenti su katkad potkrepljeni postojanjem regionalnih instrumenata a regionalni instrumenti ponekad određuju više standarde od međunarodnih ugovora.

2. Ovo poglavlje je fokusirano samo na zakonske instrumente od specifičnog značaja za decu i posebno na Konvenciju o pravima deteta.

I Konvencija o pravima deteta

3. Ljudska prava dece su najsažetije i potpuno jasno formulisana u međunarodnom sporazumu o ljudskim pravima: Konvenciji o pravima deteta.

- Konvencija je najšire ratifikovan instrument ljudskih prava u istoriji.¹
- Konvencija je prvi zakonski obavezujući instrument koji ujedinjuje tako širok opseg ljudskih prava- građanskih i političkih prava kao i socijalnih i kulturnih prava.
- Konvencija je jedini međunarodni sporazum o ljudskim pravima koja inkorporira aspekte međunarodnog humanitarnog prava.²

4. Stupanje na snagu Konvencije UN o pravima deteta, 2. septembra 1990. godine je obeležilo kulminaciju skoro 70 godina napora posvećenih tome da se obezbedi da međunarodna zajednica na odgovarajući način prizna specijalne potrebe i ranjivost dece kao ljudskih bića.

a. O Konvenciji uopšteno

¹ Do oktobra 2000. godine, Konvenciju je ratifikovala svaka država na svetu izuzev dve države.

² Komentari koji slede u delu C.1. Konvencije su izvodi iz jednog uvoda napravljenog za međunarodnu odbranu dece(DCI) kao i Deo 1 DCI Priručnika o međunarodnim standardima vezanih za prava deteta.

5. Konvencija, koja je više od kataloga prava dece, zapravo sačinjava jednu sveobuhvatnu listu obaveza koje su Države spremne da priznaju prema deci. Te obaveze mogu da budu direktne prirode – obezbeđivanje uslova za obrazovanje i adekvatno sprovođenje pravde u slučaju maloletnika, na primer – ili indirektne: osposobljavanje roditelja, šire porodice ili staratelja da realizuju svoje primarne uloge i odgovornosti kao staratelji i zaštitnici.

6. Konvencija pokriva čitavi dijapazon ljudskih prava. Tradicionalno, ona su bila klasifikovana kao građanska i politička u jednu ruku, te ekonomska, socijalna i kulturna u drugu ruku. Mada se na ovu klasifikaciju poziva i u članu 4 Konvencije, pojedini članovi Konvencije nisu podeljeni na taj način. Zapravo, suština cele Konvencije je u naglašavanju međusobne povezanosti i uzajamno osnažujućeg karaktera svih prava. U tom pogledu moglo bi da bude korisnije da se prava iz Konvencije grupišu u tri grupe: uredbe, zaštita i učešće. Tako, u stvari, deca imaju pravo da im se obezbede određeni uslovi i usluge počev od imena i državljanstva do zdravstvene zaštite i obrazovanja. Imaju pravo na zaštitu od određenih dela, kao što su mučenje, eksploatacija, proizvoljno lišenje slobode i nezakonito odvajanje od roditelja. Ona takođe imaju pravo da rade neke stvari i da kažu svoje mišljenje, drugim rečima da učestvuju i u odlukama koje utiču na njihove živote i na društvo kao celinu.

7. Prilikom sačinjavanja jednog povezanog teksta iz svih tih prava, Konvencija je postavila tri osnovna zahteva:

1. Da se reafirmišu, u pogledu dece, prava koja su generalno već data ljudskim bićima kroz druge ugovore. Neka od tih prava, kao što je zaštita od mučenja, nisu više sporna u smislu njihove primenljivosti na decu. Druga, kao što je sloboda izražavanja, sloboda udruživanja, verska sloboda i pravo na socijalnu sigurnost, davala su povoda za žestoke debate tokom sačinjavanja nacrtu po pitanju da li deca mogu i treba da budu eksplicitni korisnici ovih prava ili ne, i ako da, onda pod kojim uslovima. Sledstveno tome, reafirmacija nije nikako bila suvišna aktivnost, već jedno vrlo važno sredstvo za isticanje činjenica da su deca takođe ljudska bića.
2. Da se unapređuju određena osnovna ljudska prava uzimanjem u obzir posebne potrebe i ranjivost dece. Očigledan primer te vrste jesu prihvatljivi uslovi zapošljavanja, gde standardi moraju biti stroži za decu i mlade ljude nego za odrasle. Drugi primer su uslovi pod kojima se deca mogu lišavati slobode.
3. Da se ustanove standardi u oblastima koja su vezana jedino, ili u specifičnijem vidu, za decu. Zaštita interesa dece u postupku usvajanja, pristup osnovnom obrazovanju, sprečavanje i zaštita od zlostavljanja unutar porodice, zanemarivanje dece, kao i naknada troškova izdržavanja spadaju u red pitanja specifičnih za decu kojima se Konvencija bavi.

b. Odredbe konvencije

8. Komisija za prava deteta identifikovala je sledeće članove kao «*opšta načela*» koja su od osnovnog značaja za implementaciju svih prava sadržanih u Konvenciji:

- Član 2 o nediskriminaciji;
- Član 3 o najboljim interesima deteta;
- Član 6 o pravu na život, opstanak i razvoj;
- Član 12 o poštovanju mišljenja deteta.

9. Konvencija sadrži tri *velike suštinske inovacije*:

- Kao prvo, ona uvodi za decu pravo «participacije», pravo koje ranije deklaracije uopšte nisu sadržale. Sa time je povezano i eksplicitno priznavanje potrebe da se obezbedi da deca i sama budu informisana o svojim pravima.
- Kao drugo, Konvencija postavlja pitanja kojima se nikada ranije nije bavio nijedan međunarodni instrument: pravo na rehabilitaciju dece koja su pretrpela razne oblike svireposti i eksploatacije, na primer, i obavezu Vlada/službenih organa da preduzmu mere radi ukidanja tradicionalnih praksi štetnih po zdravlje dece.
- Kao treće, ona uključuje principe i standarde koji su dotle postojali samo u neo-obavezujućim tekstovima, naročito one koji se tiču usvajanja i sprovođenja pravde u slučaju maloletnika.

10. Konvencija takođe uvodi *dva značajna konceptualna elementa* sa značajnim, suštinskim podgrupama:

- «najbolji interes deteta» (član 3) postaje nezaobilazni kriterij «za sve akcije u vezi sa decom» - obavezno povezano sa svim prikladnim pravima određenim drugde u Konvenciji.
- Princip da roditelji (ili druga lica odgovorna za decu) treba da obezbede svojoj deci da sprovedu svoja prava u skladu sa detetovim «razvojnim sposobnostima» (član 5).

11. Znatno broje uredaba iz Konvencije o pravima deteta ima *inovativne karakteristike*:

- 1) **Očuvanje identiteta (član 8):** je jedna potpuno nova obaveza. Time, Konvencija podvlači pravo deteta na ime i nacionalnost posredstvom brižne zaštite detetovog identiteta. Tvorci Konvencije su uključili ovu uredbu na sugestiju Argentine na osnovu iskustva te zemlje stečenog tokom sedamdesetih, kada je došlo do masovnog «nestanka» dece čiji su dokumenti o identitetu bili pažljivo falsifikovani i porodične veze su proizvoljno raskidane.
- 2) **Detetovo mišljenje (član 12):** pravo deteta ne samo da izrazi mišljenje već takođe da se njegovo mišljenje uzme u obzir u stvarima koji utiču na njegov ili njen život, predstavlja izuzetno značajno priznavanje potrebe da se deci da veći prostor za izražavanje mišljenja kada su u pitanju njihovi životi.
- 3) **Zlostavljanje i zanemarivanje dece (član 19):** ono što je posebno interesantno u ovom članu je naglasak na sprečavanju zlostavljanja i zanemarivanja unutar porodice, što nikada pre nije obuhvaćeno nekim obavezujućim instrumentom.
- 4) **Usvajanje (član 21).** Ovaj član je od posebne važnosti zato što stavlja naglasak na potrebu da se uspostave snažne zaštitne mere vezane za proces usvajanja – naročito kada se radi o usvajanju u inostranstvu – i zbog činjenice da se u ovaj instrument unose takva načela koja su usvojena od strane Ujedinjenih nacija samo tri godine pre toga u okviru neobavezujuće deklaracije.
- 5) **Zdravlje (član 24):** Uz eksplicitna pozivanja na osnovnu zdravstvenu zaštitu i obrazovanje, uzimajući u obzir prednosti dojenja kao načina unapređenja pristupa najvišim zdravstvenim standardima na raspolaganju, ovaj član se ističe jer se po prvi put spominje u jednom međunarodnom obavezujućem instrumentu obaveza Države, da radi na ukidanju tradicionalnih praksi, kao što su: obrezivanje ženske dece i preferencijalni tretman muške dece, koji su štetni po zdravlje dece.

- 6) **Periodična provera smeštaja (član 26):** Ova obaveza da se periodično obavi provera institucionalnog smeštaja utvrđenog za vođenje brige o zaštiti ili tretmanu dece, u cilju utvrđivanja da li su ili više nisu odgovarajući, odgovara tek odnedavno izraženom interesu i, opet, nije nikada ranije obuhvaćen instrumentima ljudskih prava.
- 7) **Obrazovanje (član 28):** novina se ovde sastoji u tome, da uprkos tome što telesno kažnjavanje nije eksplicitno stavljeno van zakona, postoji relacija sa činjenicom da disciplina u školi mora da bude sprovedena « na način koji je u skladu sa detetovim ljudskim dostojanstvom».
- 8) **Zloupotreba droge (član 33) :**Ovo je prvi put da se eksplicitno pominje potreba da se deca zaštite od zloupotrebe droge i od toga da budu korišćena u procesu proizvodnje i distribucije zabranjenih substanci.
- 9) **Lišavanje slobode (član 37):** Aspekt vredan posebne pažnje u ovom članu je uključivanje principa da lišavanje slobode mora da se posmatra kao poslednje sredstvo i, ako je inače već naređeno, mora da bude ograničeno na najkraći mogući vremenski period.
- 10) **Socijalna rehabilitacija i rehabilitativna nega (član 39):** Važan dodatak korpusu dečjih prava jeste ovaj član, koji uvodi obavezu Država da unaprede adekvatan tretman za decu koja su pretrpela fizičke ili psihičke povrede kao rezultat kršenja njihovih prava na zaštitu, a naročito kao rezultat njihovog iskorišćavanja i svirepog postupanja sa njima.
- 11) **Sprovođenje pravde u slučaju maloletnika (član 40):** Mnogi od suštinskih principa Minimuma standardnih pravila UN o sprovođenju pravde u slučaju maloletnika – jednog neobavezujućeg instrumenta – ugrađeni su u ovaj član – najduži i najdetaljniji u čitavoj Konvenciji, što je rezultiralo da su međunarodne norme u toj sferi znatno povišene.
- 12) **Promovisanje Konvencije (član 42):** Striktno govoreći, ovaj član spada u propise implementacije Konvencije. Ipak, vredi tome pridavati ovde veliki značaj, jer je to prvi put da se specifično i eksplicitno priznaje potreba da deca sama dobiju informacije o svojim pravima. To je dalja indikacija postepene promene stava prema deci što, globalno, ova Konvencija odražava i ujedno pomaže u podsticanju.

12. To nije iscrpna lista poboljšanja koja Konvencija daje pravima dece. Mnoga druga poboljšanja – uključujući ona koja se bave manjinskom decom ili starosedelačkom decom, specijalnim potrebama dece sa invaliditetom, zaštitom od svih oblika eksploatacije, slobodom izražavanja i udruživanja, da pomenemo samo neka – mogu biti takođe opravdano pomenuta.

B. KOMISIJA ZA PRAVA DETETA

13. Komisija za prava deteta (KPD) stvara sistem monitoringa na liniji istih opštih modela kakvi su raniji međunarodni ugovori kao što je Konvencija protiv mučenja. Prema odredbama mehanizama za implementaciju same Konvencije, formirana je Komisija za prava deteta, koja se sastoji od deset «nezavisnih eksperata» koje Države potpisnice Konvencije mogu ponovo birati (tj. one države koje su ratifikovale Konvenciju o pravima deteta) i koja prati da li Države ispunjavaju svoje obaveze. Komisija obavlja monitoring na osnovu izveštaja koje Države dostavljaju svakih 5 godina, kao i drugih informacija koje dostavljaju pouzdani izvori. Verovatno je da će se broj eksperata u Komisiji povećati na 18 kako bi izašli na kraj sa sve većim obavezama.

d. Primenljivost

14. Konvencija je zakonski obavezujuća unutar sudske nadležnosti svake Države u kojoj je ratifikovana – mada različite Države imaju različite metode uvođenja međunarodnog prava u domaće zakonske sisteme, što će zauzvrat imati uticaja na način kako će se Konvencija koristiti, na primer, na domaćim sudovima.

15. Prava zajemčena u Konvenciji su primenljiva na svu decu unutar sudske nadležnosti Države, bez obzira na nacionalnost i druge statuse. Tako, sva deca koja stupe u stranu zemlju (koja je ratifikovala Konvenciju) imaće pravo na prava iz Konvencije na isti način kao i deca koja su državljani te zemlje.

POGLAVLJE VIII

MONITORING EKONOMSKIH, SOCIJALNIH I KULTURNIH PRAVA

Ključni pojmovi

Konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima ne zahteva od Vlade da odmah nahrani, obuče i stambeno obezbedi svoje stanovnike, ali zato zahteva od Vlade da preduzme korake u pravcu pune realizacije ovih prava, da izbegava mere koje bi mogle da umanje ova prava, i da zabrani diskriminaciju u pogledu tih prava.

Komisija za ekonomska, socijalna i kulturna prava je takođe počeo da definiše «minimum osnovnih obaveza» da se obezbedi zadovoljavanje, u najmanju ruku bar minimalnog, osnovnog nivoa svakog od tih prava» (dodatno istaknuto). Država potpisnica koja nije u stanju da ispuni ove obaveze mora «dokazati da su učinjeni svi napori na upotrebi svih resursa na raspolaganju u nastojanju da, kao zadatak od prioriteta, ispuni te minimalne obaveze.»

Uopšte uzev, /terenske operacije/ monitoring ljudskih prava pridaje /pridaju/ manji stepen prioriteta monitoringu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, ali je najverovatnije da će prinudna iseljavanja i diskriminacija pri zapošljavanju zahtevati monitoring zato što sežu do jezgra etničkog nasilja i drugih teških povreda ljudskih prava sa kojima se često suočavaju osobe koje vrše monitoring.

A. KRATAK PREGLED EKONOMSKIH, SOCIJALNIH I KULTURNIH PRAVA

I Povelja UN

3. Član 55 Povelje UN propisuje da:

Ujedinjene nacije treba da unapređuju:

- a. viši standard života, punu zaposlenost i uslove ekonomskog i socijalnog progressa i napretka;
- b. rešenje međunarodnih ekonomskih, socijalnih, zdravstvenih i srodnih problema; međunarodnu kulturnu i obrazovnu saradnju; i
- c. univerzalno poštovanje i pridržvanje ljudskih prava i fundamentalnih sloboda za sve bez obzira na razlike u rasi, polu, jeziku ili religiji.

4. U članu 56, sve članice jemče «da će preduzeti zajedničke ili odvojene akcije u saradnju sa /Ujedinjenim nacijama/ radi postizanja ciljeva utvrđenih u članu 55.»

II Univerzalna (opšta) deklaracija o pravima čoveka

5. Univerzalna deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine dodaje poseban značaj ovim ciljevima. U članu 22, Generalna skupština je proklamovala da :

Svako, kao član društva ima pravo na socijalno osiguranje i pravo da ostvaruje

privredna, društvena i kulturna prava neophodna za svoje dostojanstvo i za slobodan razvoj svoje ličnosti, uz pomoć države i međunarodne saradnje, a u skladu s organizacijom i sredstvima države.

6. Deklaracija tako proklamuje da svako ima pravo na: rad i pridruživanje sindikatima (član 23), odmor i slobodno vreme (član 24), odgovarajući standard života (član 24), školovanje (član 26) i slobodno učešće u kulturnom životu (član 27).

III Međunarodna konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

a. Priroda obaveza Države potpisnice Konvencije

7. Mada su raniji sporazumi široko definisali opseg ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, glavni izvor međunarodnih obaveza je sada Međunarodna konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.¹⁰

8. Član 2(1) Konvencije o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima sadrži **osnovne obaveze svih vlada** koje su ratifikovale konvenciju; one glase:

Svaka Država potpisnica ove Konvencije preuzima na sebe da **preduzme korake**, pojedinačno ili kroz međunarodnu pomoć i saradnju, posebno ekonomsku i tehničku, do **maksimuma raspoloživih resursa**, sa namerom da **progresivno postigne punu realizaciju** prava priznatih u ovoj Konvenciji **upotrebom svih odgovarajućih sredstava**, posebno, uključujući i usvajanje zakonskih mera.

9. Pošto Konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima ne zahteva od vlade da odmah počne da hrani, oblači i stambeno obezbedi svoje stanovnike, ipak zahteva da Vlada preduzme korake u pravcu pune realizacije tih ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i izvesno je, da će Vlada verovatno povrediti odredbe Konvencije ako preduzme mere koje umanjuju ova prava.¹¹ Konvencija takođe zabranjuje diskriminaciju u pogledu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava na osnovu « rase, boje kože, pola, jezika, političkog ili drugog stava, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovnog stanja, rođenja ili drugog statusa.»

b. Prava zajemčena Konvencijom

10. Konvencija garantuje specifična prava kao što je

- «jednako pravo muškaraca i žena da uživaju ekonomska, socijalna i kulturna prava utvrđena uKonvenciji» (član3)
- «pravo svakoga na mogućnost da obezbedi sebi egzistenciju slobodno izabranim ili prihvaćenim radom» (član6);
- «pravo svakoga da ima **pravične i povoljne uslove rada**» uključujući «pravične plate i jednake naknade za posao jednake vrednosti»; «pristojnu egzistenciju za sebe i svoju porodicu»; «bezbedne i zdrave uslove rada»;

¹⁰ Rez. GS 2200A (XXI), 21 UN GAOR Pril. (br. 16) kod 49, UN Dok. A/6316 (1966), 993 UNT.S.# Međunarodna konvencija o ekonomskim socijalnim i kulturnim pravima *stupila je na snagu* 3. januara 1976. godine.

¹¹ Komisija za ekonomska, socijalna i kulturna prava, Opšti komentar br.3, Priroda obaveza Država potpisnica Konvencija (član 2, para. 1 Konvencije) (Peta sesija, 1990.). Zbirka Opštih komentara i Opštih preporuka u adaptaciji Komisija UN za međunarodne sporazume, UN Dok. HRI/GEN/1/Rev. kod 45 (1994).

- «jednake mogućnosti za svakoga za unapređenje na poslu»; «**odmor, slobodno vreme** i razumno ograničenje radnih časova i periodične plaćene odmora» (član 7);
- «pravo svakoga da oformi **sindikate** i da se pridruži sindikatu po vlastitom izboru»; pravo sindikata da ustanovi nacionalne i međunarodne federacije i konfederacije»; «Pravo sindikata na slobodno delovanje»; i « pravo na štrajk» (član 8)
- «pravo svakoga na **socijalnu sigurnost**, uključujući socijalno osiguranje»(član 9);
- «najšira moguća zaštita i pomoć...**porodici**»;«brak mora da bude zaključen uz slobodnu saglasnost onih koji nameravaju da stupe u brak»;«posebna zaštita...majkama tokom jednog razumnog perioda pre i posle porođaja»; «specijalne mere zaštite i pomoći...svoj deci i mladim ljudima bez ikakve diskriminacije zbog porodičnog porekla ili drugih uslova»: «deca i mladi ljudi treba da budu zaštićeni od ekonomske eksploatacije.... od zapošljavanja na poslovima koji su štetni po njihov moral ili zdravlje ili su opasni po život jer će to verovatno ometati njihov normalan razvitak... i od dečjeg rada» (član 10);
- «pravo svakoga na **adekvatan standard života** za njega/nju i njegovu/njenu porodicu, uključujući **hranu, odeću i smeštaj**, te na stalno poboljšavanje uslova života»; «Pravo svakoga da bude oslobođen gladi»; da se «poboljšaju načini proizvodnje, čuvanja i raspodele hrane»: «da se obezbedi pravična raspodela svetskih zaliha hrane u relaciji prema potrebama» (član 11);
- «Pravo svakoga da uživa **najviši dostižni standard fizičkog i mentalnog zdravlja**»; «smanjenje stope mortaliteta novorođenčadi i dece i pravo na zdrav razvoj deteta»; «poboljšanje svih vidova zaštite okoline i industrijske higijene»; «prevencija, tretiranje i kontrola epidemičnih, endemskih, profesionalnih i drugih bolesti»: «Stvaranje uslova koji će obezbediti svima zdravstvene usluge i medicinsku negu u slučajevima bolesti» (član 12):
- «pravo svakoga na **obrazovanje... radi punog razvitka ljudske ličnosti i osećaja ljudskog dostojanstva i radi jačanja poštovanja ljudskih prava i fundamentalnih sloboda**; da se svi ljudi osposobe da delotvorno učestvuju u slobodnom društvu, unapređuju razumevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim nacijama i svim rasama, etničkim i verskim grupama, te dalje aktivnosti Ujedinjenih nacija na očuvanju mira»; «osnovno obrazovanje treba da bude obavezno i besplatno dostupno svima»; «srednje obrazovanje ... i visokoškolsko obrazovanje treba da bude jednako dostupno svima kroz progresivno uvođenje besplatnog obrazovanja»; «Razvoj obrazovnog sistema na svim nivoima... adekvatan sistem udruživanja... i na materijalne uslove prosvetnih radnika»; «sloboda roditelja i, gde je to primenljivo, zakonskih staratelja da biraju za svoju decu školu koja nije ista kao i škola ustanovljena od strane vlasti» (član 13).
- «pravo svakoga da učestvuje u **kulturnom životu**; ...uživa prednosti naučnog progresa...; koristi od zaštite moralnih i materijalnih interesa koji rezultiraju iz ... autorstva»; « zaštitu, razvijanje i širenje nauke i kulture»; « slobodu neophodnu za naučne i stvaralačke aktivnosti»; « podsticanje i razvijanje međunarodnih kontakata i saradnje na naučnim i kulturnim poljima» (član 15).

11. Komisija za ekonomska, socijalna i kulturna prava je formirala Ekonomski i socijalni savet radi implementacije Konvencije. Komisija je izdala nekoliko Opštih komentara koji pokazuju kako ona tumači odredbe ovog međunarodnog sporazuma. Na primer, Komisija je, tumačeći obaveze Država potpisnica Konvencije, deklarirala da Države potpisnice imaju « **minimum osnovnih obaveza da obezbede zadovoljvanje, u najmanju ruku, minimalnih osnovnih nivoa svakog prava**»¹² Država potpisnica koja nije sposobna da ispuni te obaveze mora da «**dokazuje da su učinjeni svi naponi na upotrebi svih resursa na raspolaganju u nastojanju da, kao zadatak od prioriteta, ispuni te minimalne obaveze**».

¹² Ibid

IV Deklaracija o pravu na razvoj

13. Generalna skupština UN je takođe usvojila Deklaraciju o pravu na razvoj,¹³ koji u članu 1 obezbeđuje: « Pravo na razvoj je neotuđivo ljudsko pravo na osnovu koga svako ljudsko biće i svi narodi imaju pravo da učestvuju u njemu, da mu doprinose i da uživaju u ekonomskom, socijalnom i kulturnom razvoju u kojem se sva ljudska prava i fundamentalne slobode mogu realizovati...». U članu 2 se kaže: « Ljudsko biće je centralni subjekt razvitka i treba da bude aktivni učesnik i uživatelj koristi od prava na razvoj...».

14. Bečka deklaracije i akcioni program¹⁴ «reafirmiše pravo na razvoj, kako je ustanovljeno u Deklaraciji o pravu na razvoj, kao univerzalno i neotuđivo pravo i integralan deo fundamentalnih ljudskih prava... Mada razvoj olakšava uživanje svih ljudskih prava, ne može se pozivati na nedostatak razvoja da bi se pravdalo uskraćivanje međunarodno priznatih ljudskih prava.»

B. MOGUĆI PRISTUPI MONITORINGU EKONOMSKIH, SOCIJALNIH I KULTURNIH PRAVA

15. U terenskom radu na zaštiti ljudskih prava manji stepen prioriteta je dat monitoringu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, uglavnom zato jer se na terenu: (1) suočavalo sa političkim ubistvima, nestancima, mučenjem, mnogim slučajevima pritvaranja i drugim problemima koji su izgledali da zahtevaju pažnju bez odlaganja; (2) smatralo da su za ekonomska prava potrebna samo dugoročna rešenja, dok su neka od ozbiljnijih povreda prava ličnog integriteta tražila bržu akciju, i (3) veličina ekonomskih problema i poteškoće oko određivanja pristupa poboljšanju ekonomske situacije veoma siromašnih ljudi ili rešavanju komplikovanih imovinskih sporova dali su povoda za veliku zabrinutost.

I Posledice povrede ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava

16. Postoje važni razlozi i mogućnosti za osobe koje vrše monitoring da razmotre korisnost uspostavljanja monitoringa i unapređivanja aktivnosti vezanih za ekonomska, socijalna i kulturna prava. *Kao prvo*, postoje **određena ekonomska, socijalna i kulturna prava koja mogu da zadiru u suštinu etničkog nasilja ili druge teške povrede ljudskih prava** sa kojima se suočavaju neke od osoba koje vrše monitoring. Na primer, kada su članovi jedne zemljoradničke porodice oterani sa svog nasleđenog zemljišta zbog etničkog porekla, porast nezadovoljstva raste i može da eskalira u nasilje i druge oblike posledica etničke diskriminacije. Kada radnike poslodavci otpuštaju zbog diskriminacije i «etničkog čišćenja», to su vrlo ozbiljne posledice po radnike i njihove porodice. U takvim slučajevima nisu implicirana samo ekonomska prava već i fundamentalna prava na zabranu diskriminacije na temelju rase, boje kože, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovnog stanja, rođenja ili drugog statusa – što je zajemčeno Konvencijom o građanskim i političkim pravima, član 26, i Konvencijom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, član 2.

17. Doista, **kršenja ekonomskih prava**, kao što je uništavanje hrane kao oružje u oružanim sukobima ili druga kršenja prava na adekvatni standard života, uključujući odgovarajuću hranu, odeću, zdravlje i stanovanje, **može da ima posledice isto tako ozbiljne kao i mnoge povrede građanskih i političkih prava**. Uz to, pošto problemi ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava mogu da budu u prvom planu interesa većine ljudi u zemlji u kojoj se vrši monitoring, važno je za

¹³ Rez. GS 41/128, 41 UN GAOR Pril. (br. 53) kod 186, UN Dok. A/41/53 (1986).

¹⁴ UN dok. A/CONF.157/24 (Deo I) Svetska konferencija o ljudskim pravima, Beč, 14-25 juni 1993. kod 20(1993)

osobu koja vrši monitoring da preduzme akciju u tom smislu. Drugačiji postupak može rezultirati da monitoring deluje indiferentno i stoga manje verodostojno.

II Moguće mere koje osoba koja vrši monitoring može da preuzme

18. *Kao drugo*, dok su mnogi problemi vezani za ekonomska prava zahtevaju dugoročno rešenje, postoje **neke hitne mere** koje osoba koja vrši monitoring **može i treba da preduzme**. Jedan važan i relativno direktan odgovor na pitanja ekonomskih prava je priznavanje toga da to **jesu** prava i da kao takva *treba da budu uključena u unapređivanje i edukaciju o ljudskim pravima*. Čak i ako ekonomska, socijalna i kulturna prava nažalost nisu bila uključena u poseban mandat osobe koje vrše monitoring, osoba koja vrši monitoring ipak treba da prihvati *da prava koja nisu unutar uslova referencije jesu ljudska prava koja zaslužuju poštovanje i pažnju*.

19. Ako mandat osobe koja vrši monitoring uključuje unapređenje i zaštitu ljudskih prava, ona treba da razmotri koje korake može da preduzme u cilju implementacije tih prava. Preduzimanje konkretnijih akcija u vezi ekonomskih prava, ipak, povećava treću poteškoću a to je prepoznavanje toga gde *započeti rešavanje ovih kompleksnih, širokih i često teških problema*. Često za monitoring *nisu na raspolaganju načini i sredstva da se, recimo, odmah obezbedi hrana, odeća ili smeštaj i sl. ugroženim pojedincima*. Osoba koja vrši monitoring **može da identifikuje gde su pojedinci izloženi opasnosti i može podstaknuti Vlade i međunarodne humanitarne organizacije da fokusiraju svoje resurse na te posebne probleme**. U okviru toga osobe koje vrše monitoring i neki od predstavnika međunarodnih organizacija na određenim lokacijama, mogu da obave veoma važnu ulogu u identifikaciji humanitarnih kriza i pozivanju potrebne pomoći.

III Pomoć Vladi u proceni i zadovoljavanju potreba

20. *Ako osoba koja vrši monitoring odluči da intenzivira svoj mandat na polju monitoringa ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava*, onda može da pomogne Vladi u izradi **procene potreba u pogledu ekonomskih, socijalnih i kulturnih problema** sa kojima se zemlja suočava. Na primer, koliki je broj dece kojima je onemogućeno pravo na osnovno obrazovanje? Uz procenu potreba, treba podsticati Vladu da to obezbedi, da se uzdrži od akcija koje krše ekonomska, socijalna i kulturna prava, da sprečava druge da povrede ta prava i da izdvoji resurse za ispunjavanje svojih obaveza. Osobe koje vrše monitoring mogu pomoći Vladi da izradi procenu troškova i planove za ispunjavanje svojih obaveza. Sa takvom procenom potreba na umu, osoba koja vrši monitoring može da obehrabri Vladu da ona svesno uvodi retrogradne mere. Pozitivnije rečeno, osoba koja vrši monitoring može da **ohrabri Vladu da ispuni « minimum osnovnih obaveza »**, što znači da osigura da njeni stanovnici ne moraju da preživljavaju ispod praga pristojnog života – tako da će Vlada koristiti vlastite resurse i prihvatiti međunarodnu pomoć.

22. *Drugi pristup* koji osoba koja vrši monitoring može da primeni u monitoringu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava bilo bi **preispitivanje saglasnosti nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim obavezama**; pružanje pomoći u izradi novih nacрта zakona, kako bi oni bili usaglašeni sa tim obavezama; organizovanje obuke za službena lica, pravnika i drugih u cilju implementacije obaveza; pomoć u izradi procenjenih troškova za zadovoljavanje potreba te asistencija za dobijanje međunarodne pomoći.

IV Test slučajevi

22. Ima nekoliko problema vezanih za *ekonomska prava koji mogu biti interesantni za osobu koja vrši monitoring*. Dva relativno uočljiva i na žalost sasvim uobičajena problema su **diskriminacija**

pri zapošljavanju i nasilno proterivanje. Prilikom bavljenja ovim povredama, osoba koja vrši monitoring može da koristi test-slučajeve, što je bolje nego da bude preplavljena ogromnim brojem problema. Osoba koja vrši monitoring treba da identifikuje posebne slučajeve koji su (1) *vrlo uočljivi*, (2) *vrlo jasni u pogledu činjenica i prava koja su u pitanju*, i (3) *očito predodređena za uspešnu intervenciju*.

23. Na primer, *jedan vodeći radnik u fabrici je otpušten zato što pripada nekoj etničkoj manjini*. Otpuštanje je dobilo veliki publicitet u zajednici i smatra se kao «školski» primer za etničko čišćenje. Ne postoji drugo verovatno objašnjenje za otpuštanje. Fabrikom rukovode pojedinci tesno povezani sa vladajućim snagama unutar Vlade, a sa kojima je osoba koja vrši monitoring prethodno imala dobre veze. Ili postoji razumno pouzdana zakonska pomoć otpuštenome, na koji se može pozivati. Ako osoba koja vrši monitoring može pomogne da se osoba vrati na posao, to će imati vrlo značajan efekat na druge slučajeve ili na sprečavanje daljih otpuštanja na etničkoj osnovi. To znači, da ako osobe koje vrše monitoring imaju vidnog uspeha u pogledu tog posebnog diskriminatornog otpuštanja, direktor fabrike ili vlasti će primiti odnosno shvatiti poruku. Takođe, ostali radnici će insistirati da im prava budu zaštićena, vršeći dodatni pritisak na direktora fabrike ili na vlasti.

24. Takvi naponi osoba koje vrše monitoring na slučajevima diskriminacije mogu da budu posebno opipljivi u okolnostima kada se na terenu nalazi nekoliko međunarodnih agencija sa mandatima koji se potencijalno ili parcijalno preklapaju. Na primer, u nekim zemljama mogu da budu prisutni delegati ICRC (Međunarodnog komiteta Crvenog krsta) koji rade na pitanjima vezanim za zatvorske uslove; službenici Civilne policije UN (CIVPOL) koji rade na ponašanju policije i na pravičnosti sprovođenja pravde; predstavnici UNHCR, koji rade sa izbeglicama i na problemu povratka izbeglica ili raseljenih lica; UNICEF koji rade na zaštiti dece; Medicine sans Frontiers (Lekari bez granica), Save the Children, OXFAM i druge volonterske agencije koje pomažu u zadovoljavanju hitnih potreba za hranom, odećom, smeštajem i medicinskom negom za ugrožene delove stanovništva. U takvom kontekstu *osoba koja vrši monitoring mora da razmotri kako da izbegne dupliranje rada drugih agencija i same Vlade*. Osoba koja vrši monitoring možda će biti jedina u takvom položaju da se bavi krupnijim slučajevima diskriminacije u pogledu zapošljavanja ili nasilnog proterivanja. Alternativno, osoba koja vrši monitoring može da radi sa vladom i zakonodavcima na razvoju procedura ili poboljšanju efikasnosti postojećih institucija za rešavanje žalbi na diskriminaciju, sporova vezanih za prava na zemlju, nasilnih proterivanja i drugih potencijalno ozbiljnih problema koji imaju široke implikacije u zaštiti ekonomskih i drugih prava.

V Uobičajene zablude u vezi ekonomskih i socijalnih prava

25. Uprkos jasnom priznavanju UN da su ljudska prava univerzalna, nedeljiva, međuzavisna i uzajamno povezana, ima nekih *argumenata koji se povremeno pokreću da odvrte osobe koje vrše monitoring i druge od toga da se bave i ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*. Na primer, neki tvrde da su ekonomska, socijalna i kulturna prava u potpunosti progresivna, dok su građanska i politička prava primenljiva bez odlaganja. Ipak, kao što se može videti iz gornjeg rezimea, ***svaka Vlada potpisnica Konvencije ima neodložnu obavezu da ne sprovedi diskriminaciju u pogledu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava***. Nadalje, Komisija za ekonomska, socijalna i kulturna prava je identifikovala «minimum osnovnih obaveza» u pogledu tih prava.

26. *Drugi argument koji donekle dovodi u zabludu, jeste da su ekonomska, socijalna i kulturna prava skupa, dok građanska i politička prava ne koštaju ništa*. Da bi se pobila ova dihotomija (paradoksalni kontrast) možda je dovoljno istaći da pravo na pošteno suđenje iz člana 14 Konvencije o građanskim i političkim pravima zahteva veliku investiciju u obuku sudija, tužilaca, advokata i drugog osoblja povezanog sa sprovođenjem pravde. Nasuprot tome, Vlada bi mogla da zabrani diskriminaciju u pogledu stanovanja bez mnogo troškova; sprovođenje tog prava i mnogih

drugih građanskih i političkih prava, naravno zahteva velike budžetske izdatke.

27. *Osim toga, dalji je argument da su ekonomska, socijalna i kulturna prava kolektivna, dok su građanska i politička prava isključivo individualna.* Opet, ovo razlikovanje je dosta pojednostavljeno. Na primer, članovi vezani za slobodu udruživanja, slobodu veroispovesti, prava manjina i druge propise u Konvenciji o građanskim i političkim pravima štite kolektivna prava. Zabrana ekonomske diskriminacije ili pravo na osnovno obrazovanje mogu zahtevati i pojedinci na osnovu Konvencije o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

28. Štaviše, rečeno je da su ekonomska, socijalna i kulturna prava nepodložna sudu (pravosuđu), dok građanska i politička jesu.